

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

**עמדות ותפיסות כלפי גדר ההפרדה
ביישובים יהודיים וערביים**

נורית קליאוט, ראסם חמאיסי, דבורה שמואלי

יוני 2007

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Views and Perceptions of the Separation Fence in Jewish and Arab Localities

Nurit Kliot, Rassem Khamaisi, Deborah Shmueli

עורכת אחראית: שונמית קרין
עריכת לשון: ליאורה הרציג
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 3/56 No. Publication

ISSN 0792-6251

© 2007 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ

ירושלים, טל' 02-5883368

office@fips.org.il

www.fips.org.il

על המחברים

פרופ' נורית קליאוט, ד"ר ראסם חמאיסי וד"ר דבורה שמואלי הם חברי המחלקה לגאוגרפיה ולימודי הסביבה באוניברסיטת חיפה. ד"ר חמאיסי פעל במשך שנים רבות כחוקר במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

על המחקר

במסגרת תכנית המחקרים על יחסי יהודים-ערבים בישראל ערכו פרופ' קליאוט, ד"ר חמאיסי וד"ר שמואלי מחקר על עמדות ותפיסות של תושבים יהודים וערבים על גדר ההפרדה שהוקמה בקרבת "הקו הירוק" או עליו ממש בעקבות פעולות האיבה הקשות שניהלו ארגונים פלסטיניים כנגד יישובים יהודיים. המחקר נשען על סקר ראיונות של תושבים ביישובים היהודיים והערביים הסמוכים ל"קו הירוק" ממערב. בראיונות אלה פנו החוקרים ישירות וביקשו לברר במפורט את שלל העמדות, התפיסות, הרגשות, החוויות ופרשנותם, באשר להשפעה של הגדר על חיי התושבים. התושבים היהודים ברובם המכריע תומכים בהקמת הגדר בעוד התושבים הערבים ברובם המרכזי מתנגדים לה. יחד עם זאת ניתן למצוא בקרב מרואיינים יהודיים רבים תחושה של צער על הקמת הגדר או על הדרך שבה היא הוקמה בקרבת יישוביהם. לעומת זאת, מרואיינים ערבים לא מעטים מצאו בגדר תרומה לביטחון יישוביהם וגם אינדיקציה להפרדה בין מדינת ישראל שהם אזרחיה לבין המדינה הפלסטינית העתידית.

שלמי תודה

המחברים מבקשים להודות מקרב לב למרואיינים הרבים שחלקו עמם את את יחסם אל הגדר. תודה לעוזרי המחקר חיים שנהר ומוחמד יוניס שסייעו במלאכת הסקר. תודה חמה במיוחד לפרופ' עמירם גונן על תרומתו הרבה למחקר זה.

על המכון

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; יהודים וערבים בישראל; ישראל ושכנותיה הערביות; חברה, מרחב וממשל בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (יו"ר), עו"ד י' עמיהוד בן-פורת (סגן יו"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר הירש גודמן, עמית-מחקר בכיר במרכז יפה ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות פרסומים בנושא יחסי יהודים וערבים בישראל

- מגמות בתפרוסת האוכלוסייה הערבית בישראל, עמירם גונן וראסם חמאסי, 1992.
- מרכזי פיתוח חבליים משותפים ליישובים יהודיים וערביים בישראל, עמירם גונן וראסם חמאסי, 1992.
- לקראת בסיס חבלי לפיתוח וניהול ביוב ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאסי, 1993.
- לקראת מדיניות של מוקדי עיור לאוכלוסייה הערבית בישראל, עמירם גונן וראסם חמאסי, 1993.
- הערבים בישראל בעקבות כינון השלום, עמירם גונן וראסם חמאסי, 1993.
- מתכנון מגביל לתכנון מפתח ביישובים ערביים בישראל, ראסם חמאסי, 1994.
- עידוד היזמות ביישובים הערביים בישראל, דן צ'מנסקי וראסם חמאסי, 1994.
- סוגיות בתכנון ובפיתוח יישובים בישות הפלסטינית המתהווה, ראסם חמאסי, 1994.
- מערכת החינוך הערבי בישראל: מגמות וסוגיות, מאג'ד אלחאג', 1994.
- ביזור התכנון ברשויות מקומיות ערביות בישראל, דוד ג'אנר-קלוזנר, 1994.
- מערכת החינוך הברווית בנגב: המציאות והצורך בקידומה, יוסף בן-דוד, 1994.
- הערבים בישראל בשוק העבודה, נח לוי-אפשטיין, מאג'ד אלחאג' ומשה סמיונוב, 1994.
- הכנת תכניות לימודים במערכת החינוך הערבי בישראל: תמורות והמלצות, מאג'ד אלחאג', 1994.
- לקראת חיזוק השלטון המקומי ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאסי, 1994.
- פיתוח תשתית התחבורה ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאסי, 1995.
- החינוך בקרב הערבים בישראל, מאג'ד אלחאג', הוצאת מגנס ומכון פלורסהיימר, 1996.
- לקראת בנייה רוויה ביישובים הערביים בישראל, יצחק שניל ואמין פארס, 1996.
- ערים פלסטיניות חדשות בצד קיימות, ראסם חמאסי, 1996.
- מדיניות השיכון והערבים בישראל 1977-1948, זאב רוזנהק, 1996.
- הבדלים במשאבים ובהישגים בחינוך הערבי בישראל, ויקטור לביא, 1997.
- המתח בין בדווי הנגב למדינה: מדיניות ומציאות, אבינועם מאיר, 1999.
- דרך 6 והיישובים הערביים: איום או מנוף? ראסם חמאסי, 1999.
- בדוים ובדוים-פלאחים בתהליך העיור בנגב, יוסף בן-דוד ועמירם גונן, 2001.
- לקראת הרחבת תחום השיפוט של יישובים ערביים בישראל, ראסם חמאסי, 2002.
- מרחב נצרת: מסגרת מטרופולינית לניהול, תכנון ופיתוח, ראסם חמאסי, 2003.
- יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה, שלמה חסון וחאלד אבו עסבה עורכים, 2004.
- חסמים בתכנון יישובים ערביים בישראל, ראסם חמאסי, 2004.
- אחרים אלשרף בשיח הציבורי הערבי-פלסטיני בישראל: זהות, זיכרון קולקטיבי ודרכי הבניה, נמרוד לוז, 2004.
- גדר ההפרדה והשכונות הערביות בירושלים: שילוב או הפרדה רק לא דחיית ההכרעה, יעקב גארב, 2005.
- קהילת יפו ומסגד חסן בכ: גיבוש זהות קולקטיבית, העצמה עצמית והתנגדות, נמרוד לוז, 2005.
- השלכות גדר ההפרדה על ערביי ישראל, ראסם חמאסי, 2006.
- עוון ואיוולת: על ההצעות להעברת יישובים ערבים מישראל לפלסטין, שאול אריאלי, דובי שורץ, הדס תגרי, 2006.
- חסמים בפני שוויון: הערבים בישראל, שלמה חסון ומיכאל קרייני, 2006.
- ההון החברתי ותורתו להתמודדות עם מצבי משבר ביישובי חבל עזה, מרים ביליג, 2006.
- בין לאומיות לדמוקרטיה, תסריטים של יחסי רוב ומיעוט בישראל, שלמה חסון, 2007.
- החינוך הערבי בישראל: דילמות של מיעוט לאומי, ח'אלד אבו עסבה, 2007.
- השיח הקרקעי בין רוב למיעוט במדינת ישראל: סכסוך הקרקעות משגב-סח'נין כמשל, נמרוד לוז, 2007.
- בין מנהגים לחוקים, תכנון וניהול הקרקע ביישובים הערביים בישראל, ראסם חמאסי, 2007.
- עמדות ותפיסות כלפי גדר ההפרדה ביישובים יהודיים וערביים, נורית קליאוט, ראסם חמאסי, דבורה שמואלי, 2007.

תוכן העניינים

	מבוא
7	
10	1 השיח הציבורי על גדר ההפרדה
10	השיח הציבורי היהודי
13	השיח הציבורי הפלסטיני
15	2 השפעת הגדר על מרקם החיים ביישובים סמוכים
16	השפעת הגדר על מרקם החיים הפלסטיניים ממזרח לגדר ההפרדה
16	השפעת הגדר על יישובים יהודיים וערביים מערבית לגדר
18	3 עמדות ותפיסות של ביטחון
18	מרואיינים יהודים
24	מרואיינים ערבים
30	4 תפיסת הגדר כגבול
30	מרואיינים יהודים
34	מרואיינים ערבים
39	5 תפיסת ההשפעה של הגדר על חיי היומיום
39	יישובים יהודיים
44	יישובים ערביים
49	6 תפיסת ההשפעה של הגדר על מערכות קשרים
53	יחסים לפני ואחרי הגדר
55	הגדר מפרידה בין פלסטינים לפלסטינים
56	7 נוף וגדר הילכו יחדיו?
56	מרואיינים יהודים
61	מרואיינים ערבים
65	8 רגשות של צער וכעס בעקבות בניית הגדר
65	מרואיינים יהודים
66	מרואיינים ערבים
69	סיכום ודיון
69	עמדות ותפיסות בנושא הביטחון
71	תפיסת הגדר כגבול
72	השפעת הגדר על חיי היומיום
74	השפעת הגדר על מערכות הקשרים
75	גדר ונוף
76	אחרית דבר
77	מקורות
79	נספחים

מבוא

ביוני 2002 קיבל ראש הממשלה שרון החלטה עקרונית על הקמת גדר הפרדה פיזית ורציפה בתוואי שלאורך "הקו הירוק" כדי לסכל פעולות המתאבדים וההתקפות של הפלסטינים שמקורן בגדה המערבית כנגד האוכלוסייה הישראלית בתוך "הקו הירוק". הממשלה אישרה באותה העת תכנית להקמת גדר באורך 110 ק"מ מסאלם שבקרבת צומת מגידו ועד אלקנה, והעבודה הוטלה על משרד הביטחון. בחיבור זה אנו מתארים ובוחנים את העמדות והתפיסות הנוגעות לגדר ההפרדה בקרב אזרחים ביישובים יהודיים וערביים מערבית ל"קו הירוק" הממוקמים כולם קרוב לגדר ההפרדה.

בסקר העמדות והתפיסות רואיינו 43 תושבים ערבים ביישובים מוקיבלה, סנדלה, סאלם, אם-אלפחם, ברטעה, באקה אלע'רביה, ג'ת וזמר. ביישובים היהודיים רואיינו 41 תושבים ביישובים מירב, מעלה-גלבווע, מגל, בחן, בת-חפר ומתן. המרואיינים בכל יישוב נבחרו, בעזרת אינפורמנטים ביישוב כדי שיהוו קבוצה מגוונת ככל האפשר מבחינת גיל, מין, השכלה, הכנסה ועוד. נספח א' (ראה עמ' 82) מציג את תכונות המרואיינים היהודים והערבים. קבוצות הנחקרים בשני המגזרים מוטות במקצת לטובת הגברים. בשתי הקבוצות יש רוב לבעלי השכלה אקדמית, וזה בוודאי אינו משקף חתך טיפוסי של החברה בישראל. רוב המרואיינים היו בעלי הכנסה בינונית, ולמעלה ממחצית המרואיינים עובדים ביישובם (נספח א'). הלוח הבא מסכם את תכונות המרואיינים בשתי הקבוצות הלאומיות.

לוח 1: מאפיינים דמוגרפיים וחברתיים כלכליים של המרואיינים היהודים והערבים
המרואיינים לפי תכונותיהם

מרואיינים יהודים	מרואיינים ערבים	
41	44	מספר מרואיינים
24	25	מהם גברים
17	19	נשים
		הגדרה עצמית ביחס לדת:
12	15	דתי
5	20	מסורתי
24	9	חילוני
		השכלה:
-	2	יסודי
9	16	תיכון
32	26	אקדמית
		הכנסה:
8	7	נמוך
25	29	בינוני
8	8	גבוה
19	28	מקום תעסוקה ביישוב
22	16	מחוץ ליישוב

הריאיון עם התושבים נערך על בסיס שאלון שכלל גם שאלות פתוחות העוסקות בהיבטים שונים של השפעות גדר ההפרדה על המרואיינים, על תודעתם, תפיסותיהם ורגשותיהם (ראו נספח ב' עמ' 84).

נתגלה קושי רב לערוך את הראיונות מבחינת הזמן והמרחב. כמעט כל המרואיינים היו אנשים עסוקים מאוד, והיה קשה למצוא זמן נאות לכך. כמעט בכל היישובים היו גם סירובים לריאיון ולכן קבוצות הנחקרים קטנות מהמצופה וקרוב לוודאי שאינן מכילות את כל המגוון האפשרי של עמדות ותפיסות המקובלות ביישובי המגורים של המרואיינים שנכללו בסקר. קרוב לוודאי שקבוצת המרואיינים ביישוב מירב מוטית לצד המרכזי-שמאלי של הקשת הפוליטית בישראל, ביישוב מגל לצד השמאלי וביישוב מתן לצד הימני. הציטוט מדברי המרואיינים בהמשך החיבור מצויין בשם היישוב ובמספר המרואיינין.

ראוי לציין כי הגדרת המונחים שבמחלוקת כגון טרור, יהודה ושומרון, מתנחלים מתיישבים, הגדה המערבית או כל מונח והגדרתו הובא בהתאם להגדרתם של המרואיינים או הספרות שהתבסס עליה חיבור זה, אך אינה מבטא את עמדותיהם והשקפותיהם של המחברים, אלא הובאו על דעתם, עמדותיהם, תפיסתם והנרטיב של המרואיינים, כפי שהגדירו אותם במהלך הראיון.

1 השיח הציבורי על גדר ההפרדה

קודם הדיון בממצאי סקר העמדות והתפיסות של תושבי היישובים הסמוכים ממערב לגדר ההפרדה יש מקום לכמה הכללות באשר לשיח הציבורי בנושא הגדר בקרב האוכלוסייה הישראלית והאוכלוסייה הפלסטינית כפי שהשתקף באמצעי התקשורת ובבמות ציבוריות אחרות.

השיח הציבורי היהודי

הציבור הישראלי לא גילה עניין בתוואי הגדר ובהשלכותיו האידאולוגיות, הפוליטיות והאנושיות. כאשר התעורר ויכוח ציבורי הוא נגע לנושאים כגון חוסר היעילות של הממשלה בכל הקשור לבניית הגדר במועד המתוכנן, או מדוע לא הוקצו תקציבים לבנייתה (דרוקר ושלח, 2005). שורת סקרים משנת 1995 ואילך ביחס לעמדות הציבור כלפי רעיון ההפרדה חשפו מגמות אחידות ויציבות. ב-1995 הסכימו 67% מהמרוויינים, במחקר מטעם מרכז תמי שטיינמץ, שכדי להפחית טרור פלסטיני נחוצה הפרדה בין ישראל לפלסטינים, וחובה לבנות גדר או מכשול בין ישראל לשטחי הרשות (פולמן, 2004). סקר נוסף ב-2002 מטעם מרכז תמי שטיינמץ הראה ש-74% מהמרוויינים היהודים האמינו שגדר או מכשול יוכלו להפסיק טרור או להפחיתו במידה ניכרת (יער והרמן, 2003). גם סקר של מכון פנורמה ב-2002 מצא ששני שלישים מהציבור תומך בבניית הגדר, אבל רובם גם סברו שהגדר או המכשול לא יוכלו להפסיק לחלוטין את כניסת המתאבדים ואת פעולות האיבה נגד אזרחים ישראלים. עוד ממצא מעניין בסקר זה הראה שמחצית מהציבור ראה בה גדר ביטחונית, בעוד שהמחצית השנייה הייתה סבורה שהגדר היא פוליטית (פולמן, 2004). סקרים משנת 2004 הצביעו על מגמה דומה: 80% מהציבור תמכו בבניית הגדר, 60% תמכו בכך שהגדר תכלול בתוכה את ההתנחלויות הגדולות בגדה המערבית וכ-71% התנגדו לגדר שתמוקם על "הקו הירוק"

או בקרבתו ושתשאייר מחוצה לה התנחלויות יהודיות בגדה המערבית/בי"ש (הארץ, 14.3.04). עוד העלו הסקרים שנערכו משנת 2004 שרק שליש מהיהודים שרואיינו סברו שיש להביא בחשבון את סבלם של הפלסטינים ואת הפרת שגרת חייהם בעת תכנון הגדר, אבל מרבית הישראלים סברו שגורם זה הוא בעל חשיבות משנית או אפסית (הארץ, 9.3.04) מעניין ביותר שרוב הציבור לא גילה כל עניין בתוואי הגדר, אבל המשיך לתמוך בבנייתה גם כאשר לא כל העובדות על הגדר היו ידועות לו; דבר זה מסביר מדוע הממשלות השונות וכל המפלגות היו צריכות להביא בחשבון מגמות אלה בקרב הציבור. אחד מחברי הכנסת אף העלה את השאלה אם לא ייתכן שההשקעות העצומות בגדר ההפרדה לא היו כלל תגובות לבעיה ביטחונית אלא כניעה ללחץ הציבורי ולרצון הציבור להאמין שהגדר תוכל לעצור את כניסת המתאבדים והתקפות הטרור (הוועדה לענייני ביקורת המדינה בכנסת 17.6.2003). בכנסת עצמה לא התקיימו דיונים אידאולוגיים על הגדר, אלא אך ורק דיונים טכניים. חברי הכנסת לא הצליחו לקבל תשובות לשאלות פשוטות, כגון כמה שטח של הגדה המערבית/י"ש נכלל בתוך הגדר (ועדת הביקורת של הכנסת, דיון 16.6.2002). רבים מהנושאים והעמדות של הציבור ביחס לגדר השתקפו גם בדברי המרואיינים במחקר זה.

שיא הסיקור של נושא גדר ההפרדה באמצעי התקשורת היה ב-2002 עם תחילת בנייתה. של הגדר. גם ההשפעות השליליות של הגדר על הפלסטינים נידונו בהרחבה. מסוף 2003 ניכרות באמצעי התקשורת עמדות מחמירות יותר וביקורתיות יותר כלפי הגדר, תפקודה ותוצאותיה (הארץ, 28.11.03; פולמן, 2004). מגמות אלה אף התחזקו בשנים 2004 ו-2005.

מבין מגוון הדעות והמידע על גדר ההפרדה מסתמנים ארבעה סוגים של שיח בקרב הציבור היהודי. השיח הראשון נע על הרצף שבין הפרדה מהפלסטינים כנגד הגישה התומכת בשילוב של ארץ ישראל השלמה בתוך ישראל. השיח השני נע על הרצף שבין הפרדה חד-צדדית כנגד הפרדה או הסדרים שייקבעו במשא ומתן. השיח השלישי נוגע למיקומה של גדר ההפרדה על "הקו הירוק" או בכל מיקום אחר. רצף השיח הרביעי נוגע למהותה של הגדר – האם זוהי גדר ביטחונית גרידא או שזהו הגבול הפוליטי העתידי של ישראל. ויכוחים, סכסוכים, חילוקי דעות וכן בניית הסכמה ליוו את רצפי השיח השונים בכל המפלגות ובכל הממשלות וכן השתקפו בדיונים הציבוריים, בתקשורת ובפעילות ארגונים לא-ממשלתיים – אל"מים (NGO's) לסוגיהם.

בעשור האחרון הפכה האמירה "אנחנו כאן והם שם" לאפיון המרכזי של שיח ההפרדה מהפלסטינים ולבחירת הרוב. שנות ה-90 היו עבור הישראלים שנות הפריחה של האמונה בתהליך של משא-ומתן ובהסכמה עם הפלסטינים – תהליך שיוביל בסופו של

דבר לייסודה של מדינה פלסטינית שתתקיים צד בצד עם ישראל. עמדות אלה אומצו על ידי מפלגת העבודה ומפלגות הממוקמות שמאלה ממנה, ונדחו על ידי גוש הימין. רצח רבין ופרוץ האינתיפאדה השנייה לוו בהתפכחות של רבים בישראל שהגיעו להכרה שרק הפרדה מהפלסטינים היא אופציה ראלית. עם זאת, חשוב לציין שבקרוב המתנחלים הישראלים בגדה המערבית וכן במפלגות הדתיות יש רבים שעדיין דבקים בחלום ארץ ישראל השלמה. למרבה ההפתעה, יש גם פלסטינים וגם ערבים ישראלים הדבקים ברעיון של ישות פוליטית אחת (מדינה דו-לאומית) בין הים התיכון לנהר הירדן; בתוך ישות פוליטית זו, הפלסטינים יהוו רוב והיהודים מיעוט.

השיח העוסק ביתרונות ובחסרונות של הפרדה חד-צדדית כנגד הפרדות במשא ומתן התחזק לנוכח התגברות פיגועי ההתאבדות שהותירו רושם עז בקרב הציבור. החולשה והשחיתות של הממשלה הפלסטינית חיזקו בישראל את ההרגשה " שאין עם מי לדבר, ולכן עלינו לפעול לפי האינטרס של הציבור בישראל". מכאן שהיפרדות חד-צדדית ובנייה חד-צדדית של גדר הפרדה הפכו לנורמה מקובלת לא רק במפלגות המרכז אלא אפילו בחלק ממפלגות השמאל, במרבית הציבור ואצל חלק ניכר מהאל"מים, אבל זכו להתנגדות קשה מצד הפלסטינים, מהאוכלוסייה הערבית בישראל ומהקהילה הבינלאומית. גישה ביקורתית זו להתנתקות החד-צדדית באה לידי ביטוי בחוות הדעת המייעצת של בית המשפט הבינלאומי לצדק בהאג. החד-צדדיות של ישראל לוותה בהתעלמות מוחלטת מצורכי הפלסטינים ומהאינטרסים שלהם בעת התכנון והיישוב של הגדר.

כל אלה הוליכו למוקד שלישי בשיח הציבורי הישראלי – תוואי גדר ההפרדה. תוואי זה היה מקור לעימותים רבים בשלוש השנים האחרונות. חלק גדול מעיסוקם של האל"מים, אמצעי התקשורת ובתי המשפט בישראל נסב על מיקום הגדר, ההפרעות שהיא גורמת למרקם החיים של הפלסטינים והניסיונות לתקן את התוואי שלה. השמאל הישראלי השמיע כאן קול ברור – על הגדר לחפוף, פחות או יותר, את "הקו הירוק". גם לימין היה קול ברור: כל מיקום לגדר עדיף על פני המיקום על "הקו הירוק", ורצוי שהתוואי יהיה מזרחי ככל שאפשר כדי שיכלול התנחלויות ישראליות רבות ככל האפשר בשטחי הגדה המערבית. עם זאת, בעצם קיומה הוכיחה הגדר שהיא מפחיתה בהרבה את כניסת המתאבדים ופעילות האיבה (הטרור) בתחומי ישראל, ועובדה זו נטעה בקרב רבים את ההכרה שבכך יש גם הצדקה לעוולות שהיא גורמת לפלסטינים.

עוד נושא בשיח הציבורי קשור לדואליזם הקשור למשמעות ולקונטקסט של גדר ההפרדה. מדינאים מימין ומשמאל לא נלאו מלחזור ולהדגיש שהגדר היא אך ורק גדר ביטחונית, ועל כן אינה אלא אמצעי זמני להגן על אזרחי ישראל מפני חדירת

המתאבדים הפלסטינים ואינה מהווה את הגבול הפוליטי והסופי של ישראל. רבים מהמתנגדים לגדר הביעו את חששם שהגדר תהפוך לגבול הפוליטי בין ישראל לפלסטין. חשש זה משותף לשמאל הקיצוני ולימין הקיצוני – השמאל חרד לכך שהתוואי הסופי של הגדר יחפוף ככל האפשר את "הקו הירוק" בעוד הימין רוצה להרחיק את תוואי הגדר רחוק ככל האפשר "מהקו הירוק".

השיח הציבורי הפלסטיני

באופן שבו נבנתה גדר ההפרדה ובאורח תפקודה יש סממנים רבים של קביעות והמשכיות, לרבות הטרימינלים הגדולים שנבנו בנקודות המעבר בין ישראל לפלסטין ושנושאים חותם של קבע. מבחינות רבות ניתן להשוות את גדר ההפרדה ל"קו הירוק", שגם הוא נחשב כקו "שביתת נשק" זמני, אבל הפך לגבול הפוליטי בין ישראל לשכנותיה עד 1967. גדר ההפרדה שיבשה קשות את מרקם החיים ודפוסי המחיה של הפלסטינים באזור קו התפר וקטעה קשרים חברתיים, תרבותיים משפחתיים וכלכליים במרחב קו התפר. "הקו הירוק" בזמנו שיבש גם הוא מאוד את רקמת החיים של היישובים הערביים ושינה מאוד את שימושי הקרקע בקרבתו.

בניית גדר ההפרדה עוררה כעס רב בקרב הפלסטינים, ומיד לאחר תחילת בנייתה ביוני 2002 הכריז ערפאת שהיא פשע נגד העם הפלסטיני ונגד האדמות הפלסטיניות ואקט של גזענות ציונית "ואפרטהייד כנגד הפלסטינים" (שיפטן 1999, 169; הארץ, 28.8.2005). ערפאת ציין שבניית הגדר נוגדת את ההסכמים שעליהם חתמה ישראל עם הפלסטינים. חומת ההפרדה תהרוס את הסיכוי לפתרון פוליטי של הסכסוך, תמנע הקמת מדינה פלסטינית ותסכל את האפשרות לדיאלוג ישראלי-פלסטיני. הפלסטינים גם הזהירו מפני תכנית התנתקות חד-צדדית של ישראל על בסיס הגבולות המותווים על ידי "חומת הבללנות" (www.pna.gov.ps/index.asp, ; www.stopthewall.org/worldwideactivism/795.shtml) (25.5.2005).

הנימוק הראשון שהשמיעו הפלסטינים נגע לכך שהגדר כלאה במובלעות פלסטיניות מספר רב של פלסטינים, הפרידה בין הפלסטינים לאדמותיהם ומטעיהם או הפרידה בינם לבין מקורות פרנסתם. הגדר גם סיפחה שטחים פלסטיניים לישראל (www.pengon.org.il). לפי ארגון "בצלם", לפני שתוואי הגדר תוקן על ידי שורה של פסקי דין של בית המשפט העליון (בשבתו כבית דין גבוה לצדק), כלא התוואי הראשוני כ-260 אלף פלסטינים במובלעות וניתק מאדמותיהם עוד כ-400 אלף פלסטינים שהיו עתידים להימצא מזרחית מהגדר ינותקו מאדמותיהם, ממקורות פרנסה ומשירותים

(בצלם, ינואר 2004). הגדר גם קטעה בין הפלסטינים לבין שוק העבודה בישראל וכן את קשרי המסחר של הפלסטינים עם השווקים בישראל.

הנימוק השני להתנגדות הפלסטינים נגע במשמעויות הפוליטיות של הגדר. הפלסטינים חששו שתוואי הגדר מסמן את הגבול העתידי בין ישראל לפלסטין. הגדר גם שברה את מרקם החיים בתחומים חברתיים ולמעשה לא אפשרה תנועה חופשית של פלסטינים. המאבק הפלסטיני כנגד הקמת הגדר התבצע במספר מישורים – במישור הבינלאומי באו"ם, בבית המשפט הבינלאומי לצדק בהאג, בגיוס מדינות ערב להתנגדות לגדר, בארגון הפגנות אלימות ובלתי-אלימות כנגד הגדר (פולמן, 2004; שיפטן, 1999; חמאיסי, 2006).

2 השפעת הגדר על מרקם החיים ביישובים סמוכים

גדר ההפרדה נבנתה באזור קו התפר לאחר כמעט כ-40 שנה שבהן תושבי האזור נעו והתפרנסו באזור בחופשיות. ההשפעות המשבשות של הגדר היו על כן ניכרות ביותר, ובהרבה מקרים הובילו בסופו של דבר לתיקונים בתוואי הגדר.

בתוואי הגדר שבין טירת-צבי לבאקה-אלע'רביה הפרידה הגדר בין חקלאים פלסטינים לבין אדמותיהם. בחלקו הצפוני-מזרחי נטל התוואי אדמות מרעה מהכפר הפלסטיני אל מוטילה וכן מטעי זיתים של ג'לבון ופקועה הפלסטיניים שנותרו מאחורי הגדר. גם מטעי הזיתים ואדמות המרעה של ענין מצויים בצד הישראלי של גדר ההפרדה. פעילות השערים החקלאיים באזור זה אינה סדירה וחלק מהמטעים הוזנחו בעקבות הקמת הגדר.

ברטעה, כפר ערבי-ישראלי בחציו, מדגם את השיבושים שגרם "הקו הירוק" בעבר ואת השיבושים שמשבשת כיום גדר ההפרדה את חיי התושבים. ב-1949 ברטעה חולק באמצעו על ידי קווי שביתת הנשק. ב-1967 הוסרו המכשולים והגדרות שביתרו את הכפר, ובניו, השייכים כולם למשפחה מורחבת אחת, התאחדו. קשרים חברתיים וקשרי נישואין קשרו את שני צדי הכפר, ובתים חדשים שנבנו בצד הפלסטיני איחדו אותו לישות אחת. אבל מבחינה רשמית, ברטעה המזרחית נותרה כפר פלסטיני, הנתון למרות הרשות הפלסטינית ומקבל ממנה שירותים מוניציפליים, שירותי חינוך, רפואה ועוד, בערי המחוז ג'נין וטול-כרם. תוואי גדר ההפרדה ממוקם מזרחית לברטעה ושומר על הכפר כיחידה אחת אבל קוטע ומפריד בין תושבי ברטעה ושלושה כפרים סמוכים מהעורף החקלאי שלהם המספק להם שירותים. האוכלוסייה נאלצת לחצות מדי יום את שער ברטעה (בגדר) ולהתעכב שעות ארוכות במחסום. החקלאים צריכים לחצות את מחסום ברטעה בעת המעבר לשטחים החקלאיים שלהם. מטבע הדברים, חלק מהשירותים לתושבי ברטעה המזרחית ושלושת הכפרים הפלסטיניים שנותרו כלואים בשטח הישראלי של הגדר, ניתנים על ידי ברטעה המערבית והתשתיות אינן מצליחות

לשאת בנטל. קיימת בעיה ביטחונית של מגורים בכפר של שוהים בלתי-חוקיים העובדים בישראל. ברטעה גם פיתחה שוק קטן המושך אליו קונים רבים מהאוכלוסייה הערבית בישראל משום שמרוכזות בו סחורות המיובאות מהגדה המערבית. שוק ברטעה החליף את השוק הגדול שהתקיים בעבר באתר שבין באקה-אלע'רביה ובאקה-אלשרקיה שנהרס עם בניית החומה המפרידה בין שני כפרים אלה. ישראל מתכננת להחזיר את תוואי הגדר בברטעה למקומו הישן על "הקו הירוק" שחצה את הכפר. מבחינה ביטחונית, ברטעה במתכונת הנוכחית מהווה סיכון ביטחוני. דרך שער ברטעה עברה ברביעי באוקטובר 2003 מחבלת פלסטינית שפוצצה עצמה במסעדת "מקסים" במבואות הדרומיים של חיפה, ונטלה את חייהם של 21 בני אדם ופצעה כ-60 איש.

השפעת הגדר על מרקם החיים הפלסטיניים ממזרח לגדר ההפרדה

באזור באקה-אלע'רביה אין מובלעות של יישובים פלסטיניים שנכלאו בין הגדר "לקו הירוק" אבל אדמות הכפר הפלסטיני זיגא נותרו מערבית לגדר וכך גם אדמות דיר ע'וצון, ותושבי כפרים אלה נזקקים לשערים החקלאיים כדי להגיע לאדמותיהם. אין באזור זה יישובים יהודיים מעבר לגדר ולכן הם אינם מושפעים מהגדר.

לעומת זאת, במובלעת סלעית-צופין כלואים כ-19,160 אלף דונם של אדמות חקלאיות השייכות לכפרים הפלסטיניים גאיוס, פלאמה, כפר צור, א-ראם, נבי אליאס ועזון. גם כפר פלסטיני קטן בשם ג'אבארה כלוא במובלעת (חן, 2007).

דרומה יותר, באזור קלקיליה-חבלה, ההפרעה לשגרת החיים הפלסטינית אף גדולה יותר. חבלה מצאה עצמה מוקפת בגדר וחבורה במנהרה וכביש לקלקיליה שגם היא נכלאה בתוך הגדר. כ-1 ק"מ של גדר מזרחית לקלקיליה פורק כדי לאפשר לעיר קשר עם יתר שטחי הגדה המערבית.

שטחי רעייה הופרדו מיישובים בדויים במובלעת אלפי מנשה, וכפרים פלסטיניים במובלעת זו מופרדים גם ממטעי הזיתים שלהם.

השפעת הגדר על יישובים יהודיים וערביים מערבית לגדר

התקפת הרצח במצר, קיבוץ שהיה ידוע ביחסי שכנות טובים עם הכפרים הפלסטיניים הסמוכים, הובילה לכך שרוב אוכלוסיית קו התפר היהודית תבעה הפרדה ויישובי קו

התפר באזור המחקר היו פעילים מאוד בתנועה העממית שקראה לבניית גדר או מכשול בין ישראל לגדה.

בת-חפר נמצאת על "הקו הירוק" בקרבה רבה ליישוב הפלסטיני שוויכה ולעיר טול-כרם. בת חפר לא הופרדה בגדר או בחומה עד לאינתיפאדה השנייה, כאשר הותקפה בירי. הגדר הראשונה של העיר הייתה גדר חקלאית לאורך תוואי שבין בת-חפר ליד חנה, ובמקביל לה נבנתה חומה בגובה כ-3.5 מ' ולאורך 4 ק"מ כדי למנוע ירי משוויכה וטול-כרם. השפעות אחרות של הגדר מערבית לה הן מצומצמות יותר.

מאז 1987, ראשית האינתיפאדה הראשונה, צמצמו יהודים את הקניות וצריכת השירותים ביישובים הערביים בגדה המערבית, אבל הערבים בישראל המשיכו לצרוך סחורות ושירותים ביישובים הפלסטיניים בגדה המערבית (חמאיסי, 2006: 19). לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה הוכרזו היישובים הפלסטיניים בשטחי הגדה המערבית כאזורים אסורים (מחוץ לתחום) לכל האזרחים הישראלים, כולל ערבים ישראלים, והללו חזרו לקנות בערים הערביות הישראליות. בעקבות המהומות בשנת 2000 בין יהודים לערבים בנחל עירון ובמשולש, חדלו הרבה ערבים ישראלים לפקוד את השווקים בערים יהודיות כמו חדרה, עפולה, נתניה וכפר-סבא וחדשו את הקניות והשירותים בעריהם. יהודים, מצדם, החרימו את הקניות והשירותים במגזר הערבי, ועקב כך העמיק מאוד הבידול בין שתי הקהילות. לאחר 2004 (לאחר בניית הגדר) חזרו לקוחות יהודים לפקוד את הערים הערביות, ונרשמה מגמה של חיזוק הכלכלה והמסחר בערים הערביות בצד הישראלי, במיוחד בבאקה-אלע'רביה ובאם-אלפחם (חמאיסי, 2006: 20).

יש לציין שמתן התנגדה למיקום הגדר בקרבתה ושנירית מרגישה עצמה (בגלל קרבת הגדר) "מוקפת" על ידי היישובים הפלסטיניים אלג'אבר, חבלה וראס-עטייה (גזית וסופר, 2005).

השפעת הגדר על היישובים היהודיים והערביים מערבית לה היא ניכרת: הגדר צמצמה את הפשיעה בשיעור ניכר, בעיקר גנבות ופריצות ביישובים היהודיים והערביים כאחד (חמאיסי, 2006; גזית וסופר, 2005). מטרתה החשובה ביותר של הגדר, הגנה מפני התקפות מתאבדים או פעולות טרור, גם היא התמלאה. מאז השלמתה בשנת 2004 פחתו פיגועי טרור-ההתאבדות מ-45 ב-2002 ל-4 בשנת 2005 (Kliot and Karney, 2006).

לאחר הקמת הגדר בתוואי הראשוני שלה ולאחר שנמצא שהיא משבשת את מרקם החיים של הפלסטינים ומהווה מקור לבעיות ביטחוניות, נוצרו לחצים לשינוי התוואי.

3 עמדות ותפיסות של ביטחון

גדר ההפרדה נבנתה בשם הביטחון וסוגיית הביטחון היוותה מרכיב חשוב בשיח על הגדר. מנהיגי ישראל לא עייפו מלחזור שוב ושוב על כך שהגדר היא אמצעי ביטחוני שהינו תגובה לטרור הפלסטיני ולפעילות פשיעה של הפלסטינים ושהיא אינה גבול (הארץ 3.3.1995; 21.3.1995; 18.8.1998) ההיבטים הפוליטיים והביטחוניים של הגדר נשקפים בשיח הציבורי בישראל בהתאם לעמדות המתבונן. הימין בישראל ציין שתוואי הגדר על או בסמיכות ל"קו הירוק" הוא תוואי פוליטי בעוד שהתוואי שנטש את ה"קו הירוק" וחדר לשטחי יו"ש הוא "תוואי ביטחוני". השמאל בישראל מחזיק בעמדות הפוכות בדיוק.

מרואינים יהודים

סוגיית הביטחון האישי מפני טרור ומפני עבריינות רכוש מטרידה מאוד את תושבי היישובים היהודיים בפריפריה. העמדה הביטחונית מסתמנת מבעד למגוון רב של תשובות הנשאלים, ולצורכי "הביטחון" הם מכפיפים כל דבר אחר – כגון הפגיעה של הגדר בנוף ובשימושי הקרקע או במרקם חייהם של הפלסטינים. מכאן גם נטייתם להמעט בתופעות השליליות הקשורות בגדר ולחזק מאוד את היבטיה החיוביים. בשאלון הסקר נכללו שלוש שאלות הנוגעות ישירות בהקשר הביטחוני – "האם יש הצדקה להקמת הגדר מנקודת המבט הישראלית?", "האם מצב הביטחון ביישוב השתפר?", ו"האם הרגשת הביטחון השתפרה?". רוב המרואינים היהודים ענה בחיוב על שלוש השאלות.

הצדקה להקמת הגדר מבחינה ישראלית

על השאלה "האם אתה סבור שיש הצדקה להקמת הגדר מנקודת המבט הישראלית" ענו כל המרואיינים חוץ מאחד באופן תקיף "כן". גם כאן ההקשר המחשבתי היה הביטחון. "בעקבות הפיגועים והטרור שהיה" הצדקה מאוד טריטוריאלית ביטחונית.

במירב סברו שלושה מרואיינים כי הגדר הייתה חיונית והייתה הצדקה להקמתה. שניים התנגדו לה: האחד בגלל שהעדיף להגיע להבנות ולהסכמה עם הצד השני (מירב, 27), והשני על בסיס אידאולוגי – כחסיד ארץ ישראל השלמה היה מעדיף פתרון אחר, גם כזה שלא יפגע כה קשה בסביבה (מירב, 30).

במעלה-גלבו סברו כל המרואיינים שיש הצדקה לכך שמדינת ישראל תקים גדר, כדוגמת: "בגדול יש הצדקה. המדינה הגיעה לקצה גבול היכולת לספוג פיגועים. ציבור גדול במרכז הארץ לא עמד בזה, והשלטון נאלץ, לא מרצון, ללכת למהלך זה" (מעלה-גלבו, 17) או: "כן צעד של הגנה וצעד של הגדרה של גבול. אפשר להתווכח על איך ואיפה" (מעלה-גלבו, 14), או "בוודאי שהיה צורך בגדר. הסדר אחר לא עבד – עובדה שלא. הגדר נכפתה מלמטה" (מעלה-גלבו, 13). יש שסברו שהגדר עונה על צורך לטווח הקצר, אבל לטווח הארוך היא מחריפה את המצב (מעלה-גלבו, 16). אולם אחד מהמרואיינים אף אמר: "אני במבוכה בעניין זה. אין לי תשובה ברורה. היא אות קלון של מה שקורה בארץ" (מעלה-גלבו, 18).

במגל השיבו מרבית מרואייני מגל שהיה צורך בגדר מסיבות ביטחוניות וכנגד גנבות אם כי אחד מהמרואיינים ביישוב זה סבר חד-משמעית שלא היה צורך בגדר. בקרב אנשי מגל יש מי שזוכרים בגעגועים שבעבר רק אבני גבול סימנו את הגבול עם ירדן (עד ל-1967), אבל הם מציאותיים וסבורים שיש צורך בגדר מאז אירועי האינתיפאדה. אולם במגל נשמעו גם אמירות מסתייגות קמעה, כגון: "יש הצדקה להקמת הגדר מנקודת מבט פוליטית מפלגתית של מי שהקים את הגדר, שהיה צריך לתת מענה לחוסר ההתמודדות שלו בצורה שהוא ניהל את העניינים עד עכשיו. כלומר, אם אנחנו לא מדברים ולא מגיעים להסכמות, אז זה בסדר להקים גדר כזו או אחרת כי אין עם מי לדבר" (מגל, 8).

בבחן סברו המרואיינים שהגדר הוקמה משום שלא הייתה בררה – גם בגלל פיגועים וגם בגלל פריצות וגנבות ושיש הצדקה מלאה להקמת הגדר. אך הייתה גם נימה של הסתייגות, כגון: "הגדר נתנה לי פתרון, ואני משלים עם זאת. אבל הגדר יכולה להיות סמל של הפרדה של עמים לא של איחוד של עמים" (בחן, 21).

בבת-חפר סברו כל המרואיינים שהיה צורך בגדר, מחוסר בררה: "הגדר היא חובה כדי לייצר באמת הפרדה שתאפשר לנו לקיים אורח חיים נורמלי" (בת-חפר, 31). אולם, אצל חלקם שוב חוזר הדפוס של הסתייגות, כגון: "כן, כי כרגע היחסים בין שתי המדינות הם יחסים רעועים שמחייבים הגנה לשני הצדדים" (בת-חפר, 33).

במתן סבורים כל המרואיינים חד-משמעית שיש הצדקה לבניית הגדר. מרואיין אחד אמר: "לדעתי כן, היא לא נבנתה סתם. היא נבנתה מאוחר מדי, ואם הייתה נבנית קודם הייתה חוסכת חיי אדם" (מתן, 41). מרואיין אחר התבטא כך: "לא הייתה בררה. הייתה זליגה של שב"חים [שזהים בלתי חוקיים] בכל האזור ומזה נגזרות של פריצות, גנבות ותעסוקה. הפתרון צריך להיות כלכלי – כאשר אנשים שבעים הם לא עוסקים בטרור וגנבות" (מתן, 39). מרואיין אחר ראה בגדר פתרון של אין ברירה: "פתרון אחר לגדר הוא שלום. כיוון שלא היה – היה צריך לבנות את גדר ההפרדה" (מתן, 38).

שיפור מצב והרגשת הביטחון

במירב סבורים כל הנשאלים שמצב הביטחון השתפר. אצל ארבעה מהמרואיינים ההתייחסות הביטחונית הייתה אך ורק לפיגועים ולפעולות טרור, ואצל אחד – ההתייחסות הייתה לגנבות חקלאיות. את עמדת אנשי מירב מסכמת היטב האמירה "מצב הביטחון השתפר. היה פה פיגוע שהתברר אחר כך שהיה מאנשים פה באזור. לפני הפיגוע היו חדירות וזריקות רימונים על כביש מירב מלכישוע וגם גניבת טרקטור בשבת" (מירב, 27); או "אני חושבת שהוא השתפר. התקופה הלא טובה הייתה קצרה, עם פיגועים וירי ולפני הקמת הגדר הייתה דאגה. היום אני יותר רגועה. המחבל במצר עשה עלי רושם רב ותקופה ממושכת כיביתי בבית את כל האורות" (מירב, 28). גם הרגשת הביטחון של תושבי מירב גברה מאוד אם כי אחד מהמרואיינים הסתייג ואמר "צריך לעשות הבחנה – הרגשת הביטחון מפני חדירה גברה, אבל יריות מרגמות טילים – נגד זה – זה לא משפר" (מירב, 27).

במעלה-גלבו כל המרואיינים תמימי דעים שמצב הביטחון השתפר ואלה שמתייחסים לכך בהרחבה מציינים: "הופסקו פעולות הטרור והגנבות". נוכחות הצבא בצד הגדר מוזכרת בתשובות תושבי מעלה-גלבו. "היום יש לרוב האנשים הרבה פחות פחד יומיומי. בגלל הגדר יש נוכחות רבה של הצבא. יש פחות גנבות. אבל מי שחי את המדיניות הביטחונית של ישראל יודע שזו אשליה. מחבל נחוש – זה לא יעצור אותי" (מעלה-גלבו, 17). הגדר גם חיזקה אצל כולם את הרגשת הביטחון: "שופרה הרגשת הביטחון הפסיכולוגי. היינו נוסעים לבית הספר עם ליווי ג'יפ וגם ברכב ממוגן. עכשיו איננו צריכים כל מיגון" (מעלה-גלבו, 15).

במגל מצטיירת תמונת עולם די אחידה מדברי המרואיינים. מבין תשעה מרואייני מגל, שבעה סברו שמצב הביטחון השתפר. אחד הנשאלים הצביע על כך שמצב הביטחון בכפרים הערביים השכנים גם הוא השתפר בעקבות הקמת הגדר: "כפרים שכנים, לא רק אנחנו – באקה, ג'ת, יישובי זמר, כולם נשמו לרווחה כי הם סבלו יותר מאתנו מבעיות ביטחוניות" (מגל, 9). לבסוף, אחת ממרואיינות מגל סברה ש"מצב הביטחון לא הורע ולא השתנה". מצב הביטחון שלנו בסדר. היו גנבות פה ושם. פיגועים חבלניים לא היו אצלנו" (מגל, 5). אחר הצביע על הקשר בין בניית הגדר לפיגוע חבלני: "אנחנו בנינו את הגדר בקיבוץ בתקופה שהיה הפיגוע במצר, אבל ללא קשר אליו אלא בקשר לגנבות. ראוי לציין שהפיגוע במצר הוזכר על ידי מרואיינים בכל הקיבוצים האחרים והיה "אירוע מכונן" מבחינת הרצון המקומי בגידור. מרואיינת אחת ממגל סברה שהגדר שהוקמה לא שיפרה את מצב הביטחון; להפך, הוא השתנה לרעה. "בעקבות הגדר נהפכנו עוד יותר אובססיביים לעצמנו. התחלנו לבנות גדרות סביבנו פה במשק, היסטריה, גדרות חשמליים סביב. אחרי הבנייה של הגדר הוסיפו גדרות חשמליים, סגרו את כולנו אחרי זה בתוך הבתים עצמם, אנשים בנו סורגים" (מגל, 2). סוגיית הסורגים הועלתה גם על ידי מרואיינים אחרים במגל. לא נמצאו מגננות אישיות על הבתים בקיבוצים בחן, מעלה-גלבוע ומירב. לעומת זאת, במתן הבתים נמצאו סורגים ונעולים אחרי סורג ובריה בתוך חצרות נעולות ולעתים קרובות מוגנים על ידי כלבים.

תחושת הביטחון גברה אצל חמישה מהמרואיינים במגל, ואולי אצל שני מרואיינים היא לא השתנתה. מרואיין אחד ציין ש"זוהי בטווח הזמן המידי הרגשה חצי-מדומה שיותר בטוח" (מגל, 6). האופוזיציונר לגדר סבור ש"תחושת הביטחון שלי, בוודאי שאין שום שינוי לטובה – רק לרעה, כי כל עוד אני פוגע פעם אחר פעם בפלסטינים אני יודע שאני יותר ויותר מדליק אצלם עוד ועוד מוטיבציות לבוא ולפגוע" (מגל, 4).

בבחן סבורים כל המרואיינים שמצב הביטחון שופר. אחד המרואיינים אמר: "סבלנו המון כשהגדר לא הייתה. היו תקופות שהיו גונבים בסיטונות. כיום יש תחושה של ביטחון עצום. מי שגר כאן יודע שזה נפסק טוטלית מהיום למחר. לא מעורר בי מחשבות מבחינת צדק כי אני מאוד קרוב לעניין" (בחן, 21). מרואיינת אחרת הוסיפה לכך נימה של הסתייגות: "אני חושבת שיש יותר ביטחון. היו ניסיונות לגנבות חקלאיות בעבר, המצב שופר אבל זה לא נותן לי תחושה של 'ופי', 'נהדר'. אם היו כלים אחרים – הייתי שמחה" (בחן, 20). גם הרגשת הביטחון השתפרה. בבחן הדגישו בעיקר את הפחתת חובות השמירה, ולכן לא רק מצב הביטחון השתפר. גם הרגשת הביטחון. אחד המרואיינים בבחן ציין: "לפני הגדר הייתה לנו פלוגה של מג"ב פה שעשו אמבושים. מג"ב יושב ביישוב עד היום" (בחן, 21), ואמנם פלוגת מג"ב יושבת בתחומי היישוב ומשרה בו ביטחון. יש שהזכירו שבחן לא סבל ישירות מפיגועים מאז עלה על הקרקע

ב-1954, ואחר ציין שפלוגת הכוננות של בחן הייתה "מאוד מוקפצת" בעבר ועכשיו פחות (בחן, 23).

בבת-חפר כל המרואיינים מרגישים שמצב הביטחון השתפר. ההיסטוריה של הגדר/חומה בבת-חפר שונה מזו של שאר היישובים (אם כי דומה במקצת לזו שביישוב מתן). לבת-חפר הייתה גדר נמוכה מרגע היווסדו וגם חומה נמוכה שנבנתה ביוזמת המועצה האזורית. בעקבות אירועי טרור וירי הוגבהו החומה וגדר ההפרדה ובעקבות זאת השתפר מאוד מצב הביטחון. המרואיינים תיארו מצב זה בדיוק. רבים מהמרואיינים הדגישו את בעיית הגנבות שהייתה שכיחה בעבר וכיום היא אפסית. אחת המרואיינות הזכירה גם את כביש 6. "קשה לי לבודד את ההשפעה של הגדר כי אתה יודע, שכביש 6 נתן פיצוי לגדר" (בת-חפר, 33). תחושת הביטחון שגברה ו/או בניית כביש 6 חיזקו את האטרקטיביות של בת-חפר, שמושכת אליה היום תושבים בניגוד לדימוי שלה בעבר כיישוב תחת מצור. גם תחושת הביטחון בבת-חפר גברה מאוד "ההתנהלות ביישוב היא מאוד חופשית, הילדים פה לא מוגבלים בכלל. זה משום שכל היישוב כאן הוא מוקף בגדר. זה לא רק החומה, גדר ההפרדה, כל היישוב מוקף, אני שומעת את כל המושבים פה באזור השרון שהם בלחץ בגלל בני סלע. אז פה אתה מאוד יכול להרגיע את הילדים, יש פה פשוט גדר היקפית לכל היישוב" (בת-חפר, 25). מרואיינים בבת-חפר ציינו שהרגשת הביטחון גברה משום שהחומה [והגבהתה] מונעת ירי בכינון ישיר וצליפות (בת-חפר, 31, 32).

במתן סברו כל הנשאלים שמצב הביטחון וגם הרגשת הביטחון שופרו בהרבה אבל מיעוטם ציינו את העובדה (המדויקת) שמתן צמחה בד בבד עם החומה שלה והגדר היישובית, ולכן רבים לא חשו בהבדל כלשהו במצב הביטחון או בהרגשת הביטחון שלהם בעקבות בניית גדר ההפרדה. יש לציין שבניגוד לבת-חפר מתן לא סבלה מתקריות ירי אם כי היו בה תקריות של ידוי אבנים.

המציאות במתן חידדה מאוד את מה שקרוי "ביטחון" ביישובי קו התפר. המציאות ביישובים אלה היא של גדרות ככורח קיומי ולבד מאמצעי מיגון יישוביים מותקנים עוד אמצעי הגנה. שמירה, "הקפצות" (של אנשי ביטחון בעקבות התראות), תנועות צבא ומג"ב הם חלק יומיומי ונוסף ביטחון במציאות ובהוויה של תושבי יישובים אלה. מרכיבים אלה של הוויה יומיומית אינם מוכרים ואינם ידועים לתושבי הערים בישראל (פרט לירושלים).

השפעה על הקמת גדרות בפנים היישוב

המרואיינים נשאלו באיזה מידה הקמת גדר הביטחון השפיעה על הסרת גדרות ביישוב. במגל בניית הגדר "הגדולה" לא השפיעה על הסרה של גדרות פנימיות. התמונה הכללית מצביעה על כך שהמרואיינים מדווחים על רגיעה מסוימת בפעולות הגידור בתוך היישובים אולם לא עסקו בפירוק הגדרות ושאר המתקנים שהותקנו קודם להקמת גדר ההפרדה.

במעלה-גלבוע אמנם לא הוסרו כל גדרות, אבל הגדר האלקטרונית אינה בשימוש משום שלדברי אחד המרואיינים "כל שועל או רוח היה מפעיל את צופר האזעקה והיו 'הקפצות' רבות" (מעלה-גלבוע, 15), אחד המרואיינים הוסיף: "היום פחות רגישים לעניין של אם הגדר האלקטרונית מתקלקלת או השערים לא עובדים כי אנשים סומכים על הגדר. אנשים חזרו לטייל בגלבוע" (מעלה-גלבוע, 17).

במירב התמונה פחות ברורה: רוב המרואיינים סברו שלא הייתה הסרה של גדרות בקיבוץ למרות בניית גדר ההפרדה, אבל תחזוקת הגדר האלקטרונית הופסקה. אחד המרואיינים סבר ש"כל תפיסת הביטחון השתנתה. היא נהייתה קלה" (מירב, 27). ואחרת אמרה: "מאז שקמה הגדר אנו פחות היסטריים בכל הקשור לביטחון, שמירות וכו'" (מירב, 28). יחד עם זאת מרואיין אחר במירב טען כי "יש כאן הרבה גדרות שנבנו בתקופות שונות סביב מתחמים שונים בתוך היישוב ורציתי להסירן כי היישוב מוקף גדר, אבל אנשים לא רצו ואמרו לי לא להסיר" (מירב, 29).

בבחן הפסיקו לתפעל את הגדר האלקטרונית, אבל גדרות לא הוסרו. כדברי אחד המרואיינים "מפני שאנו מוקפים על ידי יישובים ערביים וגורמים פליליים, שלרובם אני מתייחס באותה מידה של חוסר רחמים. סיורים ושמירה נועדו גם למנוע פריצות, גנבות רכבים וגנבות חקלאיות" (בחן, 22).

בבת-חפר ובמתן לא הביאה הקמת גדר ההפרדה להסרת גדרות ביישוב. בבת-חפר ציינה מישהי שהגדרות סביב לבתים הן לשמירה על הפרטיות. "הגדר הזאת היא חובה. זה לא משהו שהוא בחירה שלנו" (בת-חפר, 24). המרואיינים גם ציינו שיש חובה תכנונית (הוראות תב"ע) לבנות גדרות תיחום בין הבתים. גם במתן נושא הסרת הגדרות "כלל לא עלה לדיון. הגדר שלנו נועדה להשגיח על כל מי שנכנס ליישוב לביצוע עברות קרימינליות, ואילו הגדר הגדולה היא למטרות ביטחוניות" (מתן, 38). כולם ידעו שלא הוסרו גדרות – הגדר היישובית וגדר ההפרדה. אחד המרואיינים ציין מגמה הפוכה להסרת גדרות. "דרשנו שיפור באמצעים האלקטרוניים שלנו וביקשנו לחזק את הגדר של היישוב מול ג'לג'וליה. אנחנו לא מכניסים בראש של האנשים שהם יכולים להיות

באפתיה אלא להפך – תהיה בכוננות. פה בכל הבתים סורגים, כלבים ודלתות שערים נעולות – כדי למנוע פריצות. אנשים לא יכולים לחיות כאן עם דלתות פתוחות ואנשים צריכים לעשות את המכסימום כדי להגן על עצמם. אני בבית חי עם אזעקה המופעלת כל לילה" (מתן, 41).

מרואיינים ערבים

שינויים במצב הביטחון היישובי

עמדותיהם של המרואיינים הערבים כלפי התפקיד, המניע והמשמעויות של הגדר מבחינה ביטחונית היו מגוונות וניתן לסכמן בכך שהגדר לא תרמה לחיזוק הביטחון האישי. נהפוך הוא, רוב המרואיינים היו סבורים שהמצב הורע. לגבי השאלה האם המצב הביטחוני ביישוב השתנה, רוב מוחלט של 38 מתוך 44 מרואיינים ציינו שהמצב הורע לאחר הקמת הגדר.

בסנדלה מדווחים על יציבות או שיפור במצב הבטחוני: "המצב לא השתנה. סנדלה הוא יישוב שקט לפני הקמת הגדר ואחריה, אין אירועים שאפשר לזכור" (סנדלה, 26). **במוקיבלה**, לעומת זאת מתגלה קשת של דעות. מרואיין אחד ציין את השיפור במצב הביטחון אחרי הקמת הגדר: "המצב הביטחוני שופר מאוד אחרי הגדר. הצבא היה בתוך הכפר 24 שעות כל יום עם רדיפות ומעקבים והיתקלויות חמות עם תושבי היישוב, במיוחד הצעירים. אל תשכח את סוגיית גנבות כלי הרכב שנגמרה. הגנבות היו לפי הביקוש" (מוקיבלה, 28). הצטרפה אליו מרואינת אחרת שאמרה כי "המצב הביטחוני שופר מאוד מאוד לאחר הקמת הגדר. אין רדיפות ומעקבים ברחובות הכפר. אין מחבואים. אין ספק שהיה סוג של פחד. היום אפשר להסתובב בכפר כמו על טיילת" (מוקיבלה, 28). לעומת שניים אלה מדווח אחד המרואיינים כי "המצב יותר רע, כי מאז הקמת הגדר לא נעצרו הפעולות, וישראל ממשיכה בהשפלות של הפלסטינים (מוקיבלה, 1).

בסאלם, לעומת זאת, היו הדעות חלוקות: "סאלם יישוב שקט ואין בו בעיות מיוחדות. לאחר הגדר נעלמה תופעת רדיפת גנבי הרכב" (סאלם, 40). אחר ציין: "מדוע שישופר? האם היה רע. האם היינו נרדפים?" (סאלם, 41). כנגד התשובה הספקנית הזאת אמרה מרואינת נוספת מסאלם: "אין בעיות ביטחוניות בסאלם, לפני הקמת הגדר נעצרה חוליה שהיה לה קשר להברחת נשק מקיבוץ מנרה לגדה, וחלק יצא מבית הסוהר וחלק אחר נשאר שם. אך זה היה לפני הקמת הגדר, מלבד מאורע זה לא היה דבר שאפשר לזכור אותו" (סאלם, 42). עם זאת, מעט מרואיינים ציינו כי הגדר היא מכשיר למניעת

כניסת תושבי הגדה המערבית לישראל. "אם הכוונה למניעת הכניסה של תושבי הגדה, בודאי יש צורך בגדר. אין מכשיר יעיל יותר מהגדר" (סאלם, 20). בניגוד לתפיסה זו היה מי שאמר: "אינני משוכנע שהגדר היא מכשיר ביטחון יעיל; הגדר קיימת וסמוכה לה הגדה המערבית בכל מקום. לכן צריך ללכת לקראת פתרון שלום, יכול להיות של שתי מדינות" (סאלם, 19).

ביישובים כגון אם-אלפחם, ברטעה ובאקה-אלע'רביה היו המרואיינים חלוקים בדעותיהם. חלקם ציינו כי מצב הביטחון הורע בגלל הפעילויות הצבאיות בגדה המערבית או בקרבת היישובים וחדירת כוחות הביטחון ליישובים הערביים.

באם-אלפחם, בעוד מרואיין אחד תמך בעמדתה של המרואיינת ממקיבלה ואמר "להפך, קיים גידול בגנבות יש תוספת במספר הזרים שיִשנים באם-אלפחם, והמשטרה אומרת שאינה יכולה לשלוט במצב" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2), מרואיין אחר מאותה עיר הציג תמונה הפוכה: "המצב הביטחוני שופר. חלק מאלה שעשו פעולות צבאיות עברו דרך אם-אלפחם, והיו כאן רדיפות ומעקבים [של המשטרה והצבא] ולפעמים גם הוטל סגר על העיר. המשטרה הייתה מבצעת מעקב אחרי פועלי הגדה במקומות העבודה והשינה" (אם-אלפחם, חי אלשיכון, 24). גם מרואיין נוסף מאם-אלפחם מסכים: "המצב הביטחוני שופר. פחת מספר תושבי הגדה בעיר שהם זרים. הפחתה של מספר הזרים בעיר בהכרח תורמת לשיפור המצב" (אם-אלפחם, חי עראק אלשבאב, 25). לעומת אלה טען מרואיין אחר באם-אלפחם כי "הגדר כפתה על האנשים לצאת לעבודה באופן לא חוקי ולהסתנן, ויש רדיפות [אחריהם] כל היום, ובגלל לינת הפועלים באם-אלפחם לאחר בניית הגדר, קיימים מעקבים בלילה וזה מפריע לי ומדאיג אותי ומקומם אותי. יצא לי לראות חיילים מפעילים את הצפירה ומסתכלים על הפועלים – אלה בורחים ואלה מלגלים עליהם. השפלה זו מכוונת לכל תושבי אם-אלפחם" (אם-אלפחם, חי אלג'בארין, 35). בדיקת מקום המגורים של המרואיינים במרחב העיר אם-אלפחם העלתה כי אלה המתגוררים קרוב לגדר ציינו שהמצב רע, ואלה הרחוקים ממנה הרגישו שיפור. דהיינו, למרחק מהגדר יש כנראה השפעה על העמדה כלפי או על הזיקה בין הגדר לבין הביטחון ביישוב.

גם **בברטעה** הוצגו עמדות מגוונות על מצב הביטחון לאחר בניית הגדר ביישוב. מרואיין אחד קבע כי "הגדר לא שינתה כלום" (ברטעה, 5). לעומתו ציין אחר כי "בגלל הגדר שינו הסוחרים את מקום מושבם לברטעה ויש הרבה זרים, ואנו חשים באי-נוחיות כתוצאה מכך. מצד שני פחתה תופעת גנבות הרכבים, אפילו אם לא היו גונבים ביישוב, קיים עוות [שם-רע ליישוב] לשם ואתה תמיד אשם" (ברטעה, 7).

לאחר הריסת השוק הארעי שצמח באופן ספונטני על ה"קו הירוק" בין באקה-אלע'רביה לבאקה-אלשרקיה בעקבות הזנת הגדר לתוואי העובר בתוך אתר השוק הזה נדדו סוחרים רבים אל תוואי ה"קו הירוק" המחלק את ברטעה המערבית שבתחום ישראל לברטעה המזרחית הנמצאת בתחום הגדה המערבית. תמורה גאוגרפית זו שינתה את המצב הביטחוני בברטעה המערבית. אחד המרואיינים מברטעה הצביע על כך שהסוחרים אינם מברטעה. הם זרים ולא מעניינים אותם תושבי היישוב. "לפני הקמת הגדר הייתי מכיר כל נפש ברחוב והיום אני מרגיש כאילו אני הזר. הסוחרים נאלצו להתגורר בברטעה בגלל הגדר, ולפעמים הם כאן לבדם ללא משפחותיהם. חלק מבעלי החנויות התקשרו עם סרסורים מערביי ישראל שהחלו לספק להם בנות רוסיות ומשקאות חריפים בלילה. בוא אל אזור המוסכים בלילה ותראה בעצמך" (ברטעה, 11). גם מרואיין אחר מברטעה המערבית אמר: "תקופה ארוכה היה שיפור במצב, אבל אחר כך התחיל להיות רע כי בברטעה-אלשרקיה נמצאים זרים שבאו להתגורר בה בגלל הזדמנויות תעסוקה במסחר כאן. השוק הוא מקור פרנסה, אך מקור הפרעות בו-זמנית" (ברטעה, 17).

גם **בבאקה אלע'רביה-ג'ת** מצאנו שונות בעמדות המרואיינים. מרואינת אחת טענה: "מהצד הביטחוני לא השתנה כלום. הפעולות הצבאיות שנמשכו לאחר הקמת הגדר מצביעות על כישלון הגדר כאמצעי ביטחוני. לא היה סגר מושלם" (באקה, 21). מרואיין שני אמר, לעומת זאת: "המצב הביטחוני שופר מאוד. קיימת ירידה במספר הגנבות בכ- 95 אחוז, זאת אומרת שתופעה זו כמעט נעלמה. מגרש הכדורגל בבאקה-אלע'רביה היה סגור ארבע שנים בגלל הקרבה ל"קו הירוק", אך עכשיו הוא פתוח ומתקיימים בו משחקים (באקה-אלע'רביה, מרכז העיר, 34). מרואין זה גם הדגיש כי באשר לכל מיני תופעות של טרור וגנבות "כל זה נעלם". לעומתו אמר מרואיין אחר כי: "אין קשר בין הגדר למה שמתרחש בתוך היישוב. לפני הקמת הגדר היה בבאקה גל גנבות והתקפות על הרכוש ונאמר שהוא בגלל פועלים מהגדה המערבית. יותר מאוחר התברר [שמדובר] בכנופיה של פרחים, ערבים ויהודים מכאן. אין קשר לתושבי הגדה באופן גורף, יכול להיות אחד או שניים כאן ושם" (באקה-אלע'רביה, 3).

בזמר חוזרת התמונה של מגוון דעות. מרואיין אחד אמר: "באופן כללי, המצב הביטחוני בישראל הפך להיות רע מאוד בתקופה האחרונה. קיים מתח בולט בין האנשים וכל דבר גורם לריב וסכסוך. אל תשכח את שיתוף הפעולה בין הרעב שם והפשע כאן. זה ערוב שאינו ביטחוני כלל" (זמר, ימה, 36). בזמר הייתה גם דעה אחרת שלפיה "המצב הביטחוני בזמר שקט מיסודו, לא הייתה אצלנו חזית אף פעם, והיישוב אינו אליים. לא השתנה כלום" (זמר, מרג'ה, 15).

לפי מדגם זה של עמדות, הדעות הן חלוקות, ולא ניתן לומר במובהק שהמצב הביטחוני בכפרים ובערים הערביות שליד הגדר השתפר. הסיבות שנקבו המרואיינים שטענו שהמצב הביטחוני לא שופר הן אלה: כניסת זרים ליישובים שהיו כפריים ונמצאים בתהליך עיור, במיוחד משתפי פעולה, הפרה את הסדרים החברתיים ביישובים. לפתע יש נטע זר ותוקפני ביישובים הערביים, המאיים על הביטחון ביישוב וממשיך להפעיל מעין טרור והפחדה בחלק מהיישובים. המיקום הגאוגרפי ביחס לגדר וגודל היישוב השפיעו גם הם על עמדות המרואיינים. העמדה ביישובים קטנים וכפריים הייתה שמצב הביטחון לא השתנה או שהשתנה מאוד. ביישובים גדולים, כגון אם-אלפחם ובאקה-אלע'רביה, הדעות היו חלוקות. המרואיינים הבחינו בין גורמים פנימיים, המלווים את תהליך העיור, שמחריפים את הבעיות החברתיות ביישוב לעומת גורמים חיצוניים כמו כניסת גנבי רכב ופגיעה ברכוש, שדוקא פחתה יחסית.

מצב הביטחון האישי

קיימת התאמה בין עמדת המרואיינים בעניין הביטחון ביישוב לבין הרגשת הביטחון האישי. אלה שדיווחו כי המצב הביטחוני ביישוב השתפר לאחר הקמת הגדר היו עקביים וציינו שגם הרגשת הביטחון האישי שלהם השתפרה. אולם, גם בנושא הביטחון האישי היו דעות המרואיינים חלוקות.

בסנדלה מיוצגות שתי עמדות בנושא הביטחון האישי. האחת מיוצגת על ידי מרואין שהדגיש כי "מה שאמרתי על היישוב מתאים גם לי; בהכללה מרגיש יותר ביטחון" (סנדלה, 30). מרואיין אחר אמר: "ההרגשה של הביטחון האישי לא השתנתה. יכול להיות שהפך להיות רע כי נאסר עלינו להתקרב לגדר מחשש עימות עם הצבא או מכדור משוטט" (סנדלה, 26).

באם-אלפחם מצויים אותם חילוקי דעות. מרואינת אחת דווחה כי "אפילו הרגשת הביטחון האישי שופר. מרגישה בנוחיות יותר" (אם-אלפחם, עראק-אלשבאב, 25). לעומתה, מרואיין אחר ציין כי "הרגשת הביטחון פחתה וירדה" (אם-אלפחם, עין-ג'ראר, 2). היו הרבה מרואיינים (כמעט מחציתם) שדיווחו שהרגשת הביטחון האישי לא השתנתה. "הרגשת הביטחון האישי לא השתנתה – לפני ואחר הקמת הגדר – המצב בטוח" (אם-אלפחם, חי אלשיכון, 24). אחרים הסתפקו באמירה: "הרגשת הביטחון האישי לא השתנתה כלל" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 23).

בברטעה אמר אחד המרואיינים: "הרגשת הביטחון האישי? לפני הקמת הגדר והשיק הייתי הולך בדרך ללא בעיות, היום נמצאים בדרך הרבה פרחים וכמו כן גדל מספר אנשי משטרה ומשמר הגבול, וזה מאיים על הביטחון בגלל היחס הרע של המשטרה

לערבים ויכול להיות שאנו רואים בנוכחות שלהם מקור לבעיות ביישוב" (ברטעה, 11). גם מרואיין נוסף הצביע על ירידה בביטחון האישי של מי שחי קודם ביישוב כפרי שקט, שאחרי הקמת הגדר הפך למרכז שוק תוסס: "הרגשת הביטחון האישי שלי השתנתה לרעה. אתה לא מכיר את האנשים, וקיימת הידרדרות ברמת המוסר והפיקוח. אי-לכך אינני שולח את הנשים לבדם לשוק" (ברטעה, 7).

בבאקה-אלע'רביה מציינים כי "הרגשת הביטחון האישי לא השתנתה. אני גם רואה מספר נמוך יותר של פועלים מהגדה המערבית, אך דבר זה לא אומר לי כלום, אינו מפריע לי ולא גורם [אי-] נוחיות" (באקה-אלע'רביה, 21). נחתום בדעתו של אחד המרואיינים מבאקה-אלע'רביה שאמר: "הרגשת הביטחון פחתה לאחר הקמת הגדר. קיים גידול במספר התנועות של הצבא, וזה נותן לי הרגשה שאני בחזית. נוכחות כוחות המסתערבים ביישוב מפחידה אותי, הם רוצחים בלי מצפון, אני מרגישה בביטחון רב יותר עם הפלסטינים" (באקה-אלע'רביה, 3).

לסיכום, הגדר לא תרמה להגברת הביטחון האישי של המרואיינים הערבים. הגורמים לכך היו: כניסת זרים, נוכחות צבא וגם נוכחות משתפי הפעולה. רק מיעוט ציינו שהרגשתם השתפרה.

על הצדקת ההקמה של הגדר מנקודת מבט ישראלית

הצדקת הקמתה של הגדר מבחינה ישראלית הייתה מובנת לחלק לא קטן מבין המרואיינים הערבים, אך בצד זאת רובם אמרו שהגדר אינה מובילה להשגת הביטחון גם מנקודת ראות ישראלית, ורוב מוחלט בקרבם טען שהתדיינות עם הפלסטינים עדיפה על הקמת הגדר שתהווה מקור לבעיות והסתייגו אפוא מהקמתה. כאן המקום לציין כי חלק מהמרואיינים הערבים ערערו על עצם השאלה וציינו שגם הם ישראלים, אך יש להם דעה אחרת. אחרים הבחינו בין ישראלי ליהודי בהצגת עמדותיהם בנוגע להצדקת הקמתה של הגדר.

מרואיינים שלא ראו כל הצדקה להקמת הגדר מבחינת ישראל נתנו נימוקים שונים: שאינה מבטיחה ביטחון, שאינה מוסרית, שאין בה כדי לחסום מי שרוצה לבצע פעולה ולמות (להתאבד), שהגדר אינה מעודדת שקט או מציעה פתרון.

מבין אלה שלא מצאו הצדקה להקמת הגדר, אמרה מרואיינת **מברטעה**: "אתה רוצה שאני אחשוב כציונית, וזה קשה מאוד. אך כציונית החושבת באופן רציונלי אני אומרת גם שאין צורך בגדר, אפילו עם אויב גדול ומסוכן. הפתרון הוא לא עשיית מצור, אלא

הדיאלוג. אין בררה, חייבים לחשוב איך אפשר [לחיות] ביחד ולא איך אפשר להגן על עצמנו" (ברטעה, 8).

הייתה מרואיינת מאם-אלפחם שרואה הצדקה בהקמת הגדר: "כיהודייה, אהיה יהודייה דמוקרטית (והם מעטים בתוך החברה היהודית), אומר כן לגדר שמטרותיה ביטחוניות עכשיו, אך בתנאי [שתהיה] הכרה הדדית בעתיד וכאשר אפשר יהיה לחשוב על פתרונות נוספים. קשה לחשוב בראש יהודי, איני יודעת מה יש בראשם" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 13). החרה אחריה מרואיין מסאלם: "הישראלי רוצה ביטחון. אם הייתי ישראלי, אין מניעה להקמת הגדר כל עוד היא מוכרת על ידי שני הצדדים. הייתי מוצא הצדקה להקמתה אך מזהיר מגדר שאינה מוסכמת [על שני הצדדים] כי היא תהיה המקור לבעיות הבאות" (סאלם, 20). אך היה גם מרואיין מאם-אלפחם "מנקודת ראות ישראלית ביטחונית? כן קיימת הצדקה" (אם-אלפחם, חי אלשיכון).

4 תפיסת הגדר כגבול

מקבץ של שאלות בסקר המרואיינים נועד לבחון באיזו מידה נתפסת הגדר כגבול עתידית, זמנית או קבועה, בין ישראל לרשות הפלסטינית וכן כיצד מתייחסים המרואיינים לקשר שבין גדר ההפרדה ל"קו הירוק". המרואיינים נשאלו גם האם היה צורך לבנות את הגדר על "הקו הירוק". שלוש שאלות התמקדו בקשר האפשרי של הקמת הגדר להקמת מדינה פלסטינית ומהות היחסים עמה.

מרואיינים יהודים

הגדר כגבול פוליטי

במעלה-גלבוה כל שבעת הנשאלים רואים את הגדר כגבול פוליטי. "הגדר היא כן גבול פוליטי גם אם לא רוצים. קבוע או זמני – אני מעריך שזה קבוע" (מעלה-גלבוה, 13). אחר אומר "דה-פקטו גבול פוליטי חזק, גם אם זו לא הייתה כוונת המתכנן. ב-98% מאורכה היא הפכה לגבול פוליטי". "בכפר זה או אחר אפשר יהיה לעשות תיקון, אבל בגדול זה לא משהו שאפשר להתעלם ממנו" (מעלה-גלבוה, 17). חמישה מרואייני מעלה-גלבוה גם סבורים שמדובר בגבול פוליטי קבוע בעוד ששניים סבורים שמדובר בגבול פוליטי זמני.

במירב כל הנשאלים רואים את הגדר כגבול פוליטי – שניים סבורים שהוא זמני והיתר סבורים שהוא קבוע. "זה אמור להיות זמני, אבל יש לי הרגשה שזה קבוע. אני לא בטוחה שזה טוב – הזמן יאמר את שלו. אפילו שלא מתייחסים לזה כגבול – בתכלס זה גבול" (מירב, 28).

במגל, מתוך תשעת מרואייני היישוב, שמונה רואים את הגדר כגבול, מהם שניים רואים אותה כגבול קבוע ואחד היה רוצה לראות אותה כקו גבול קבוע בין ישראל לרשות

הפלסטינית. החמישה שרואים את הגדר כגבול זמני הביעו את רצונם שקו הגבול הקבוע יהיה חופף לזה של "הקו הירוק". עמדה זו דמתה גם ליחיד שלא ראה בגדר קו פוליטי. "הגדר כלל לא מסמנת גבול פוליטי. זה גם לא חייב להיות גבול כזה, לדעתי זה גבול זמני ואני רוצה שהגבול יחזור ל'קו הירוק'" (מגל, 3). או "הייתי רוצה שיהיה גבול קבוע. אני חושב שהיא הייתה צריכה להיבנות על ה'קו הירוק' 67" (מגל, 7). שניים מהמרואיינים ציינו שהגדר מסמנת גבול קבוע והיא התחלת הדרך להגדרה של מדינה פלסטינית בצד מדינת ישראל (מגל 8) אחרת הדגישה את "הצורך לתחם, לתת לכל עם את המרחב הפרטי שלו" (מגל, 5).

בבחן סברו כל המרואיינים שהגדר מהווה גבול פוליטי קבוע. אחת המרואיינות ציינה שאולי יהיה זה גבול זמני. "אני מעדיפה שתי מדינות לשני עמים, אבל גם אם לא יהיה גבול ואנו נסתדר – אני אשמח" (בחן, 20).

בבת-חפר רואים כל הנשאלים בגדר גבול פוליטי, וכמעט כולם סבורים שזהו קו גבול קבוע. יתר על כן, הם מחוזקים בדעתם מפני שהגדר שלידם ממוקמת על "הקו הירוק". במתן סברו רוב המרואיינים, אבל לא כולם שהגדר מסמנת גבול פוליטי. אחת המרואיינות ציינה: "זה גבול ביטחון, אבל זה הופך לגבול פוליטי ונראה לי שזה קבוע" (מתן, 35) ומרואיינת נוספת סברה שזה גבול ביטחוני בלבד. מרואיינ אחר טען: "היא גדר בין שכנים והיא לא פוליטית. הגדר נוצרה כדי להסדיר את היחסים בין שני הצדדים לטובת שני הצדדים" (מתן, 38). לגבי הזמניות של הגדר, יותר ממחצית המרואיינים במתן ראו את הגדר כגבול קבוע, אבל שניים ציינו "זמני או קבוע – אי-אפשר לדעת. בארץ הזאת הכול זמני" (מתן, 34), "זוהי מדינת ישראל. אי-אפשר לדעת מה יהיה" (מתן, 39).

ניתן להסיק שהטעון הרשמי של ישראל כי הגדר אינה גבול פוליטי והיא זמנית אינו מתקבל על דעתם של מרבית המרואיינים.

הגדר וה"קו הירוק"

בתשובה לשאלה האם היה צורך לבנות את הגדר על "הקו הירוק" הושמעו מגוון דעות.

במעלה-גלבוע תגובת המרואיינים לשאלה האם צריך היה לבנות את הגדר על "הקו הירוק" היא מגוונת. אחד סבר "לאו דווקא. כמה שאפשר צמוד ל'קו הירוק' אבל עם התאמות ביטחוניות" (מעלה-גלבוע, 13). אחר הרחיב נקודה זו: "בגדול לא. אם התפיסה הייתה שזו רק גדר ביטחונית לא משהו בלתי הפיך, היה אפשר להתרחק מ'הקו הירוק' ולא היו צריכים ליצור מצב שבו הפלסטינים לא יוכלו לעבד מעבר לקו וגם לא אנחנו"

(מעלה-גלבו, 17). אחד המרואיינים במעלה-גלבו אמר: "אני לא יודע אם צריך לבנות אותה [את הגדר]. אני כל כך לא שש בה שאיני יודע אם צריך לבנות אותה שם. אני מרגיש הרבה שייכות לארץ מהצד השני של הגדר ואני לא מרגיש שפה יותר ארץ ישראל משם" (מעלה-גלבו, 18). סנטימנט זה של התנגדות לגדר משום שהיא מפרידה בין שני חלקי ארץ ישראל נמצא בדבריהם של מספר מרואיינים ממירב ומעלה-גלבו שאוכלוסייתם דתית.

במירב נשמעו דעות מגוונות מימין ומשמאל למפה הפוליטית בדבר השאלה האם היה צריך לבנות את הגדר לאורך "הקו הירוק". מימין – "לדעתי לא היה צריך לבנות אותה ואני לא מכיר ב'קו הירוק'" (מירב, 30). ועד ל"היה צריך לבנות אותה על 'הקו הירוק'" (מירב, 29). אחרים ציינו שאם היה צריך לבנות את הגדר הרי זה בהסכמה – "היה צריך לשבת על כל סקטור [של הגדר] ולדון עליו (מירב, 27) ורצוי ב"שיקול דעת" (מירב, 28). מכאן שאם מוסכם על הצד השני – אפשר גם לסטות מ"הקו הירוק".

במגל סברה מרואיינת אחת שלא היה צריך לבנות אותה כלל, ואם כבר בונים גדר – לא מחליטים לבד איפה בונים אותה. "אם אנחנו רוצים מדינה נפרדת לשני עמים, אז איפה מעבירים את זה, איפה לא דורסים את החקלאות שלהם – צריך להחליט בהסכמה" (מגל, 2). כיוון זה נוקט גם תושב מגל שאומר: "אני חושב שהיה צריך לבנות גדר כזו או אחרת בהסכמה שמבחינתי זה יהיה על 'הקו הירוק' על 'הקו האדום' או על כביש 6, אבל שיהיה בהסכמה" (מגל, 8). חמישה אנשים במגל הדגישו את חשיבותה של ההסכמה בהתקנת הגדר ושלא נוח להם שהיא לא נבנתה בהסכמה. לעומתם טוען אחד מתושבי מגל בזכות התוואי הקיים: אחד מהנשאלים מציין שאם אנו והם תופסים את הגדר כגבול סופי, אזי נשאלת השאלה אם אנחנו יכולים לחרוג מגבולות 67' בשל צרכים ביטחוניים. בטווח הארוך דברים שלא "היו בהסכמה לא יוכלו להיבלע" (מגל, 6).

בבחן כל המרואיינים סברו שיש להקים את הגדר על "הקו הירוק" והסטיות מ"הקו הירוק" "היו בעייתיות מבחינתם": "לא צריכים לשבת על שטח לא לנו" (בחן, 22, 23).

בבת-חפר השיבו ארבעה בחיוב לשאלה האם היה צריך לבנות את הגדר על "הקו הירוק". אחת מהמרואיינות אמרה: "אני לא יודעת. ברגע שאתה שם אותו על 'הקו הירוק' זה אמירה מאוד ברורה מבחינת הממשלה. אנחנו מוותרים זה סופי" (בת-חפר, 24). אחר אמר "לא, אישית אינני מייחס קדושה לקו הירוק" (בת-חפר, 31). עוד מרואיין טען שצריך לעשות מה שנכון לעשות מתוך היגיון והתחשבות באוכלוסייה. "אם למשל אורנית נמצאת 80% בתוך 'הקו הירוק' ו-20% מחוץ לו, הגדר צריכה להקיף את אורנית כולה ולפצות את הפלסטינים במקום שאין יישוב" (בת-חפר, 32).

במתן ענו בחיוב שלושה לשאלה האם היה צריך לבנות את הגדר על "הקו הירוק". לאחרים היו תשובות שליליות ומורכבות. "עקרונית כן, עם שינויים. לא נראה לי שניתן לוותר על כל השטחים ללא תמורה" (מתן, 39). מרואיין אחר במתן אמר: "זוהי שאלה פוליטית. גדר בין שכנים צריכים להיבנות בהסכמה. כיוון שאין הסכמה בין השכנים – היא יכולה להיבנות בכל מקום שהוא" (מתן, 38). אחת המרואיינות אמרה "צריך ללכת לפי צורכי הביטחון. אני לא חושבת ש'הקו הירוק' צריך להיות התוואי של הגדר" (מתן, 36). מרואיינת אחרת אמרה: "יש לי בעיה עם זה, אני מאוד לא אוהבת לתת להם משהו, ואם אפשר לקחת מהם – אז כמה שיותר" (מתן, 37).

הגדר והקמת מדינה פלסטינית

במעלה-גלבו סברו כל המרואיינים שהגדר מתקשרת להקמת מדינה פלסטינית: "בוודאי. היא מגדירה טריטוריה ברגע שהקימו את הגדר" (מעלה-גלבו, 17).

במירב סברו כל המרואיינים שהקמת הגדר אמנם מתקשרת להקמת מדינה פלסטינית: "לצער, אני חושש שכך" (מירב, 30) "יש יסודות לזה, הכרה שהגדר זה לא גבול, אבל שאפשר ותיצור מדינה פלסטינית" (מירב, 27). אחד המרואיינים גרס שאין לראות בגדר איזשהו שלב בדרך להקמת מדינה פלסטינית: "מדינה פלסטינית קמה. היא פשוט מתנהגת כחבורה של כנופיות" (מירב, 29).

במגל סברו ארבעה מרואיינים כי הקמת הגדר קשורה להקמתה של מדינה פלסטינית. "כן בהחלט, גם מבחינתי הגדר יצרה הגדרה גאוגרפית כזו או אחרת שנותנת הפרדה בתנאי שטח והיא מסמנת גם להם את השטח שלהם" (מגל, 8). שלושה לא רואים את הגדר קשורה בדרך כלשהי להקמת מדינה פלסטינית, ואחד טען: "הקמת הגדר, לדעתי, מעכבת את הקמת המדינה הפלסטינית. ככל שהגדר תעמוד יותר זמן, כך ייקח יותר זמן להקים את המדינה הפלסטינית" (מגל, 4). שני מרואיינים לא השיבו על השאלה.

בבחן, שלושה מרואיינים לא סברו שהקמת הגדר קשורה להקמת מדינה פלסטינית, אבל "זה יצר הפרדה בשטח, הפרדה פיזית" (בחן, 23). "היא קשורה לגבולות שישראל רוצה לקבוע עם הפלסטינים – אבל לגבי הקמת מדינה פלסטינית זה נושא למשא ומתן" (בחן, 22).

בבת-חפר נתפסת הקמת הגדר כקשורה להקמת מדינה פלסטינית אצל שלושה מרואיינים: "יצירת שקט ביטחוני משני הצדדים הינה הכנת תשתית מתאימה למדינה פלסטינית" (בת-חפר, 31), שלושה מרואיינים אחרים אינם רואים קשר זה. מרואיינת אחת אמרה ש"זה לא מתקשר, אבל די הגיוני וברור שזה יהיה" (בת-חפר, 11). מרואיינת

אחרת אמרה: "לא. זה מתקשר אצלי לאריאל שרון ולתכנית שבעת הכוכבים. זה לא מתקשר בעיני להקמת מדינה פלסטינית".

במתן סברו ארבעה מרואיינים שהקמת הגדר לא מתקשרת אצלם להקמת מדינה פלסטינית. "מאוד לא, כרגע. אם יוחלט על מדינה אחת לשני עמים אין צורך בגדר" (מתן, 39). "לא, כי כדי שתקום מדינה היא צריכה עוד כמה דברים. זה שאנו סוגרים אותם במתחם זה לא אומר שזה מדינה" (מתן, 38). אחת המרואיינות סבורה שיש בזה משהו, אחר סבור שבניית הגדר מרחיקה את עניין הקמת מדינה פלסטינית. "כל פעם שאני עובר באירופה יש לי הקנאה שהם עוברים ממקום למקום בלי בעיות בצורה חופשית" (מתן, 41). רק שני מרואיינים סברו שהקמת הגדר מבשרת הקמת מדינה פלסטינית. אחת המרואיינות אמרה: "אני מאוד מקווה שהם מרגישים שזה מוביל אותם לעצמאות שלהם" (מתן, 40).

מרואיינים ערבים

השאלות שהוצגו לנחקרים הן אלה: איך האזרחים הערבים בישראל תופסים את הגדר, איך הם מקשרים אותה לגבול עתידי אם יהיה כזה כל עיקר, וגם ל"קו הירוק" שקבע את הגבולות בין הערבים בישראל לבין אחיהם הפלסטינים. אפילו בתקופה שלא הייתה גדר-גבול, "הקו הירוק" סימן גבול, אוריינטציה ושיוך פוליטי ואזרחי של הערבים בישראל, וכל אלה הפרידו והבחינו אותם מאחיהם הפלסטינים בגדה המערבית.

הגדר כגבול פוליטי

המרואיינים הערבים אינם תמימי דעים כי הגדר המוקמת עלולה להיות הגבול בין שתי ישויות פוליטיות. במפגשים הועלו חששות וספקות לגבי אפשרות הפיכתה של הגדר לגבול, ואיזה מין גבול יהיה זה. כמובן, יצירת גדר מסמלת ומסמנת גבול, אך השאלה היא האם זה גבול מוסכם או כפוי? מרואיינים מאותו יישוב היו חלוקים בדעתם, ולא זיהינו הסכמה לפי יישוב או אזור או מאפיינים של המרואיינים, שחלקם היו יותר בטוחים כי הגדר תהפוך לגבול פוליטי וחלקם האחר היו סבורים שהגדר היא דבר ארעי ויש להרוס אותה.

המרואיינים הערבים ניסו להבחין בין עמדותיהם ורצונותיהם לבין המציאות שהגדר מסמלת. רוב המרואיינים אינם רוצים לראות את הגדר כגבול, אך מה שהם רואים ושומעים, ובמיוחד לאור ההשקעה הרבה בהקמת הגדר, מעורר ספקות שאין מדובר בגדר ארעית, אלא בגדר קבועה שתהפוך לגבול.

ניתוח הראיונות מצביע כי צורת בניית הגדר משפיעה על תפיסת הגדר כגבול. במקומות שהיא בנויה חומה או גדר בפרוזדור (רצועה) של גבול, הגדר נתפסה על ידי המרואיינים כגבול קבוע; כשהיא בנויה ברזל/תיל, היא נתפסת יותר כזמנית, ופתוחה לשינויים.

במוקיבלה הציגו שני מרואיינים, אישה וגבר, עמדות הפוכות. המרואיין סבר כי "הגדר היא ללא ספק גבול בין שני אזורים. אינני יודע מהי המשמעות של גבול פוליטי, אך הגדר היא גבול, נבנתה בכדי שתהיה קבועה, והיא גבול של אמוציות ותחושות, גבול לחלומות ולכל דבר" (מוקיבלה, 44). מרואיין זה הרחיב את עמדתו לגבי משמעות הגדר שהפכה לגבול, שאינה מאפשרת זרימת אנשים, מפגשים בין קרובים, ובכך היא גבול במלוא מובן המילה. לעומתו אמרה המרואיינת: "אינני מתייחסת אליה כגבול, כי היא נקבעה על ידי צד אחד ולא קיבלה את הסכמת הצד השני" (מוקיבלה, 1). נטייתם של תושבי מוקיבלה לראות את הגדר כגבול, "הגדר הוא גבול קבוע" (מוקיבלה, 27), קשורה כנראה להקמת הגדר על או סמוך ל"קו הירוק". הצורך בהקמת הגדר נומק על ידי אחד המרואיינים במוקיבלה כמכשיר להגברת הזהות והשיוך של הפלסטינים והערבים בישראל. למרות שהם משתייכים לאותו עם, ההסדר הפוליטי מפריד ביניהם. "קיים צורך בגדר, וזאת בכדי שידעו שהם פלסטינים משם, ובכדי שאנו נדע כי אנו ערביי ישראל. אנו מיעוט במדינה והם תובעים מדינה להם. חייבים להשלים את ההפרדה על כל המישורים שלה בכדי לפתור בעיות" (מוקיבלה, 27).

בסנדלה טען מרואיין כי "הגדר היא גבול פוליטי זמני. יש סיכוי גדול, אני חושב שיהיו מספר שינויים" (סנדלה, 26).

בסאלם ציינו מרואיינים הקרובים לגדר: "הגדר היא זמנית ואינה גבול פוליטי, הגדר [עשויה] פעם בטון ופעם גדר תיל. אני חושב כי הקטעים של גדר תיל ישתנו" (סאלם, 19). מרואיין אחר קשר בין ההתפתחות הפוליטית לבין תפיסתו את הגדר כגבול: "לפי ההתפתחות הפוליטית בארץ, אין גבול פוליטי קבוע, כל יום יש חידוש" (סאלם, 20).

באם-אלפחם, בתשובה לשאלה אם הגדר מסמלת גבול פוליטי, ארעי או קבוע – ענתה מרואיינת אחת: "פוליטי, כן, ההשקעות בהיקפים הגדולים אומרות שהגדר היא קבועה וזו הכוונה" (אם-אלפחם, 13). מרואיין אחר אמר "ישראל מתכוונת לעשות את הגדר כאמת ועובדה קיימת, ולאחר מכן תהפוך אותה לגבול קבוע" (אם-אלפחם, חי אלשיכון, 24). לעומתו, ציינה מרואיינת מאם-אלפחם: "הגדר היא גבול פוליטי זמני" (אם-אלפחם, חי עראק אלשבאב, 25).

בברטעה, יישוב חצוי בין השנים 1949-1967 וכיום מתפקד כמרכז מסחרי אזורי לאחר בניית הגדר ממזרח לברטעה-אלשרקיה, מחצית מהמרואיינים ציינו שהגדר היא גבול: "הגדר מהווה גבול פוליטי, זו הכוונה" (ברטעה, 5), "חושב שהגדר תהווה גבול פוליטי, יותר מכל דבר אחר" (ברטעה, 6), "אני רואה שהגדר היא גבול פוליטי, ובמצבים העכשוויים ולפי מאזן הכוח היא גבול פוליטי קבוע" (ברטעה, 8), "אינני חושב שהגדר היא גבול פוליטי, יכול להיות שכך חושבת הממשלה. הגדר הפכה להיות למציאות קיימת, עובדה מוגמרת, ועם זאת אני אומר שחייבים לשנות אותה" (ברטעה, 10). תושבת ברטעה הבחינה בין מה שהיא שומעת מהממשלה ורואה בשטח לעומת מהו רצונה: "[גבול] פוליטי? לא, הם טוענים שהוא פוליטי וקבוע, ואני אומרת אם ירצה השם, גבול זמני" (ברטעה, 12).

הגדר ו"הקו הירוק"

מבחינת עמדות הציבור, אם הגדר הייתה נבנית על "הקו הירוק", ההתנגדות לה הייתה קטנה, ולכך היה ביטוי שכיח בראיונות: "אם היה הכרח להקים את הגדר, שתהיה על 'הקו הירוק' (מוקיבלה, 1). הבעייתיות של מיקום הגדר על "הקו הירוק" בברטעה השתקפה בדילמה שהציג אחד המרואיינים: "כרעיון כללי אני מעדיף שההפרדה תהיה על 'הקו הירוק', אך כבן של ברטעה, אני נגד ההפרדה ובמיוחד משום שהיא מחלקת את ברטעה לשני חלקים" (ברטעה, 11). דילמה בין מהות ההפרדה לבין מיקום הגדר הוצגה בעמדתה של אחת המרואיינות מבאקה-אלע'רביה: "בכדי לממש את ההפרדה צריך להעביר את הגדר על 'הקו הירוק', אך אתה חייב להבין אותי, אני נגד הפרדה" (באקה-אלע'רביה, 21). מרואיינת אחרת מזמר קובעת כי "אין צורך בגדר, אך אם יהיו גבולות פוליטיים הם חייבים להיות על 'הקו הירוק'. אי אפשר לשנות גבולות לפי מצב הרוח" (זמר, ימה, 22).

מעמדו של "הקו הירוק" הפך להיות מושרש בתודעתם של חלק מהמרואיינים. כך ביטא זאת אחד מהם: "הקו הירוק' הוא גבול היסטורי, חלום, חייבים לכבדו" (מוקיבלה, 24). עמדה שונה הציגה אחת המרואיינות מאם-אלפחם, שאמרה: "מה זה משנה אם היא על 'הקו הירוק' או לא? האדמה משני הצדדים של הגדר היא ערבית ואי-אפשר להפריד, חייבים לשמור על הרציפות והקשרים" (אם-אלפחם, 25). במקביל, יש מרואיינים שתובעים לכבד את "הקו הירוק": "חייבים להיות מחויבים ל'קו הירוק', כדי שכל מדינה תדע את גבולותיה" (באקה-אלע'רביה, 34).

בקרב האוכלוסייה הערבית קיימות דעות שונות הנובעות מהתפיסה האידאולוגית-פוליטית שלהם. לאלה שמאמינים שפלסטין המנדטורית/היסטורית היא ישות גאו-

פוליטית אחת ועדיין חולמים על כך, לא משנה מיקום הגדר ביחס ל"קו הירוק", הם מתנגדים להקמתה של הגדר ומאמינים בסילוקה במוקדם או במאוחר. לעומתם קיימת קבוצה שאפשר לומר עליה שהיא כוללת את רוב המרואיינים, וסביר להניח שהיא גם רוב בקרב האוכלוסייה הערבית. קבוצה זו רוצה לראות את "הקו הירוק" כגבול בין מדינת פלסטין לישראל, ואם רוצים להקים גדר או כל אמצעי הפרדה אחר – הוא צריך לעבור על פני ה"קו הירוק" כגבול של המדינה הפלסטינית.

המרואיינים ציינו במרירות כי הסטיות מ"הקו הירוק" בעת בניית הגדר היו בכוונה תחילה של ישראל, שביקשה לשלוט בקרקעות פלסטיניות רבות ככל האפשר: "הסטיות מנקודת הראות הישראלית הביטחונית היא רצון לשלוט על גבעות ועל האזורים הגבוהים" (זמר, 15). הקמת הגדר נתפסת כאחד הכלים להפקעת קרקעות פלסטיניות. "הגדר היא אחת הצורות להפקעת אדמות. כל הזדמנות טובה להפקיע כמות גדולה ככל האפשר מהאדמה" (אם-אלפחם, 13). "ישראל מעוניינת באדמה ללא תושבים, זו היא האמת העומדת מאחרי הסטייה [של הגדר], ובברטעה כמו בירושלים, 'הקו הירוק' עובר בתוך היישוב וכל פתרון בברטעה תהיה לו השלכות על ירושלים ויהווה תקדים, אי לכך לא ניתן לבנות הגדר על "הקו הירוק" בתנאים הקיימים" (ברטעה, 7). לבד מן הדעה שהביעו רוב המרואיינים כי מטרת סטיית הגדר מתוואי "הקו הירוק" היא הפקעת קרקע פלסטינית ושליטה בטרטוריה פלסטינית, היו מרואיינים שהציגו נימוק ביטחוני לסטייה: "הסטיות מ'הקו הירוק' היא תוצאה של גורמים פוליטיים וביטחוניים" (ברטעה, 6).

הגדר והקמת המדינה הפלסטינית

קומץ מהמרואיינים ראו שהגדר עשויה להיות שלב ראשון בהקמת מדינה פלסטינית: "אני חושב שקיים קשר. תחילה הגדר נבנתה מסיבות ביטחוניות ישראליות, אך היא עוזרת בנושא הקמת המדינה" (באקה-אלע'רביה, 34). אחר ציין כי "הגדר אומרת שהמדינה הפלסטינית אם תקום, תהיה בתוך הגבולות שקבעה הגדר, ולא יותר" (מוקיבלה, 31). חיזוק לדעה זו נמצא בריאיון עם תושב סנדלה שאמר: "כן, זאת התחלת המדינה. ההפרדה משמעותה הכרה שלאדמה זו קיים מעמד שונה" (סנדלה, 30). מרואייני אחר הבחין בין הקמת מדינה לבין הכרה בשטח הכבוש: "עם בניית הגדר כבר קיימת הכרה לא מוצהרת בכך שהאדמה הפלסטינית הינה אדמה כבושה, אך אין זה אומר שתקום מדינה" (סנדלה, 29).

לא מעט מרואיינים דחו את הקשר בין הקמת הגדר לבין הקמת המדינה הפלסטינית. הטיעון שלהם מגובה בסיבות מספר. הראשונה, כי הקמת הגדר היא אינטרס ישראלי

ואין השתתפות של הפלסטינים בו. מרואיינת מזמר ציינה כי "אין קשר. הגדר היא החלטה ישראלית מצד אחד ואינה משפיעה על דבר. איפה הצד הפלסטיני?" (זמר, 22). האינטרס הישראלי הביטחוני קיבל ביטוי בדחיית הקשר בין הקמת הגדר לבין הקמת המדינה: "אינני קושר [זאת ל]מדינה הפלסטינית. הגדר היא ביטחונית, היא באה אך ורק למנוע מעבר של תושבי הגדה" (סאלם, 20). השני הביע ספקות בכלל לגבי הקמת מדינה פלסטינית: "אינני חושב שתקום מדינה פלסטינית אף בעתיד" (סאלם, 19). אחר גרס: "אפילו עם הגדר, הישראלים אינם רוצים מדינה פלסטינית" (אם-אלפחם, 14). עוד מרואיין טען שלא משנה אפילו אם הפלסטינים יסכימו לגדר, הישראלים לא יסכימו להקמת מדינה פלסטינית: "הגדר משמעותה מצור על הפלסטינים ורומזת לכוונת ישראל לאי-הסכמתה להקמת מדינה פלסטינית. כל עוד הכוונה היא להטיל מצור על העם הפלסטיני אני שואל, מדוע אין חומות בין המדינות?" (מוקיבלה, 1).

דחיית הזיקה בין הקמת הגדר והקמת מדינה פלסטינית נזכרה בהקשר להסכמי אוסלו שלא הביאו להקמת מדינה פלסטינית, למרות שכוונו לכך. המרואיין מאם-אלפחם, עין ג'ראר קשר בין הגדר להקמת מדינה פלסטינית: "הגדר אינה מקימה מדינה, אפילו לא מדינה פלסטינית מסורסת כמו מדינת 'אוסלו' (אם-אלפחם, 2). הסיבה השלישית היא שהגדר אינה מסמלת כוונה להקמת מדינה. המרואיינים ציינו: "אי אפשר לקשר בין הגדר לבין המדינה הפלסטינית, אין קשר, אין אינדיקטורים לקיום מדינה פלסטינית, אפילו לא עתידית" (באקה-אלע'רביה, 3), "אין קשר למדינה עם הגדר. אם הגדר הייתה נבנית ואתה היו מורדות התנחלויות, היה זה סימן [להקמת מדינה פלסטינית]" (אם-אלפחם, 4). הסיבה הרביעית היא שלא הגדר היא מכשול להקמת מדינה פלסטינית, אלא האינטרס הישראלי הוא לא לאפשר הקמת מדינה פלסטינית. כך טענה מרואיינת מברטעה: "ישראל לא עשתה דבר לטובת הצד השני. מדוע היא תעשה אותו עכשיו? ישראל אינה רוצה בהקמת מדינה פלסטינית, אין קשר [בין הגדר] למדינה" (ברטעה, 10). לעומתה, מרואיינת מאם-אלפחם אמרה שהיא חשה כי הגדר תהווה את גבול המדינה הפלסטינית העתידית: "כן, יש לי הרגשה שהגדר תהווה גבול לפלסטינים" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 134). מנגד אמר אחד המרואיינים: "אינני חושב שמדינה פלסטינית תקום בעתיד" (סאלם, 19).

המרואיינים הערבים הציגו אפוא שלוש גישות לקשר בין הגדר למדינה הפלסטינית, מיעוט ראה בגדר צעד ראשון המוליך להקמת מדינה פלסטינית; חלק אחר ראה קשר שלילי בין הגדר למדינה פלסטינית – הגדר חוסמת אפשרות הקמה של מדינה כזאת; ואילו אחרים אינם מאמינים כלל שמדינת ישראל רוצה בהקמת מדינה פלסטינית, ולכן הקמת הגדר אינה מעלה ואינה מורידה.

5 תפיסת ההשפעה של הגדר על חיי היומיום

בסקר השאלונים נתבקשו המרואיינים לציין כיצד הם סבורים שגדר ההפרדה משפיעה על המצב הכלכלי ועל המצב החברתי ביישוביהם. שלוש שאלות בחנו את השפעת הגדר על המצב הכלכלי: האם הגדר שינתה במשהו את שימושי הקרקע באזור, האם המצב הכלכלי ביישוב שופר, לא שופר, או לא השתנה, והאם המצב הכלכלי האישי של המרואיין השתפר או לא.

יישובים יהודיים

השפעת גדר ההפרדה על המצב הכלכלי

במירב סבר רק מרואיין אחד שלהקמת הגדר הייתה השפעה על שימושי הקרקע: "כן. גם בעיבוד חקלאי וגם בהיבט של תיירות. אנשים פה אוהבים לטייל ולעשות מסלולים" (מירב, 27). מרואיין זה ואחרים לא סברו שהקליטה החברתית במירב ובניית השכונות החדשות הושפעו מהקמת הגדר. מדברי המרואיינים, "השכונה החדשה, הרחבה של מירב, לא נבנתה רק משום שהגדר נבנתה. הביקוש לגור כאן בגלל איכות חיים" (מירב, 26). לגבי השפעת הגדר על המצב הכלכלי של הקיבוץ, ציינו רוב המרואיינים שרוב התושבים עובדים מחוץ לקיבוץ ולכן לא הושפעו מהקמת הגדר. כולם ציינו את קריסת מפעל הנרות של הקיבוץ שנשען על פועלים פלסטינים מהכפרים הסמוכים, בעיקר מג'לבון. בתקופת האינתיפאדה פחתה התעסוקה מכפר זה, ולאחר שהוקמה הגדר, פסקה לחלוטין (מירב, 27). אחת המרואיינות ציינה ש"לא הפקיעו קרקעות כאן ולכן לא היו פיצויים" (מירב, 26).

במעלה-גלבוץ השכן הולאמו קרקעות ושולמו פיצויים, והדבר חולל רווחה כלכלית בקיבוץ. אשר למצב הכלכלי האישי, כל המרואיינים כאיש אחד הצהירו שהקמת הגדר

כלל לא השפיעה עליו. על השאלה האם הגדר השפיעה על שימושי הקרקע באזור, ענה אחד מבין השלושה שהשיבו על כך (היתר אינם יודעים) "לא השפיע", ושתיים סברו שהגדר השפיעה של בניית יחידות מגורים בקיבוץ (הרחבה) לא ליד הגדר אלא הרחק ממנה. "ממה שאני רואה, היא השפיעה. מי שרוצה לגור פה, אפילו חברי הקיבוץ מעדיפים לגור למעלה – לא כאן" [המרואינת גרה בשורת הבתים הקרובה ביותר לגדר. "למעלה" פירושו במרחק רב יותר מהגדר] אצל חלק מהמשפחות זה בפירוש נימוק לא לגור כאן" (מעלה-גלבוע, 14).

לגבי מצבו הכלכלי של קיבוץ מעלה-גלבוע, רוב מכריע של המרואיינים סברו שהמצב הכלכלי השתפר: "קיבלנו כסף עבור ההפקעה של 200 דונם וזה נתן לנו פוש. זה שיהיו לנו פחות קרקעות לעיבוד בעתיד – זה לא נחשב. המצב הכלכלי מכיל הרבה ממדים, לא רק כסף" (מעלה-גלבוע, 17) אחר היה סבור ש"בעבר הוצאנו הרבה כסף על שמירה" (מעלה-גלבוע, 10), ועוד מרואיין אמר: "לגדר לא הייתה השפעה ישירה, אולי עקיפה – באים להתארח בצימרים ולטייל. בעבר אוטובוס לא היה עוצר כאן" (מעלה-גלבוע, 15). מצבם הכלכלי האישי, לא השתנה בעקבות בניית הגדר.

במגל ארבעה מרואיינים לא סברו שלגדר ההפרדה הייתה השפעה על שימושי הקרקע באזור. שניים לא ענו על השאלה שניים סברו שלגדר הייתה השפעה על הקמת השכונה הקהילתית ביישוב: "הגדר נתנה יותר ביטחון להקים שכונות קהילתיות באזור. כאשר זה [הגדר] מונע את כל הנושא של הפיגועים, ואז יישובים יכולים להקים שכונה קהילתית כמו שאנחנו הולכים כעת להקים" (מגל, 1). אחד המרואיינים ראה את השינוי בשימושי הקרקע כנוגע רק לצד הפלסטיני: "בטח, בוודאי. שוק שלם שתפקד בין באקה-אל-ע'רביה לבאקה-אל-שרקיה נחרב על 300 ומשהו מתפרנסים, בשביל לעשות את הגדר הכפולה – הורידו במכה אחת. לכל אורך הגדר נעשו נזקים יותר גדולים ויותר קטנים" (מגל, 4).

לגבי המצב הכלכלי של מגל, שישה מרואיינים אינם סבורים שחל שינוי כלשהו במצבו הכלכלי של הקיבוץ בעקבות הקמת הגדר. המרואיינים הזכירו את מצבו האיתן של מפעל "נטפים", המפרנס העיקרי של הקיבוץ וציינו שהפלסטינים ממשיכים לרכוש את מוצריו. מרואיין אחד סבר שמצבו הכלכלי של הקיבוץ מושפע מההשקעות בביטחון (מגל, 9) בעוד מרואיין אחר סבר שהמצב הביטחוני מעולם לא השפיע על המצב הכלכלי ביישוב (מגל, 3). רק מרואיין אחד ממגל סבר שמצבו הכלכלי של הקיבוץ השתפר בזכות הטבות בתעשייה כאזור מועדף וכיישוב בקו התפר (מגל, 7).

לגבי מצבם הכלכלי האישי, ענו המשיבים שהגדר לא השפיעה על מצבם האישי. רק מרואינת אחת דיווחה שהמצב הכלכלי האישי שלה הורע מאוד כי תחום עיסוקה,

גידול וטיפול בסוסים ובסייחים, מבוסס היה על קשרים עם הפלסטינים (מגל, 2). אחד המרואיינים, שתפיסתו מעוגנת היטב בעוולות שהגדר גורמת לפלסטינים, ציין לגבי המצב הכלכלי: "היום זה כמעט בלתי אפשרי להביא פועלים מהצד השני. זה כמו בן השפיע על מחירי הבנייה ועל מכרזים" (מגל, 4).

בבחן לא חלו כל שינויים בשימושי הקרקע בגלל הקמת הגדר, וזאת על דעת רוב המרואיינים. מצבו הכלכלי של הקיבוץ לא הושפע מהקמת הגדר. אחד המרואיינים הזכיר שכביש 6 שינה את ערך הקרקע בקיבוץ ואפשר לקיבוץ להגיע להסדר חובות עם הבנקים (בחן, 21). רק אחת המרואיינות טענה שהמצב הכלכלי הושפע משום שהקיבוץ מקבל תמיכה בנושא השמירה, מהסוג שניתן לכל יישובי קו התפר (בחן, 20). גם המצב הכלכלי האישי של המרואיינים לא הושפע מהקמת הגדר.

בבת-חפר סברו רוב המרואיינים שהקמת הגדר לא שינתה את שימושי הקרקע באזור. רק מרואיינת אחת העלתה איזושהי השערה (אף שלא הייתה בטוחה בה) שהייתה חקלאות בעמק שבין בחן ובת-חפר בשטחים שהיום אי-אפשר להגיע אליהם בגלל הגדר (בת-חפר 25). באשר למצב הכלכלי של היישוב, הדעה הרווחת בין המרואיינים הייתה שהוא השתפר והם קישרו זאת למצב הביטחוני, אבל גם לבניית כביש 6: "כאן, בעקבות השיפור הדרמתי במצב הביטחוני, גם המצב הכלכלי ביישוב השתפר והוא בקו עלייה. אך ההקשר הזה הוא לא בהכרח רק בגין בניית הגדר, אלא גם מתבטא בכניסת אוכלוסייה חזקה יותר (בת-חפר 31) או: "אפשר לאמר שהכלכלה מושפעת מאוד לטובה מכיוון שהגדר מונעת אירועים שהיו גורמים להורים להישאר בבית, לא לעבוד או להגן על המשפחה. הייתה תקופה שאנשים עזבו – אבל כיום קשה למצוא בתים לשכירות ביישוב – אבל זה קשור לכביש 6" (בת-חפר 32). עוד מרואיינת סברה "שהשיפור הכלכלי ביישוב מבוסס על שילוב של הגדר וכביש 6" (בת-חפר 24). עוד שני מרואיינים סברו שלבניית הגדר לא הייתה השפעה כלכלית על היישוב. כל המרואיינים לא סברו שלבניית הגדר הייתה השפעה על מצבם הכלכלי האישי.

במתן סברו מחצית מהמרואיינים שהמצב הכלכלי ביישוב השתפר בעקבות בניית הגדר, מחציתם השנייה סברה שהוא לא הושפע מבניית הגדר ואחד "לא ידע". אחד המרואיינים שהיה סבור כי המצב הכלכלי השתפר, ציין שאין לזה קשר לגדר. "אנשים הגיעו לכאן מאוד צעירים והתקדמו בחיים ובנו את עצמם, וזה לא קשור בחומה" (מתן, 41). מרואיינת אחרת אמרה: "זוגות שבאים לכאן ומתעניינים בקניית או בניית בית, אומרים להם שיש גדר וזה מרגיע. היישוב מאוד מבוקש, ויש כאן שכונה חדשה שרק נבנתה והרבה זוגות שרוצים לעבור לכאן" (מתן, 34). אחת המרואיינות סברה ש"המצב הכלכלי הורע משום שתקציב הביטחון ביישוב מאוד גבוה – אנו מוציאים המון כסף על

ביטחון. אם היה אפשר לנתב את המשאבים לצרכים אישיים היה כאן יישוב הרבה יותר משגשג" (מתן, 37). יש לציין שמרואיינת זו נחלה אכזבה כאשר נודע לה שעבודתה עם גמלאים שהובטח לה כי תתוגמל בצורת שכר, לא תתוגמל בשנה זו בגלל ההוצאות הכבדות לצורכי ביטחון. כל מרואייני מתן פרט לאחת (המרואיינת הנזכרת לעיל) לא סברו שמצבם הכלכלי האישי הושפע מהקמת הגדר.

את הזיקה בין הקמת הגדר למצב הכלכלי ולשימושי הקרקע אפשר לסכם כדלקמן: רוב המרואיינים לא ייחסו לבניית הגדר השפעה ישירה על יישובם פרט למעלה-גלבו. יתר על כן, הם נטו לייחס את הקמת השכונות החדשות (מירב, מעלה-גלבו, מגל, מתן) לשיפור במצב הביטחוני שסיפקה הגדר. בבת-חפר ובמגל הזכירו גם את כביש 6 כ"בונוס" נוסף שמגדיל את האטרקטיביות של היישובים. חלק הארי של המרואיינים לא מצאו שלגדר הייתה השפעה על מצבם הכלכלי.

השפעת הגדר על המצב החברתי ביישוב

"במירב אחרי הפיגוע בעליזה [תושבת מירב שנרצחה בכניסה לקיבוץ] היו קרובים שפחדו להגיע לכאן, אבל כיום לא. אני לא מרגישה שאני גרה באזור ספר, יותר מסוכן לגור בגוש חברון. בתקופות מתח נהגנו לנסוע להורים דרך מרכז הארץ, אבל אני אמרתי שאיני רוצה לחיות בפחד ונסענו בכביש הרגיל ולא בכביש העורפי" (מירב, 26). על הנושאים שהעלתה המרואיינת דיברו גם מרואיינים אחרים בכל יישובי קו התפר, דהיינו שבני משפחה וחברים נמנעו מלבקרם בתקופת האינתיפאדה. שני מרואיינים אחרים במירב מציינים זאת כך: "היום לא, בהתחלה כן, או כשבאים לבקר. יש לי חברה במחולה ואני נוסעת דרך כביש הבקעה לירושלים. החברות שלי בבית-שאן אומרות 'זה [מירב] מקום מסוכן, איך אפשר לגור במקום כזה' (מירב, 28). מרואייני אחר מדווח שנושא הגדר עולה בשיחה עם בני משפחה וחברים בעיקר בזיקה למגורים. "אני נגד מגורים בשטחים, והגדר עולה בתור נושא איפה אתם ביחס לגדר. אחותי חששה להגיע אלי. כשגיסה הגיע לכאן הוא היה מופתע שזו לא חומה" (מירב, 27).

לגבי השפעת בניית הגדר על המצב החברתי במירב, סברו המרואיינים שלגדר עצמה לא הייתה השפעה על הגיבוש החברתי, אבל המצב הביטחוני עצמו השפיע על הגיבוש. "כקהילה, הייתה התמודדות מאוד קהילתית בנושא" (מירב, 26), או: "הצמיחה שלנו אחרי הפיגוע מאוד הפתיעה. כשהיינו עסוקים בענייני ביטחון מאוד התגבשנו" (מירב, 30).

עוד שני מרואיינים במירב אינם סבורים שהגדר השפיעה על המצב החברתי, אבל אחד מהם ציין שחילוקי הדעות המהותיים שאנשים קוראים להם "פוליטיים" משפיעים על זה. את פרשת מסיק הזיתים במטעים של ג'לבון על ידי בני הנוער במירב הזכיר מרואייני

זה כסממן למצב החברתי. מרואיינת אחת ראתה בקליטה של 10 משפחות חדשות ביישוב מדי שנה סימן להשפעה חיובית של הגדר (מירב, 28).

מעלה-גלבו לגבי המצב החברתי ביישוב, חוץ מאחד סבורים הכול שהוא השתפר: "ביטחון אישי בוודאי משפיע באופן חיובי על הקשרים החברתיים בתוך הקהילה. האנשים יותר 'רילקס', יותר פתוחים לקשרים חברתיים ולא דואגים כל הזמן למצב הביטחון" (מעלה-גלבו, 19). אחר, בעל תפקיד מרכזי, אמר: "בעקיפין לדעתי השתפר, כי המצב הכלכלי הוטב בזכות הפיצויים על הקרקע 'והרים אותנו מהבוץ'" (מעלה-גלבו, 10). אחרים הצביעו על כך ש"חלק מהקליטה היום זה בגלל השקט שהגדר נתנה" (מעלה-גלבו, 14). עוד מרואיינים החזיקו בדעה זו.

בת-חפר רוב המרואיינים לא סברו שהמצב החברתי ביישוב השתפר בעקבות הקמת הגדר. חלק מהמרואיינים ניסו למצוא קשר בין הערך הנדל"ני של הבתים ביישוב שהמריא בגלל בואם של "צעירים איכותיים" (בת-חפר, 12), או שירד משום שהאינתיפאדה גרמה לירידת מחירי הדיור. אחד המרואיינים סבר שהמצב החברתי אמנם השתפר במידה רבה תודות לשיפור במצב הביטחוני (בת-חפר, 31).

במתן אמרה אחת המרואיינות כי "לפעמים, בני המשפחה מודאגים מזה שאני גרה ליד הגדר. יש לנו גם זוג חברים שהפסיק לבוא אלינו בגלל שאנו גרים כאן. יש לי גם לקוחות ששואלים אם מתן נמצאת בארץ ואם לא מסוכן להגיע לכאן ואם אין מחסום. אתה צריך להסביר ולשכנע" (מתן, 34). עוד מרואיינת דיווחה שיש לה קרובים שאינם מגיעים ליישוב בגלל שאנו גרים ליד הגדר. יש מרואיינים שמדווחים שנושא הגדר עלה בשיחה בעבר, בעת בניית הגדר (מתן, 36). למרואיינת אחרת במתן ישנן תחושות קשות לגבי הקירבה לחומה. יש לה תחושה קשה שמחיר ביתה ירד מאוד מסיבה זו: "כשאנשים באים אלינו בפעם הראשונה ושומעים את המואזין בפעם הראשונה הם שואלים 'מה זה מה זה', אני בתוך תוכי ממש מתעבת את הסיטואציה" (מתן, 37). זוג שעבר לא מכבר למתן ציין שבני משפחתם הביעו חששות עם המעבר. עוד מרואיין סיפר על אי-הוודאות של בעלי מלאכה, למשל, המהססים לבוא ליישוב מחשש לביטחונם ומאי-ידיעה על מיקומו המדויק של היישוב (מתן, 41).

לגבי האפשרות שהגדר/חומה שיפרה את המצב החברתי – המרואיינים במתן סבורים שלא הייתה לכך כל השפעה. מרואיין אחד במתן סבור ש"המצב החברתי השתפר בהרבה. החומה נותנת יותר ביטחון אז האנשים פעילים יותר חברתית. לגדר הייתה השפעה על הקליטה כאן. אני שקלתי מספר בתים לפני שבחרתי את הבית שלי כאן. אם הייתי יודע שתיבנה כאן חומה לא הייתי קונה את הבית כאן" (מתן, 35).

השפעת הגדר על שימושי הקרקע

לגדר היו השפעות על שימושי הקרקע. כך עלה מרוב הראיונות עם התושבים הערבים. השפעות אלה נוצרו בגלל המגבלות של הגדר, בגלל הבקרה של החיילים והחשש של בעלי הקרקעות להתקרב לגדר. מרואיינים מספר ציינו שלא היו השפעות של הגדר על שימושי הקרקע. השונות בעמדות המרואיינים קשורה במיקומם ביישוב או במיקום יישובם ביחס לגדר: "כן, קיים קו בנייה רחב מהגדר, השתנה דגם שימושי הקרקע, יש מכוניות צבא, והקרקע הסמוכה הפכה להיות אזור ביטחון" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2). "הגדר שינתה את שימושי הקרקע בסמוך לה. האזור הפך צבאי, אני חייב להסביר לחייל מדוע אני אצל בת דודי שהגדר נבנתה על ביתה. כמו כן נמנע ממני מלהתקרב לגדר ללא צורך. איך אסביר לחייל שאני יושב בטבע להנאה" (באקה-אלע'רביה, 3). "הגדר הגבילה את אפשרויות שימושי הקרקע. לפני שבוע הייתי עם הילדים ואשתי באזור ואדי מלחם, וכאשר התקרבותי לגדר, באו החיילים עם נשקם וגירשו אותנו. איך אפשר להשתמש ולנצל את הקרקע הסמוכה" (אם-אלפחם, חי מחאמיד, 4). המרואיינים מקשרים בין הגבלת שימושי קרקע לבין פעילות החיילים הגורמים גם לשינוי והגבלת שימושי קרקע כתוצאה של הקמת הגדר. "הגדר מגבילה את אפשרויות שימושי קרקע. נוכחות הצבא אינה נותנת לאדם להרגיש בנוחיות" (ברטעה, 5). מרואיין אחר מצביע על החשש מהעונש שעלולים לגזור עליו בגלל התקרבות לגדר, דבר הגורם לשינוי שימושי הקרקע: "הגדר מגבילה את אפשרויות שימושי קרקע, קיימת תחושת פחד, אנשים אינם יודעים מה הוא העונש על התקרבות לגדר ומה יהיה מצב רוחו של החייל" (ברטעה, 6). התוצאה של אי-שימוש בשטחים ליד הגדר היא שהאדמות ליד הגדר הופכות לשטחים נטושים: "הגדר מגבילה את אפשרויות שימושי קרקע. האדמות הסמוכות לגדר הפכו להיות אזורי הפרדה ירוקים ואסורה בהם הבנייה ואף השימוש החקלאי מוגבל" (ברטעה, 7). בבאקה-אלע'רביה, הגדר סמוכה לבתים, ולכן קיימת דעה שהגדר השפיעה ישירות על שימושי הקרקע. "זאת אומרת, בבאקה הפגיעה וההגבלות כללו את האדמות החקלאיות. הבתים עדיין קיימים והאנשים גרים בהם למרות שהם דבוקים לגדר. אני חושב שהגדר הגבילה את החופש בשימושי הקרקע, אך אינני יכול לפרט זאת" (באקה-אלע'רביה, 9). אחת המרואיינות ציינה: "בטוח שקיימות הגבלות, אפילו גם אם הייתה מותרת הכניסה לאדמה, נפשית לא נרגיש בנוח, קיים פחד מהצבא וקיים פחד מהתקופה הבאה שאינה מוכרת לנו" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 13). היו מרואיינים שטענו כי הגדר לא השפיעה על שימושי הקרקע: "כל אחד נשארה אדמתו אתו. לא חושב שקיימות הגבלות" (סאלם, 20). הצטרפו לדעה זו מרואיינים ממוקיבלה ומסנדלה: "הגדר לא גרמה לשינוי בדגם שימושי קרקע בגלל שהגדר מרוחקת מהאדמות

בבעלות סנדלה" (סנדלה, 30); "אינני חושב שהיה צמצום באפשרויות שימושי קרקע" (מוקיבלה, 28). מול קבוצה זו של מרואיינים יש שאינם יודעים אם היו הגבלות ושינויים בדגם שימושי הקרקע: "אינני יודע אם קיימות הגבלות באם-אלפחם ובאזור עין אלנבי. אני בטוח שההשפעה היא שלילית יותר על תושבי ענין" (אם-אלפחם, 23). לעומתם היו שצינו שערך הקרקע פחת כתוצאה מקרבתה לגדר ובכך היו השפעות על שימושי קרקע: "בטח קיים צמצום בשימושי קרקע, במיוחד באזורים שאין מעברים. קיימים גבולות וצבא. המקום השתנה מנקודת ראות של האנשים וגם ערך הקרקע השתנה" (אם-אלפחם, חי אלשיכון, 24). מרואיין ממוקיבלה ציין: "איסור בנייה במרחק של 100 מטר מ'הקו הירוק', היה גם לפני הקמת הגדר וגם אחרי הקמתה, וזאת אומרת שהגדר לא שינתה ולא החליפה" (מוקיבלה, 27).

כללית אפשר לומר כי רוב המרואיינים סבורים שהיו השלכות והשפעות של הגדר על שימושי הקרקע ונוצרו הגבלות שימוש בקרקע בגלל הפחד שלהם, פעילות הצבא, וכן הגבלות של הקמת הגדר על פני "הקו הירוק". השארת שטחים של יישובים פלסטיניים ממערב לגדר, כגון ליד באקה-אלע'רביה וזמר, פגעה בשימושי הקרקע, ושטחים חקלאיים הפכו לשממה. היו מרואיינים שלא ידעו אם הייתה לגדר השפעה. מעט המרואיינים שצינו שלא הייתה השפעה לגדר הם אלה הגרים רחוק ממנה, או מרואיינים שהגדר בקרבת יישוביהם נבנתה כמעט על "הקו הירוק", כגון מוקיבלה וסנדלה.

השפעות הגדר על המצב הכלכלי ביישוב

ניתן לזהות ארבע עמדות ראשיות. לגבי בעלי החנויות והעסקים ביישובים הגדולים כגון אם-אלפחם, מצבם השתפר: "מה שקרה הוא העשיר הפך להיות יותר עשיר והעני הפך להיות יותר עני. השתפר מצב הסוחרים ובעלי העסקים משום שאין תחרות מהגדה וקיימת סגירת דרכים ושווקים זולים לעניים. הפועל העני שהיה נוסע לג'נין בתחילת החודש וקונה כל מה שהוא צריך לחודש במחיר סביר, היום אין לו אפשרות זו, וסוחרים אם-אלפחם נהנים ושולטים במחירים" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2). דהיינו הגדר הביאה לפתיחת חנויות ועסקים, אבל הצרכן העני יצא נפגע מהקמתה.

יישובים שהפכו מיישובי מעבר ליישובי קצה, כגון זמר, ג'ת, ובאקה-אלע'רביה, נפגעו כלכלית כתוצאה מהקמת הגדר: "הגדר פגעה קשות במצב הכלכלי של היישוב. הגדר ודרך מס' 6 גמרו על באקה. היינו נקודת מעבר פנימית ונקודת חיבור עם הגדה המערבית, ואין בררה למי שעובר בה אלא שיעמוד ויקנה. היום באקה נסגרה כלכלית. התנועה שהייתה בימי שבת ולפני חגים נגמרה" (באקה-אלע'רביה, 3). מרואיינת

מבאקה-אלע'רביה חזרה על אותה עמדה: "הגדר גמרה את השוק בבאקה-אלע'רביה... וזה היה במקביל לפתיחת דרך 6" (באקה-אלע'רביה, 16).

אשר ליישובים שהפכו להיות נקודות מעבר כגון ברטעה, שמונת המרואיינים מיישוב זה חלוקים בדעתם לגבי השפעת הגדר על הכלכלה. חלקם ציינו שהמצב הכלכלי לא השתפר: "נהפוך הוא. יכול להיות שהפך להיות רע, בגלל ריבוי הסגרים, והמצב עלול להיות יותר רע" (ברטעה, 5); "לא השתנה, יכול להיות שמצב השוק השתפר באופן קל" (ברטעה, 6); "השתפר מצב הסוחרים שברובם הם מחוץ לברטעה, בן ברטעה יודע לעסוק בבניין ואינו סוחר טוב. השוק בברטעה אינו נותן מחיר נמוך מן המחירים הישראליים. אינני יודע מאיפה בא הרעיון השגוי הזה" (ברטעה, 7). מרואיינת מברטעה אמרה: "המצב הכלכלי לא השתפר. הגדר לא השפיעה לפי דעתי. זו מלחמת רעב וחייבים שתהיה לנו ראייה יותר רחבה. אתה רוצה להפליל אותי וכאילו אתה אומר אם יישובי נהנה 'תפגע' בשאר הכפרים. אנו לא מסתכלים על הנושאים בצורה זו" (ברטעה, 8). לעומתה, מרואיינת אחרת מעידה כי המצב הכלכלי השתפר בברטעה: "המצב הכלכלי השתפר במאה אחוז. שוקי הגדה המערבית עברו אלינו והפכנו למקום שיווק מרכזי, ברטעה בשני חלקיה, למרות שרוב השוק בצד המזרחי. קיימים שותפויות עם סוחרים, קיימת שכירות של חנויות וקרקעות ויזמות כלכליות ועוד" (ברטעה, 10, 11, 12). יוצא אפוא שתושבי ברטעה אינם תמימי דעים לגבי התרומה הכלכלית של הקמת הגדר. במקרה זה ניתן להבחין בין הפועלים והשכירים מברטעה שלא נהנו ומצבם הכלכלי לא השתפר, לעומת בעלי עסקים וקרקעות הצמודים לברטעה המזרחית או לדרך הכניסה לברטעה, שמצבם השתפר.

בקבוצת היישובים הקטנים בפריפריה, כגון סאלם, מוקיבלה, וסנדלה המצב הכלכלי לא הושפע מהקמת הגדר, כי הם אינם מתבססים כלכלית על עסקים אלא על עבודה שכירה. גם במקרה זה היו דעות שונות בעניין ההשפעה. "סאלם זה יישוב פועלים, נשען על כוח אדם שכיר בכלכלתו. אי-לכך הגדר לא השפיעה על כלכלת היישוב. הפסדנו פועלים מהגדה, שהיו מועסקים בעבודות שונות בבתים ובגנים במחירים סבירים" (סאלם, 19, 20); "המצב הכלכלי לא השתנה באופן מהותי" (סנדלה, 26); "קיים מחסור בכוח האדם, אך באופן כללי לא השתנה דבר" (מוקיבלה, 27). מרואיינת ממוקיבלה אמרה "בודאי שהייתה פגיעה כלכלית ברורה, הייתה תלות בשווקי הגדה הזולים וחלק מהמשפחות העניות אינן יכולות להסתדר ללא שווקי הגדה וזה דבר ברור" (מוקיבלה, 28). לעומתה ציין מרואיין אחר: "חושב שחל שיפור מורגש בכלכלה. לפני הקמת הגדר לא הייתה במוקיבלה חנות לירקות ועכשיו יש 4 חנויות, יש סופרמרקט ועוד. לפני הקמת הגדר לא היה שום סיכוי להתחרות עם ג'למה וג'נין, והיום אין בררה ויש עסקים חדשים" (מוקיבלה, 44).

בעניין השפעת הגדר על המצב הכלכלי האישי של המרואיינים מלבד ארבעת המרואיינים שציינו שהייתה לכך השפעה אישית, השאר אמרו שבניית הגדר לא השפיעה כלל על מצבם הכלכלי האישי. היו שהוסיפו שבגלל איסור כניסה של עובדים פלסטינים מהגדה שמשתכרים מעט יחסית לעובדים בישראל, בגלל סגירת שווקים בגדה המערבית שהיו נוהגים לקנות בה את חלק ממוצרי הצריכה שלהם, כמעט לא הייתה לגדר ההשפעה. מארבעת המרואיינים המוזכרים, היו שטענו שבעצם חל שינוי: "במישור האישי לא נהניתי מהגדר, הייתי עובד שכיר בנתניה, והיום (יולי 2006) פתחתי חנות חדשה בבאקה-אלע'רביה לאחר הקמת הגדר" (זמר, 15); "במישור האישי לא נהניתי מהגדר, כמוני כמו שאר תושבי היישוב ובעלי העסקים, אחוז המכירות אינו מגיע ל-20% ממה שהיה לפני הגדר, ולפעמים לא מוכרים שום דבר כל היום. אם לא הייתה החנות ממוקמת מתחת לביתי הייתי סוגר מזמן" (באקה-אלע'רביה, 16). בגלל מחסור בעובדים, אחד המרואיינים נפגע "כמו כן במישור האישי. אני קבלן וצריך עובדים, וחוסר עובדים מהגדה גרם לי פגיעה" (סנדלה, 29); "במישור האישי נפגעת קשות. תחילה איבדתי מקום עבודה בג'נין [רשות השידור]; שנית אני פקיד עם משפחה וילדים ושוק ג'נין היה מתאים לנו" (מוקיבלה, 44).

השפעת הגדר על המצב החברתי

בעניין השפעת הגדר על המצב החברתי לטוב או לרע, הביעו המרואיינים עמדות מגוונות. חלקם הגדול ציינו שהמצב הורע: "הידרדר בגלל שקיימים מספר זוגות מהגדה המערבית, ניתוק הקשר בין הנכדים לסבים ולסבתות שלהם וכמו כן גדל מספר משתפי הפעולה" (מוקיבלה, 1); "המצב החברתי הפך להיות יותר רע לאחר הגדר" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2); "המצב החברתי לא השתפר. קיים לחץ, והמצב הפך יותר רע, קיימת תחושה של חנק" (באקה-אלע'רביה, 3); "איך ישתפר? הלחץ גבר על היישוב והרקמה החברתית שהתרגלנו אליה התקלקלה" (ברטעה, 12); "המצב החברתי ביישוב השתנה, באו מספר משפחות שאחד מבני הזוג מהגדה. יש ביישוב זרים שאנו לא מכירים" (סאלם, 19). אלה היו חלק מעמדות המרואיינים שחשים כי המצב החברתי נפגע בעקבות הקמת הגדר. לעומתם היו שציינו כי המצב החברתי לא השתנה ושאינן השפעה של הגדר על המצב החברתי ביישוב. "החיים החברתיים בתוך היישוב לא הושפעו" (ברטעה, 6; באקה-אלע'רביה, 9; אם-אלפחם, 14); "המצב החברתי לא השתנה, החיים כפי שהיו" (אם-אלפחם, 25; סנדלה, 26).

רוב המרואיינים ציינו כי המצב החברתי נפגע כתוצאה מנוכחותם ביישוב של משתפי פעולה: "המצב החברתי הפך להיות רע בגלל נוכחות זרים ביישוב, משתפי פעולה. הם משתמשים בסמים וסוחרים בהם, יש להם נשק, מתגרים בבנות ויש להם יחסים בלתי

מוסברים עם המשטרה הקהילתית. הם הפכו להיות אצלנו שוליים חברתיים, אך יכול להיות שאין לכך קשר לגדר. האלימות הפוליטית השלטת וכל המצב הוא הסיבה ולא הגדר" (ג'ת, 33). לעומת זאת, היו מעטים שציינו כי "המצב החברתי השתפר מאוד. בתקופת הגנבות היינו מארגנים משמרות שמירה בכניסה לשכונות, היו עוצרים את הרכבים שעוברים בחצות ושואלים מאין אתה ולאן אתה נוסע, והדבר קרה אתי ונשאלתי מה אני עושה עם חברי בלילה וזה מוביל ליחסים מתוחים בין האנשים. היו מצבים של חשדות שחלק מהאנשים שותפים עם אנשים מהגדה במה שקורה וזה קלקל ופגע ביחסים בין האנשים" (באקה-אלע'רביה, 34). תושבת אם-אלפחם אינה מסכימה שהמצב החברתי השתפר, אלא להפך: "המצב החברתי הפך להיות רע מאוד. קיימים נישואי תערובת עם תושבי הגדה, וזה משליך על החברה המקומית. קיים לחץ על המסגרות החינוכיות והלימודים בגלל התלמידים החדשים שלא נלקחו בחשבון. קיים מתח אצל המשפחות שהתפזרו. קיימים קשיים למצוא מקומות עבודה, ובמיוחד מי שאינו משיג את כל ההיתרים הדרושים" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 39).

כאן המקום לציין כי רוב היישובים הערביים עוברים תהליך עיור. ביישובים הקטנים והגדולים היו מסגרות חברתיות שיוכיות. תהליך העיור וכניסה של אוכלוסייה זרה למרחבים של חמולות משבשים את ההסדרים החברתיים. הגדר יצרה חסם של אי-חזרה יומית הביתה של פועלים מהגדה המערבית שהשתקעו ביישובים הערביים. גם המדינה שפעלה ליישב משתפי פעולה ביישובים ערביים גדולים תרמה ליצירת הבעיות החברתיות שהמרואיינים הציגו.

6 תפיסת ההשפעה של הגדר על מערכות קשרים

הקמת גדר ההפרדה השפיעה אך מעט על הקשרים בין יהודים ישראלים לפלסטינים משום שקשרים אלה מכתחילה היו מצומצמים והמעט שהתקיים נקטע עוד בשנת 2000 בעת פרוץ האינתיפאדה השנייה. עיקר ההשפעה של הגדר הייתה על הקשרים שבין ערבים ישראלים לפלסטינים.

לעומת זאת, מחקרים שונים כבר הצביעו על כך שהגדר קטעה מערכות קשרים חברתיים, כלכליים ודתיים בין ערבים ישראלים לפלסטינים (חמאסי, 2006; גזית וסופר, 2005). הקמת הגדר יצרה חסימה פיזית אקטיבית בפני ניידות הערבים כלפי המזרח. קודם להקמת הגדר, הערבים בישראל, ובמיוחד אלה הגרים בקרבת הערים הפלסטיניות, כגון ג'נין, טול-כרם, קלקיליה ושכם, ביקרו ופקדו כמעט יומיומית ערים אלה וראו בהם מרכזים שלהם. הקמת הגדר שינתה את האוריינטציה של הערבים, ובמקום לפקוד יומיומית או שבועית את הערים הפלסטיניות, החלו לפקוד ערים ישראליות ערביות ויהודיות וקטעו את קשריהם מזרחה מעבר לגדר. הגדר יצרה חסם אמתי המונע ביקורים בערים ובכפרים הפלסטיניים. "הגדר צמצמה את אפשרות התנועה בגדה המערבית, ממנה ואליה. בעבר הייתי הולך לעבודה, למסעדות לבילוי לילה ולקניות. היום אני מנסה לספק את צרכי בבאקה-אלע'רביה, ואם לא, בכפרים הערביים האחרים" (באקה-אלע'רביה, 3).

לא היה מרואיין שלא ציין את חשיבות הקשרים והביקורים שהיו בערים ובכפרים הפלסטיניים לפני הקמת הגדר. ערי הגדה המערבית הפלסטיניות היו מרכזים אורבניים לערבים בישראל, שבהם בילו, ערכו קניות, ביצעו עסקים וביקרו קרובים. התקופה של כ-38 שנה של גבולות פתוחים יצרה השלמה בין הערים הפלסטיניות בגדה המערבית לבין האזרחים הערבים בישראל. תהליך זה חיזק את הערים הפלסטיניות ופגע בערים הערביות בישראל שהיו תלויות בערים הפלסטיניות ובערים הישראליות היהודיות ונמצאו בתווך, במצב של פריפריה כפולה. המרואיינים ציינו את התלות בכלכלה

הפלסטינית. "לפני הגדר היה לי מפעל בטול-כרם על דרך שוויכה, והייתי משווק בשר לכל הגדה המערבית וגם הייתי מייצא לירדן. נאלצתי למכור את המפעל בהפסד" (באקה-אלע'רביה, 18). "לפני הגדר הייתי הולך לגדה בתדירות גבוהה. עבורנו בזמר טול-כרם היא העיר. היינו הולכים לשוק, לספר, לקולנוע. אני זוכר כשהייתי סטודנט בשנות השמונים הייתי הולך לספריית 'כדורי' בטול-כרם ללמוד ולעיין בספרים ובמקורות המדעיים בשפה האנגלית שאינם זמינים עד עתה בכפרינו" (ימה, זמר, 36).

קטיעת המדרג האורבני שאפיין את המערכת היישובית של האוכלוסייה הערבית לאחר 1948 (גונן וחמאסי, 1992) והיעלמות העיר הערבית הפלסטינית בישראל בעקבות ה"נכבה" של הערבים בישראל והעצמאות של היהודים בישראל, הותירה את הערבים ללא עיר ומרכז אורבני. כיבוש הגדה המערבית פתח להם פתח למרכזים אורבניים שהרגישו חלק מהם. הגדר שוב הקשתה על הקשרים בין הערבים בישראל לבין המרכזים האורבניים בגדה המערבית.

יש לציין כי לא חלו ניתוק וקטיעה מלאים בין הערבים בישראל לבין המרכזים האורבניים והכפרים הפלסטיניים. עדיין קיימת אפשרות מוגבלת לביקורים בגדה. רוב המרואיינים ציינו כי ביקרו לעתים רחוקות בצד שני של הגדר: "הפעם האחרונה שהייתי בגדה לאחר הקמת הגדר הייתה בנובמבר 2004 לאחר מות הנשיא ערפאת" (אם-אלפחם, חי אלשיכון, 24); "כן ביקרתי בג'נין דרך ברטעה מספר פעמים בתחילת הקמת הגדר. עכשיו לא מתירים לנו לעבור, הפעם האחרונה הייתה אפריל 2005" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2). אחרים ציינו שלמרות הקמת הגדר, הם עדיין ממשיכים לבקר במרכזים האורבניים הפלסטיניים: "אני מבקר בגדה בתדירות גבוהה, אשתי מראמללה, בפעם האחרונה הייתה לפני מספר ימים [ביוני 2006]; בעבר הייתי מבקר בגדה כל שבוע לקשרים משפחתיים בראמללה, אזור שכם ואלבידאן" (אם-אלפחם, אלמחאמיד, 4).

היחסים החברתיים, יחסי הקרבה בין הערבים הפלסטינים בישראל לבין הפלסטינים שמעבר לגדר לא נקטעו, אך הוגבלו וצומצמו בצורה מפורשת לדברי כל המרואיינים. כך הפכה הגדר למכשול ממשי בפני ביקורים שפרם רקמת יחסים בין שני צדי האוכלוסייה הערבית הפלסטינית. הכניסה לגדה המערבית הפכה להיות דרך שערים ורק לאחר קבלת היתרים. המרואיינים הביעו כעס על היחס המשפיל בעת המעבר דרך השערים. "אני קורא לשערים מעברים להפשטת האדם מהאנושיות" (ברטעה, 8); "השערים הם כמו בית סוהר, כשהעצור מקבל חצי שעה לנשימה ברחבה, דבר מצער" (אם-אלפחם, מחאמיד, 4). מרואיינים רבים אינם משתמשים בשערים, אך שומעים עליהם רעות: "אינני משתמש בשערים, אך שמעתי שהם משפילים" (באקה-אלע'רביה, 16). "לא עברתי בשערים, שמעתי עליהם דברים רעים חבל שהם מנוהלים בצורה שאינה

אנושית. מראה התלמידים כמו כבשים בדרכם לבית הספר. משפיל מאוד" (ימה, זמר, 22). מעט מרואיינים ציינו כי "הייתי עד למעבר ערבים מישראל שיש להם עסקים ורכוש בגדה, שנכנסו לרכושם וביצעו את משימותיהם לאחר קבלת היתרים דרושים ללא כל בעיה. לא ראיתי מצבים ספציפיים של אנשים מהגדה שיש להם עסקים בצד הישראלי, אך לא ראיתי שום בעיה לקבלת היתר מהרשויות המוסמכות" (מוקיבלה, 27). מול הדעה החיובית של מרואיין יחיד זה, היו כאלה שלא ראו כלל את השערים ולא ידעו איך הם פועלים. בגלל שחלק מהערבים בישראל עוברים דרך שערים שבהם גם עוברים מתנחלים, ומשם הם נכנסים לערים ולכפרים הפלסטיניים, הם אינם צריכים לעבור דרך השערים החקלאיים. לעומת זאת, הפלסטינים שצריכים להגיע לקרוביהם בישראל, או לאדמותיהם מעברה השני של הגדר, או כפרים הנמצאים באזור התפר בין "הקו הירוק" לבין הגדר, כגון ברטעה אלשרקיה, נאלצים לעבור דרך השערים המגבילים את תנועתם.

הציפייה שהגדר תקטע את הביקורים בין הערבים בישראל לקרוביהם בגדה המערבית השיגה את מטרתה באופן חלקי. ערבים ישראלים עדיין ממשיכים בביקורים, אם באופן מוגבל מאוד, ולאחר הגבלות מסוננות ומעבר בשערים. כך הופכת הגדר מחסום המחזק את תפיסתם של הערבים כי הגדר באה להפריד בין הערבים הפלסטינים בישראל לאחיהם בגדה המערבית.

הגדר חוסמת גם ביקורים ובילוי של האוכלוסייה הערבית בערי הגדה המערבית. קשרים משפחתיים נותקו בגלל הגדר, ומכאן התפיסה הכללית שהגדר מפרידה בעצם בין הערבים בישראל לבין הפלסטינים בגדה המערבית, ואינה מפרידה בין יהודים לערבים, כי ערבים נמצאים ממערב לגדר ויהודים נמצאים ממזרח לה: "הגדר מפרידה בין יהודים וערבים. ישראל היא שבנתה את הגדר והיא מגדירה את עצמה מדינת היהודים, וכל דבר היא עושה מנקודת ראות יהודית. אפילו אם נמצאים ערבים בתוך המדינה, המדינה אינה רואה אותם או שהיא מתכננת להם דבר שאנו לא יודעים" (אם-אלפחם, שכונת אלשיכון, 24). ספקנות, חשש, ארעיות, זהות משובשת ולא ברורה מלווים את תפיסת תפקידה של הגדר כמפרידה. הערבים בישראל חוששים מהגדר שמאיימת עליהם: "הגדר מפרידה בין הפלסטינים בגדה והערבים בישראל. זה הוא היעד [של ישראל] שאינו מוצהר" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 23). הגדר מטריפה את דעתם של ערביי ישראל ומאיימת עליהם מעצם קיומה כחוסמת רצף עם בני עמם, קרוביהם, ובכך מנתקת את קשרי השייכות אתם, ההזדהות והתמיכה.

הקמת הגדר גרמה להרבה ערבים לא להגיע לגדה המערבית. כמחצית מהמרואיינים ציינו כי לאחר הקמת הגדר הם לא היו אף פעם באזור הגדה המערבית: "לאחר בניית

הגדר לא ביקרתי בצד השני עד עתה" (מוקיבלה, 32); "לא ביקרתי בכלל בגדה המערבית לאחר הקמת הגדר" (סנדלה, 26). מרואיינים מבאקה-אלע'רביה, מזמר, מאם-אלפחם, גם הם אמרו שלא ביקרו בגדה המערבית וביישובים הפלסטיניים. חלק מאלה שלא ביקרו בצד השני ציינו שזה בגלל חשש ופחד: "לאחר בניית הגדר לא נסעתי לגדה אף פעם. אני מפחדת מרעיון הנסיעה לשם" (סאלם, 40); "מאז בניית הגדר לא נסעתי לגדה המערבית אף פעם, אסורה הכניסה של כלי רכב ישראליים, וקיים חשש מהשלכת אבנים וכד'" (באקה-אלע'רביה, 18). לעומת זאת, חלק לא גדול המשיכו לבקר את הצד השני לאחר הקמת הגדר, אך בתדירות נמוכה. המניעים הם "ביקור קרובים": "כן. ביקרתי בצד השני פעם אחת מאז הקמת הגדר, הייתי ביעבד לביקור אחד הקרובים כשהיה חולה, התעייפתי והושפתי במחסום ואינני מתכוון לחזור על כך" (ברטעה, 12). אחרים ביקרו כדי להגיש עזרה: "כן. ביקרתי את הצד השני, באזור טורא, אם אלריחאן וענין, פעם אחרונה בשנת 2004 למסירת תרומות ועזרה אנושית לאחים בגדה המערבית, וזאת במסגרת פעילותי עם תנועת נוער ערבית" (ברטעה, 10). מניעי מסחר ובילוי עודדו אנשים לעבור לצד השני של הגדה: "מאז הקמת הגדר ביקרתי בכפר עתיל פעם אחת לביקור סבתא. ביקור זה היה לוקח 10 דקות ועכשיו זה לוקח שלוש שעות וחצי לכיוון אחד ושלוש וחצי שעות לחזור, זאת אומרת יום עבודה על הדרכים, והביקור נמשך חצי שעה בכדי שנוכל לחזור לפני החושך. הביקור היחיד היה באוקטובר 2005" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 13). לעומת זאת אמרה מרואיינת: "לאחר הקמת הגדר הייתי פעם אחת ביריחו, לפני מספר ימים (אוגוסט, 2006) וזאת למטרות תיירות והנאה" (אם-אלפחם, ען ג'ראר, 39).

הביקורים המועטים לאחר הקמת הגדר היו ליישובים הסמוכים לגבול, כגון ג'נין, יעבד, טול-כרם, ברטעה אלשרקיה, קפין. יעדים אחרים לביקורים היו ראמללה, יריחו ומזרח ירושלים. לא היו שום ביקורים ליישובים יהודיים/התנחלויות או לערים כגון שכם, ולא לכפרים בעומק הגדה המערבית.

רוב המבקרים בצד השני עשו זאת בשנת 2004: "בפעם האחרונה 2004" (ברטעה, 10); "אוקטובר 2005" (אם-אלפחם, 13). וחלק מהם המשיכו לבקר גם בשנת 2006: "בפעם האחרונה יוני 2006" (אם-אלפחם, 4). דהיינו, המעטים שהמשיכו לבקר בתדירות נמוכה בצד השני, בערים ובכפרים הפלסטיניים, עשו זאת כמובן בהיקף ובתדירות נמוכים.

התמעטות הביקורים היא תופעה שכיחה היום בהשוואה לתקופה שקדמה להקמת הגדר. כמעט כל המרואיינים ציינו את השכיחות והתדירות הרבה של הביקורים בצד השני, כמעט כל שבוע, יש כאלה שאף ציינו – כל יום. "לפני הקמת הגדר הייתי נוסע לגדה המערבית כל שבוע או לכל היותר שבועיים" (ברטעה, 6); "לפני הקמת הגדר

הייתי נוסע לגדה המערבית בתדירות גבוהה מאוד" (ברטעה, 8); "לפני הקמת הגדר הייתי כמעט בן הגדה המערבית, בגלל ריבוי הביקורים שלי לדיר אלע'סון שנמצאת במרחק של 5 דקות רק וגם לטול-כרם ושאר אזורי הגדה המערבית" (זמר, 15). מרואיינת מבאקה אלע'רביה אמרה: "לפני הקמת הגדר הייתי הולכת 50 מטר וכבר הייתי בגדה המערבית. אמא שלי מנזלת עיסא וכל הדודים והקרובים שם. בכל הזדמנות הייתי מבקרת בטול-כרם ובשאר ערי הגדה לצורכי שיווק, חלק מהסוחרים גם הגיעו לספק לי מוצרים לחנות שלי" (באקה-אלע'רביה, 16).

השוואת תדירות הביקורים לפני ואחרי הקמת הגדר מצביעה על ירידה דרסטית בהיקף הביקורים של הערבים בגדה המערבית. הגדר והסגר על ערי הגדה, וכן המצב הביטחוני, הפכו לגורמים מגבילים.

מטרות הביקורים היו כאמור ביקור קרובים, בילוי וגם קניות מוצרים: "הייתי נוסעת למספר צרכים, טיולים להנאה, ליווי חברים, עריכת קניות וביקור חברים" (אם-אלפחם, 24); "לפני הגדר היינו נוסעים לקנות בג'נין שנחשבת או שהייתה נחשבת שוק לאם-אלפחם, ולעתים נסעתי לנאבלוס לקנייה של חלק מהמוצרים למסעדה שרק בנאבלוס אני מוצא את המצרכים והכלים למסעדה שאני מנהל" (אם-אלפחם, 35). כאמור, הגדה המערבית הייתה מרכז של האוכלוסייה הערבית ומרחב התנהגותי שהרגישו בו אמון ושייכות ולכן ביקרו בו בתדירות גבוהה.

יחסים לפני ואחרי הגדר

בתשובה לשאלה על קיום יחסים חברתיים עם הפלסטינים מהצד השני, כל המרואיינים ענו שהיו להם יחסים עם פלסטינים לפני הקמת הגדר, מלבד שני מרואיינים מאם-אלפחם. מרואיינת אחת מאם-אלפחם ציינה: "לא היו לי קשרים מיוחדים וחזקים עם תושבי הגדה המערבית" (אם-אלפחם, עראק אלשבאב, 25). שאר המרואיינים ציינו שהיו להם קשרים חזקים: "היו לי קשרים חזקים מאוד עם תושבי הגדה, במיוחד בג'נין, בבורקין, בשכם ובאלפארעה, היו יחסים של חברות ועסקים" (מוקיבלה, 27). היחסים התבטאו בשלושה תחומים ראשיים: יחסי קרבה וביקורים של קרובים: "יחסים עם קרובים בטול-כרם, עתיל, סילת אלחארתי'ה. הייתי עם הוריי כי הם מבוגרים. היו לי קשרי עבודה, אני פעילה בגבעת חביבה, והיינו מביאים מרצים ואנשים להרצאות והיו לי קשרים חזקים" (ג'ת, 33). כך שנוסף לקרובים, היו למרואיינים יחסי חברות וביקורים הדדיים: "מלבד קרובי משפחה, היו לי יחסים עם חברים בג'נין, ביניהם בעלי עסקי מסחר שהייתי מבקר אותם והם ביקרו אותי. בג'נין

הרגשתי יותר ביטחון מתל אביב, כולם ערבים ואף אחד לא ביקש תעודת זהות, זאת אומרת שקיים שקט נפשי" (ברטעה, 11). כמובן, קיימת שונות בעוצמת היחסים, ואחד המרואיינים ציין שהיו לו קשרים, אך לא חזקים: "לא היו לי קשרים חזקים עם תושבי הגדה. יש לי קרובי משפחה, אך היחסים ביסודם חלשים" (ברטעה, 10). רוב המרואיינים ציינו קשרים עם יישובי הגדה הסמוכים גאוגרפית לגבול, כגון ג'נין, טול-כרם, כפין. היחסים החברתיים נחלשים כאשר מתרחקים מיישובי המחקר, מלבד ראמללה שהיא עיר מרכזית שהיו מבקרים בה חברים.

אשר לאופי היחסים לאחר בניית הגדר, אפשר לומר כי מלבד שני מרואיינים שצינו שעדיין יש להם קשרים לאחר בניית הגדר, כל השאר ציינו כי היחסים נחלשו ואף נותקו. יחסים שעדיין מתקיימים הם יחסים קרובים: "היחסים עם הדודות שלי עדיין חזקים, רק אופי הקשר השתנה. אנו יודעים על מה שמתרחש אצלם והם גם כן" (מוקיבלה, 32). מרואיינים ציינו שהיחסים נחלשו, אך עדיין מקיימים קשר באמצעות הטלפון: "היחסים נחלשו, אך מתקיים קשר באמצעות הטלפון. אנו לא יכולים לבקר את ביתם בחגים, והחג אינו חג" (אם-אלפחם, אסקנדר, 38). מרואייני זה הוא בין הבודדים שפיתח יחסים חדשים לאחר הקמת הגדר: "לאחר הקמת הגדר פיתחתי יחסים שאפשר לקרוא להם אנושיים. זאת אומרת, פעלתי להגשת עזרה בגלל הקשרים שלי כאן. עזרתי בהעברת גופת מת מכאן לגדה, ועזרתי בהגשת טיפול כאן בבתי חולים כגון ביילינסון ובתי חולים אחרים. גם יחסים אלה שפתחתי נותקו אף הם" (מוקיבלה, 27).

רוב המרואיינים ציינו שלא יצרו קשרים חדשים לאחר בניית הגדר, אך בתשובה לשאלה האם היחסים החברתיים והמשפחתיים נותקו לאחר הקמת הגדר, רוב המרואיינים ציינו שהיחסים החברתיים פחתו ובחלקם אף נותקו כליל. אשר ליחסי חברות או עסקים: "חלק מיחסי החברות הסתיימו לאחר בניית הגדר. חוסר האפשרות לקיים קשר יש לו בטח השפעה" (סנדלה, 26). אחר ציין כי הגורם לנתק הם הפלסטינים שאינם יכולים לעבוד אצלו: "היחסים נותקו בגלל הפלסטינים. כאשר הפכתי לא רלוונטי כמעסיק, למשל, הם אינם מתקשרים אלי. הם הסיבה לניתוק הקשרים ולא אני" (מוקיבלה, 27). לעומת זאת, יחסי קרבה משפחתית לא נותקו אך פחתו ונחלשו: "היחסים לא נותקו. אין מנתקים קשר עם בני דודים, אך הקשר נחלש" (מוקיבלה, 31). כדי להבטיח קשר עם בני משפחה, בני משפחה שהיו גרים בגדה עברו לגור ביישוב בישראל, כגון בימה-זמר. היחסים האחרים נותקו: "ניתקתי הרבה מהיחסים, וחלק אחר נחלש מאוד. אחותי עברה עם בעלה להתגורר ביישוב אצלנו בימה" (ימה-זמר, 36). היחסים נותקו בגלל בעיות וקשיי נגישות במחסום, ובמקום זאת החלו לקיים יחסים בטלפון: "היחסים נחלשו מאוד, אין אפשרות לקיים קשרים. במקום להגיע לטייבה ב-5 דקות, עכשיו אתה צריך 6 שעות. היחסים מצטמצמים לשיחות טלפון" (אם-אלפחם, חי

ג'בארין, 35); "היחסים המשפחתיים הם אלה שנשארו, אך ורק למצבי מחלה כשבאים, בהיתר, לבקר קרובים לטיפול ולפעמים ליום אחד. ביום שבת תהיה מסיבת אירוסים לבתי, וקרובי המשפחה ביקשו לכוון את מגבירי הקול בכיוון רומנה בכדי שישתתפו ממרחק. אשתי מרומנה ודודי הכלה יישארו מחוץ לאירוע. הפכנו כמו רמת הגולן. באים אל מקום קרוב לסאלם ומדברים אחד עם השני מאחורי הגדר. מרחק של דקות הפך להיות שעות דרך המעבר ליד טייבה. אשתי חולת לב, לכן אנו לא מסתכנים לשלוח אותה למשפחתה. יחסי חברות הסתיימו" (סאלם, 19). השיוך האזרחי הישראלי וההשפלה של המעבר במחסום תרמו להחלשות היחסים: "אין ספק שהיחסים נחלשו ופחתו. 3 או 4 שעות במחסום והשפלה במחסום, אל תשכח שאני נושא תעודת זהות ישראלית, ולפי צווים צבאיים אסור לעבור את הגדר" (ברטעה, 5).

הגדר מפרידה בין פלסטינים לפלסטינים

נקודת המוצא של הגדר היא הפרדה בין פלסטינים לישראלים. המרואיינים הערבים רואים בגדר גורם מפריד בין בני העם האחד, בין פלסטינים לפלסטינים, או בין ערבים בישראל לאחיהם הפלסטינים בגדה המערבית: "הגדר הוקמה להפריד בין בני העם האחד; הפרדה בין יהודים לערבים קיימת באופן טבעי" (אם-אלפחם; 2); "ברור שהמטרה היא להפריד בין הפלסטינים כאן והפלסטינים שם" (באקה-אלע'רביה, 3).

התשובות של המרואיינים מצביעות גם על חשש לעתידם. חלקם ציינו כי הגדר אכן תפריד בין יהודים לערבים כאשר תיזום הממשלה פינוי או גירוש של הערבים ממערב לגדר למזרח הגדר: "הגדר תפריד בין יהודים וערבים, כי אנו גם נהיה מאחורי הגדר בקרוב. תסריט זה מימושו מתוכנן. קודם נבנתה הגדר ולאחר מכן העברת אוכלוסייה" (ימה-זמר, 36). ביטוי להפרדה של חלקי פלסטין ביטא אחד המרואיינים: "הגדר מפרידה את הפלסטינים מהעולם מבחינה אנושית, חברתית וכלכלית. כל פלסטין ההיסטורית היא מולדת, אי-לכך הפגיעה היא פלסטינית" (ג'ת, 33).

7 נוף וגדר הילכו יחדיו?

כמעט כל יישובי המחקר נמצאים בפריפריה הכפרית של ישראל. כולם ממוקמים בנופים כפריים וחקלאיים. גם היישוב הפרברי מתן נושא אופי כפרי ומצוי באזור כפרי. הקמת הגדר פגעה בנוף זה במקומות רבים והדבר מתבטא בתשובותיהם של מרואיינים רבים, ערבים ויהודים כאחד על השאלות: האם הגדר מפריעה לנוף; האם נעקרו עצים וצמחים בעקבות בניית הגדר; האם היתה לבניית הגדר השפעה על העיבוד החקלאי ביישוביהם וביישובים של הצד השני; מה ההשלכות של הפקעת קרקעות לצורכי הקמת הגדר.

מרואיינים יהודים

הפרעה לנוף

במירב ובמעלה-גלבוע השמיעו המרואיינים דעה כמעט אחידה בשאלה האם הגדר מפריעה לנוף. "כן מפריעה בלב"; "מאוד, פצע אדיר"; "מאוד, פוצעת לי את הנוף"; "הגדר עצמה לא, אבל הפס, מרחב ההפרדה והעבודות סביבה מפריעות". אחד המרואיינים במעלה-גלבוע ציין ש"היא קופצת לי לעיניים דרך החלונות". שני מרואיינים ממעלה-גלבוע ציינו שהגדר חוסמת מעבר בעלי חיים הנראים ונשמעים יותר ויותר בחצר הקיבוץ, ושני מרואיינים ציינו שלמעשה הגדר עצמה לא נראית, אלא אך ורק הכביש הסמוך לה. תושבת מירב ציינה שגם בניית שכונות חדשות במירב היא פגיעה בנוף ולמעשה אין דרך לבנות גדר ללא פגיעה בנוף (מירב, 27). יש לציין שגן־ראות ונצפות הגדר משני יישובים אלה רבה והתוואי של הגדר בולט בנוף ההררי של הרי הגלבוע.

במגל, המרוחקת במקצת מהגדר ורק חלק מבתיה נשקף לגדר, הדעות מעורבות יותר. כך טוען מרואיין "שהגדר לא מפריעה לנוף. היא הפכה לחלק ממנו. ולמרות שאני לא אוהב אותה, אני לא מפגין נגדה" (מגל, 3). יש שניצלו את השאלה כדי לציין שהפגיעה של הגדר היא הרבה יותר מהפגיעה בנוף: "כל מה שקרה פה לצורך הגדר, חוץ מקלקול של הנוף זאת גרימת עוול שלא יכופר לאנשים"; "שלפעמים למה שאני קורא נוף, זה השטח היחידי שעליו נותר להם להתפרנס. בשביל הגדר תפסו רצועה מאוד רחבה" (מגל, 4). מרואינת ממגל כינתה את הגדר "חומת ברלין, הדבר הזה בעיני"; "הגדר צורמת, והיא לא טובה בנוף עצמו" (מגל, 2; מגל, 6). למעשה רק לשני מרואיינים ממגל לא הפריעה הגדר לנוף.

בבחן, לעומת זאת, אין המרואיינים סבורים שהיא מפריעה לנוף, חוץ מאחד שסבור שהיא שינתה את הנוף (בחן, 23).

בבת-חפר, אין ספק שהגדר מפריעה לנוף לכל המרואיינים: "היא לא משתלבת בנוף, היא מפריעה בנוף, אבל היא עומדת להיעלם כי בדיוק בכל הצד המזרחי של היישובים מקימים שם גן" (בת-חפר, 24); "בעולם פסטורלי היה ראוי שיהיה בלי גדר, ואז היינו נהנים כולנו מזוויות של ראייה לכוון השומרון שזה מקום מקסים, אבל אנחנו חייבים לעמוד עם הרגליים על הקרקע" (בת-חפר, 32). היו אנשים שבחרו בית ביישוב כאשר הוא נשקף לנוף יפה והיום אינם יכולים להתבונן בנוף זה. מרואיינים בבת-חפר התייחסו לחוסר האסתטיות של חומה העוברת בצמידות ליישוב. מרואינת אחת אמרה: "אני הייתי מעדיף פתרון ארכיטקטוני שאינו מהווה פגיעה נופית קשה. בבת-חפר אנו עושים עכשיו פעולות שיתנו לחומה אופי פחות קשה ומראה נופי גנני רך יותר. יחד עם זה, במצב שנוצר, החומה הייתה הכרח המציאות" (בת-חפר, 31). מרואינת אחרת ציינה שהיא הייתה שמחה בפיתרון אחר, "קל" יותר ולא משחית את הנוף, אבל בדיעבד נראה להם שזה בלתי אפשרי (בת-חפר, 24).

במתן ניטעה צמחייה גבוהה כדי שתסתיר את החומה, אבל בחלקים אחדים היא עדיין לא מסתירה את החומה, למורת רוחם של המרואיינים. מבין שמונת המרואיינים במתן, לחמישה הגדר/החומה אינם מפריעים לנוף. ההנמקות: "לדעתי התרגלנו אליה – האמת אנחנו לא כל כך מתעסקים בזה" (מתן, 34); "לנוף לא מפריע – אנחנו לא רואים את הבתים של חבלה, אבל הגדר לא גבוהה ואנו רואים את הנוף דרכה – אני רואה את הגבעות ואת הרועים עם העדרים" (מתן, 35). התגובה הבוטה ביותר הייתה: "האמת שאין נוף. כבר ערבי זה לא נוף. זה מראה מכוער – הלוואי ואפשר היה להסתיר אותם. כל ט"ו בשבט אני 'מנדנדת' שישתלו פה עצים ושיחים כדי שלא נראה אותם" (מתן, 37). לעומת גישה קיצונית זו, נשמעה גם הדעה ההפוכה: "אני מעריך שכן. כשלא הייתה

גדר – הנוף היה יותר טוב. החומה – נוף עם תלתליות תייל – לא הכי סימפטי. החומה גם מפירה את המרחב של בעלי החיים, וזה כואב לי" (מתן, 41).

עקירת צמחייה בעקבות בניית הגדר

עקירת צמחייה בגלל בניית הגדר תפסה מקום חשוב אצל תושבי מירב ומעלה-גלבוע. "קודם כול, איריס הגלבוע נפגע. אנו כתושבי הגלבוע מכירים פינות לאורך הגדר שהיה שם עושר של אירוסים שנהרסו על ידי הגדר. כרתו גם ברושים ואורנים שניטעו על ידי הקק"ל – הבצלים נאספו ואנו קיבלנו ושתלנו אותם וזה לא הצליח" (מעלה-גלבוע, 15). על פי תושבי מירב "היו פעילים של איכות הסביבה שאספו את הפקעות ושתלנו חצבים ורקפות" (מירב, 28); "במפורש. הדבר הכי משמעותי במהלך של הבנייה הוא שאספנו פקעות של אירוסים וחצבים ושתלנו, וגם עצים. ה'רוקים', שלא נתנו להרים את היישוב מיכל בגלבוע – הם לא יוכלו ללמד אותנו מיהו 'רוק' (מירב, 29). במירב ובמעלה-גלבוע אנשים הביעו כאב והראו אכפתיות לגבי ההשפעה הסביבתית של הגדר והפצע שהיא גורמת לנוף, כמו גם לכך שהגדר חוסמת מעבר בעלי חיים. במתן ובבת-חפר לא נעקרה צמחייה לצורך בניית הגדר.

התשובות של תושבי מגל הראו שכמעט כולם היו מודעים לכך שחלק מהצמחייה שנעקרה לצורך הקמת הגדר היו מטעי זיתים של הכפר הפלסטיני זיתא. אחד המרואיינים, הנוקט גישה מאוד עוינת לגדר, ציין: "בלי סוף, בוודאי, לא רק עקירות, אלא גם התפרנסות של כל מיני קבלנים שהעתיקו עצי מידות לווליות בקיסריה" (מגל, 4).

השפעה על העיבוד החקלאי ביישובים היהודיים

השאלות הקשורות בהשפעת הגדר על העיבוד החקלאי נגעו בעיקר לארבעת הקיבוצים: מירב, מעלה-גלבוע, מגל ובחן. השאלות עסקו בדפוסי עיבוד חקלאי ובהפקעת אדמות לצורכי הגדר וכן על האדמות הפלסטיניות המצויות באזור ועל מידת עיבודן. התשובות של הנשאלים היו מגוונות מאוד ולרבים לא הייתה תמונה מדויקת של העובדות, כגון האם הופקעו אדמות מיישובם לצורכי בניית הגדר. אי-הידיעה או חוסר העניין ניכרו עוד יותר בכל הקשור לעיבוד אדמות פלסטיניות שנותרו סמוך לגדר.

במירב סברה אחת המרואיינות כי: "הרבה יותר בטוח לעבוד [מאז שקמה הגדר]" (מירב, 26). מרואיין אחד סבר שהגדר מגבילה עיבוד בצד הישראלי. אבל שניים ידעו שהגדר מגבילה עיבוד פלסטיני של אדמות פלסטיניות נטועות בעצי זית שנותרו בצד הישראלי של הגדר. מכאן: "כן, הגדר מגבילה את הצד השני. יש שטח גדול של זיתים של מישהו מהכפר שצריך איזה 20,000 אישורים עד שהוא מקבל כדי לעבור ולעבד. לפני שנתיים

היה כאן סיפור קשה כאשר נערים [ממירב] 'לקחו' זיתים מהעצים במטע זה ועיבדו מהם שמן. כמה סערה רצינית והשמן הוחזר לבעל השטח. עצם המצב מראה שלאדם אין שליטה על אדמותיו" (מירב 27). סיפור זה חזר בדברי מרואיין אחר ממירב שהביע זעזוע רב מכך שהילדים מסקו את הזיתים לאחר שהרב של היישוב הגדיר את מטעי הזיתים כ"הפקר" ועל כן מותר למסוק ממנו. המרואיין הגדיר את מסיק הזיתים כגזל וציין שהדבר הביא לשבר גדול ביחסיו עם רב היישוב (מירב, 29). מרואיין זה גם ידע לאמר שכ-350 דונם מטעי זיתים של ג'לבון נותרו בשטח הישראלי של הגדר.

במעלה-גלבוע ראו שניים מהמרואיינים את שני הצדדים, הישראלי והפלסטיני, כנוגעים לבעיה, ושניהם סברו ששני הצדדים מעבדים את הקרקעות הסמוכות לגדר: "זה יפה לראות את הפלסטינים מעבדים את אדמותיהם – יש להם את השיטות החקלאיות שלהם" (מעלה-גלבוע, 19). שניים ידעו שהגדר השאירה חלקות של מעלה-גלבוע מעבר לגדר ("הפסדנו חלק מהשדות"), והיה מרואיין שהודה שהוא פחות מומחה בעניין, אבל ידע שמעלה-גלבוע הרוויחה כלכלית מהעניין (מעלה-גלבוע, 18).

במגל סברו שני מרואיינים כי קרבת מטעי הזיתים של הקיבוץ לגדר השפיעה על הקטיף: "הפחד, בגלל תגובות מהצד הפלסטיני, מנעו לפחות בשנים האחרונות לפי מיטב ידיעתי, קצת היו בעיות במסיק של הזיתים" (מגל, 8). אבל במגל, שלושה מרואיינים "ידעו" שהגדר מגבילה עיבוד פלסטיני: "לגבי החקלאים הפלסטינים, למיטב ידיעתי בחלק מסוים שעובר מול הקיבוץ, גדר המערכת נמצאת מזרחית לקו '67, דהיינו בתוך השטח שלהם ובהגדרה מפריעה לעיבוד" (מגל, 6).

בבחן סברו כל המרואיינים שהגדר לא משפיעה כלל על העיבוד החקלאי של המטעים של הקיבוץ הסמוכים לה.

בבת-חפר רוב המרואיינים לא סברו שהגדר מגבילה עיבוד חקלאי בסביבתה בצד היהודי. אחד ציין שאין חקלאות בבת-חפר, אבל ידע שבבחן הסמוכה החקלאות ליד הגדר נמשכת כבעבר. אחד ציין שהגדר מגבילה עיבוד חקלאי בצד הפלסטיני למרחק של כ-200 מטרים ממנה (בת-חפר, 12) במתן, מחצית האנשים סברו שהגדר לא משפיעה על העיבוד החקלאי הפלסטיני, לשניים לא היה מושג, ושניים ציינו שהגדר היא בקרבת בתים ולא בקרבת שטחים חקלאיים: "והם עובדים בשטח שלהם ומעבדים את האדמות". בשני היישובים, הרוב המוחלט התבונן על הנושא מנקודת מבט פלסטינית בעיקר.

השפעה על העיבוד החקלאי בצד הפלסטיני

שאלות נוספות נועדו לבדוק לעומק האם המרואיינים ידעו על חלקות קרקע פלסטיניות והאם הן מעובדות כמו בעבר. כמו כן הם נשאלו על רגשותיהם בנושא זה. דוגמה טובה לתמונת העולם בנושא זה יכול לשמש היישוב מירב. מטעי זיתים של ג'לבון נותרו בצד הישראלי של הגדר ונקבעו שערים חקלאיים בגדר. השטח נמצא סמוך למירב ולא ניתן לא לראותו.

במירב חמשת המרואיינים ידעו על מטעי הזיתים, אבל לא ידעו אם מעבדים אותם. מרואיין אחד ידע (במדויק) על "550 דונם זיתים עם בורות מים והם לא מעובדים" (מירב, 29), בעוד אחר אמר: "כן, יש חלקות בדרך למעלה-גלבוע, וגם בדרך למלכישוע יש כמה מטעי זיתים שלהם. הם לא נכנסים לטפל, אבל כשמסתכלים על המטע רואים שזה לא מעובד אינטנסיבי" (מירב, 30). שניים מהמרואיינים הודו שהם "מְצָרִים" ו"לא מרגישים בטוב" עם נושא זה של מטעים שאינם מעובדים.

במעלה-גלבוע, לחמישה מרואיינים לא היה ידוע על חלקות פלסטיניות שנותרו מערבית לגדר. אחד ידע בבירור על חלקות של פלסטינים שנשארו ממערב לגדר: "מישהו כאן שאל אם למסוק את הזיתים שלהם ואמרנו לא. אם הייתי יודע למי זה שייך ויכולתי להעביר זאת – זה משהו אחר" (מעלה-גלבוע, 17). מרואיין אחר ענה: "אני מניח שכן – ואם לא כאן אז במקום אחר", ו"זה לא משנה אם זה כאן או במקום אחר" (מעלה-גלבוע, 16).

במגל ידעו שלושה מרואיינים על חלקות פלסטיניות שנותרו ממערב לגדר, אבל אחר הודה: "לא התעמקתי בזה – זה רחוק ולא רואים. אני חושב שלו היו מקרים של מניעת מסיק זיתים, היינו שומעים על כך, ואז אולי אפילו הייתי עושה משהו בעניין" (מגל, 3). תושב מגל אחר אמר: "בוודאי, שטחים שלמים נשארו מהצד הזה של הגדר. זה שוד לאור היום וללא צל צלה של הצדקה" (מגל, 4). בבחן ידעו כל המרואיינים שלא נותרו כל חלקות פלסטיניות מהצד הישראלי של הגדר.

בבת-חפר ידעו שני מרואיינים לספר על חלקות פלסטיניות ובית פלסטיני שנבנו בשטח בת-חפר ונהרסו. מרואיין ידעה שנעקרו מטעי זיתים בעקבות בניית כביש 6 או שיש חלקות פלסטיניות "פה ליד בחן". (כנראה הכוונה למטעים וחלקות של יישובי זמר.)

אשר לתחושת המרואיינים בסוגיית אי-עיבוד האדמות נאמר: "אני כמובן שם את הביטחון האישי של היישוב שלי ושל בני עמי בראש סדר העדיפות. אנחנו לא גרים בשווייץ – מכאן זה מתחיל וכאן זה נגמר. מובן כי בפן האישי אינני חש בטוב. גם אני גדלתי במשפחה שעבדה את אדמתה, ואין ספק כי זה כואב מאוד" (בת-חפר, 31).

במתן רק מרואיין אחד סבר שיש אדמות פלסטיניות באזור מתן שעובדו בעבר ואינן מעובדות כיום, והוא "לא מאושר" עם זה (מתן, 41). כל יתר תושבי מתן לא ידעו דבר על אי-עיבוד קרקעות פלסטיניות בסביבות היישוב ועל כן לא הביעו כל רגשות בנושא זה.

הפקעת קרקעות לצורכי הגדר

שאלה אחת כוונה לנושא שחשיבותו רבה – הפקעת קרקעות לצורכי הגדר. קרקעות, בעלות על קרקעות והפקעת קרקעות הם נושאים בעלי חשיבות רבה במגזר היהודי והערבי, ולכן היה מפתיע לראות שלא תמיד היו תושבים ביישובים היהודיים מודעים לכך שביישובם הופקעו קרקעות. התמונה שהציגו המרואיינים הייתה מאוד לא מדויקת, ונראה שהנושא לא עורר בהם עניין.

במירב ידע רק אחד מהמרואיינים (מרכז משק לשעבר) שעשרות דונמים הופקעו מהיישוב לטובת הגדר. **במעלה-גלבוע** ידעו כל הנשאלים שהופקעו אדמות הקיבוץ לצורכי בניית הגדר, אבל רק אחד ידע שמדובר ב-150 דונם. אחר ידע לספר "ששילמו הרבה כסף על זה", ואחרת סברה ש"את הגדר בנו לפי תוואי ההר ולכן נכנסו קרקעות של פקועה אצלנו ולהפך – קרקעות שלנו נשארו מהצד השני" (מעלה-גלבוע, 15). מעלה-גלבוע קיבלה פיצויים ניכרים על קרקעות אלה, מה שאפשר לה להיחלץ מחובותיה ולשפר את מצבה הכלכלי.

במגל ידעו שניים כי הופקעו "דונמים בודדים" לגדר. אחד ידע שאדמות הופקעו אך ורק לבניית כביש 6, ואילו ארבעה סברו שאדמות לא הופקעו כלל. **בבחן** לא הופקעו קרקעות לצורכי הגדר הממוקמת כולה על "הקו הירוק". בבת-חפר ידעו המרואיינים שלא הופקעה קרקע לגדר/חומה, וזאת כנראה משום שהחומה של היישוב נבנתה פחות או יותר על "הקו הירוק". במתן ידעו התושבים, נכוחה, כי לא הופקעו כל אדמות מהיישוב לצורכי בניית הגדר.

מרואיינים ערבים

לא רק פגיעה נפשית באדם אלא גם בנוף

המרואיינים ציינו כי הגדר פגעה לא רק באדם הפלסטיני ורמסה את כבודו, אלא גם השחיתה את הנוף. אחד המרואיינים תיאר את הגדר בצורה מאוד שלילית: "הגדר מכוערת כמו אטם" (ברטעה, 5). אחר הרחיב ופירט את הפגיעה בנוף של הגדר באומרו:

"קיימת פגיעה בסביבה ובנוף הכללי, חפירות ומהמורות שפגעו בנוף. הטבע הפך להיות מכוער" (ברטעה, 7). תפיסת הגדר כפגיעה בנוף וכמשחיתה אותו קיבלה ביטוי בכל הראיונות. ההדגשים של המרואיינים היו שונים. חלקם הדגישו את השיבוש הנופי: "קיים שיבוש והחרבה של הנוף הכללי והטבע, ללא ספק" (באקה-אלע'רביה, 9); "הגדר פגעה בנוף, בטח. קלקלה המראה הטבעי, קטעה את הרמות וההרים ובמקומות הפתוחים החליפה את הטבע והירק" (זמר, מרג'ה הדרומית, 15). מרואיינים שונים תיארו את הגדר מההתבוננות בה במקומות שונים, אחרים תיארו מה קורה בסביבתם. כך תיאר תושב באקה-אלע'רביה את הגדר והקשר שלה לנוף: "הגדר קלקלה את המראה והנוף ליד באקה. היא צמודה לבתים וחשים בה כמעין בית מעצר. הגדר אינה משתלבת עם הסביבה, בשום אופן" (באקה-אלע'רביה, 16). פרוזדור הגדר הכולל דרכים סמוכות יצר פגיעה בנוף שניתן לזהות מרחוק. פגיעה זו יצרה פצע בנוף הטבעי ההררי והגבעתי הסמוך ליישובים הערביים. לכל הדעות נוף זה הוא ערכי, והיה צורך לשמר אותו ולא ליצור מפגע שמבותר אותו, ואילו הגדר חצתה מרחבים איכותיים מבחינה סביבתית וקטעה פרוזדורים אקולוגיים, על זה אין המרואיינים חלוקים. הגדר הפכה לנקודת ציון חשובה בנוף. כל הגר, המבקר והעובר סמוך ליישובים, במיוחד בדרכים הפנימיות, רואה את תוואי הגדר. נוסעי כביש 6 רואים את החומה המסתירה את קלקליה ואת טול-כרם. הנוף הפסטורלי, מטעי הזיתים, מדרון של הר, טרסות חקלאיות – כל אלה נקטעו על ידי תוואי הגדר המזכיר לאוכלוסייה מי הוא השולט ובעל הכוח.

חלק מהמרואיינים ציינו את פגיעת הגדר בנוף: "בטח פגעה בנוף, במקום לראות את החפירות ובטון" (ברטעה, 6). בדעה זו תמך עוד תושב של ברטעה: "קיימת פגיעה בסביבה ובנוף הכללי, חפירות קלקלו הנוף והטבע הפך למכוער" (ברטעה, 7). מרואיינים רבים החזיקו בדעה זו. מרואינת מבאקה-אלע'רביה ציינה כי "הגדר קלקלה את הנוף ליד באקה, דבוקה בבתים וחשים כאילו בית מעצר, הגדר אינה משתלבת בסביבה בשום צורה" (באקה-אלע'רביה, 16). מרואיין מסנדלה הרחיב את הפגיעה של הגדר בנוף באומרו: "בטח שהגדר קלקלה את הנוף וקלקלה את הטבע. קלקלה את האדמה החקלאית ואף את שמורת הטבע שבה קיימים צמחייה ובתי גידול נדירים" (סנדלה, 26). לשני מרואיינים ממוקיבלה הייתה דעה הפוכה: "אצלנו במיוחד לא היה שיבוש של הנוף" (מוקיבלה, 27). מרואיין נוסף אמר: "אני לא חושב שהיה שיבוש בנוף באופן בולט" (מוקיבלה, 28). היות והגדר בקרבת מוקיבלה בנויה מגדר תיל ולא מבטון, הייתה לכך השפעה על דעותיהם של המרואיינים ביישובים. מרואיין מסנדלה ציין זאת כך: "ליד סנדלה לא שיבשה את הנוף, אך כפי שאני יודע היא קלקלה את הטבע במקומות אחרים" (סנדלה, 30). מרואיין אחר השווה את מצב הנוף לאחר הקמת הגדר עם המצב לפני כן: "הנוף (לפני הקמת הגדר) היה מכוער גם, דוכנים ושוק ספונטני, ומצוקת

תחבורה. הגדר לא קלקלה את הנוף ולא שינתה דבר" (באקה-אלע'רביה, מרכז העיר, 34). למרות הדעות האלה, רוב המרואיינים היו שותפים לדעה כי הגדר פגעה בנוף בגלל צורתה הפיזית; רוחבה, צורתה, במיוחד חומת הבטון. כך גם המיקום שלה במרחב באזור רגיש נופית – רצועת הגדר חצתה הרים וגבעות לבד מן השטחים החקלאיים.

עקירת עצים ופגיעה בצמחיה

בתשובה לשאלה האם הייתה פגיעה בעצים, בכלל זה עקירתם והשחתת צמיחה בעקבות הקמת הגדר, ציינו רוב המרואיינים כי שמעו, ראו, וחוו עקירת עצים והרס אדמות חקלאיות ונוף. "עקרו עצים וסללו דרכים. אני פקיד במשרד החקלאות וחש כי עקירת עצים הוא פשע, מה דעתך על עקירת עצים ללא סיבה משכנעת וצורך דוחק" (זמר, ימה, 36). שכיחות היו אמירות כגון זו: "כן עקרו הרבה עצי זית, ועצי בר" (אם-אלפחם, חי אסקנדר, 38); "אני מניח שהיו עקירות עצים רבים" (סאלם, 41); "כן עקרו עצי זית" (באקה-אלע'רביה, 16). מעבר הגדר באזור חקלאי, הררי, נטוע בחורש, כמובן מכתוב פגיעה בשטחים חקלאיים, עקירת עצים והשחתת צמחיה. אך האנשים לא ידעו עד כמה. חלק מהמרואיינים הוזנו מהתקשורת או מראייה במו עיניהם בנוף. מחאתם של הערבים בישראל, ובפרט ביישובים הערביים הסמוכים לגדר, הייתה התנגדות עקרונית לגדר ותמיכה במאבק לעצירתה, אך לא קם אוהל מחאה ולא היו הפגנות, או פנייה לבית משפט מצד ערבים בישראל בטיעון של פגיעה ברכוש, בקרקע או עקירת עצים. נראה שאם היו אירועים של הפקעות ועקירת עצים משטחים שהיו שייכים לערבים בישראל, אלה הוסדרו במקום. ההסבר למחאה המועטה כנגד הגדר בהשוואה למה שקרה בעת בניית כביש 6, או הקמת שכונת הר יונה ג' באדמות עין מאהל, או מה שקורה כיום בנגב, מוסבר בכך שהגדר הוקמה רובה בשטחים פלסטיניים או על "הקו הירוק".

הפקעת קרקעות

רוב הגדר הוקמה על "הקו הירוק" או סמוך לו או בתוך השטחים הפלסטיניים; אי לכך, בתשובה לשאלה האם הייתה הפקעת קרקע מיישובך לצורך בניית הגדר? התשובות היו: "לא הייתה הפקעה מאדמות סאלם, אך הפקיעו מאדמות הגדה" (סאלם, 40); "לא הופקעה קרקע מאם-אלפחם" (אם-אלפחם, חי אסקנדר, 38). לעומת זאת, בבאקה-אלע'רביה אמר המרואיין: "כן, הפקיעו קרקע ליד הגדר" (באקה-אלע'רביה, מרכז העיר 34). מלבד מרואיין אחד מסאלם שאמר "כן, הפקיעו קרקע רבה בסאלם, בערך 20-25 דונם, ולי חלק בשטח שהופקע" (סאלם, 19), שאר המרואיינים ציינו שלא היו הפקעות, או אחד שאמר: "בברטעה הייתה הפקעה גדולה. מכיר אדם שהפסיד לבדו 70 דונם

נטועים בעצי זית" (ברטעה, 11). נראה שהחשש של השלטונות מהסתבכות עם הפקעות קרקע של תושבים ערבים אזרחי המדינה הפחיתה את היקף הפקעות הקרקע ביישובים הערביים בישראל. היה קל לבנות את הגדר באדמות הגדה שם התגובה הייתה חלשה בהשוואה לתגובת האזרחים הערבים. ברוח זה אמר מרואיין מאם-אלפחם: "הייתה הפקעת קרקע באזור סויסה וואדי מלחם. אני עובד בעירייה, היה ניסיון להפקעת קרקעות, אך פיקחתי על הכנת התכניות מטעם העירייה והצלחנו להפחית הפגיעה" (אם-אלפחם, חי אלמחאמיד, 4).

היקף השטחים שהופקעו להקמת הגדר מהיישובים הערביים בתוך גבולות "הקו הירוק" היה קטן, וכך גם הפגיעה באדמות החקלאיות הייתה מועטת. למרות זאת, הגדר פגעה באדמות חקלאיות גם בבעלות הפלסטינים בגדה המערבית, וחלק מהשטחים החקלאיים האלה נשארו ממערב לגדר. המרואיינים לא הציגו עמדה מבוססת על פגיעת הגדר באדמות חקלאיות, וחלקם ציינו "אינני יכול לקבוע אם הייתה פגיעה בבעלי קרקע חקלאיים" (מוקיבלה, 1); "שימושי הקרקע הצמוד לגדר הם לא תקינים [שגרתיים] באזורים וביישובים שונים, אך אם אתה שואל על החלק ליד זמר, האדמה ליד הגדר היא של תושבי דייר אלע'וסון ונשארה אחרי הגדר, והם אינם יכולים להשתמש בה באופן מתאים" (זמר, מרג'ה, 15). מלבד ראיונות מועטים אלה שציינו פגיעה בשטחים חקלאיים, לא סברו המרואיינים שיש פגיעה בקרקע החקלאית. כאן המקום לציין כי הגדר יצרה הגבלות על שימושי הקרקע כפי שפירטנו קודם ויצרה ריחוק מהגדר. המרחק מהגדר קבע הגבלות ויצר מגבלות על שימושי הקרקע בקרבתה.

8 רגשות של צער וכעס בעקבות בניית הגדר

בניית הגדר עוררה רגשות של צער וכעס בקרב חלק מהמרואינים היהודים ובקרב הרוב המכריע של המרואינים הערבים. פרק זה מציג חלק מהרגשות של הכעס על הגדר.

מרואינים יהודים

בקרב המרואינים היהודים הרגשות שהגדר מעוררת הם אמביוולנטיים ומורכבים מאוד. מצד אחד קיים הצורך לספק ביטחון ליישובים היהודיים הסמוכים אל "הקו הירוק" נוכח הפגיעות הקשות שהם סבלו מפעולות חבלה וטרור פלסטיני שמקורו מגדה המערבית. מנגד, ישנם מרואינים יהודים החשים רגשות של צער על המשמעויות והתוצאות של הקמת חיץ ומכשול בין ישראלים לפלסטינים על כל המשמעויות העתידיות הכרוכות בכך. הצער על הגדר הוא מסיבות שונות ומגוונות: צער על הפגיעה של הנוף על ידי הגדר, צער שלא ניתן לבקר ביקורי שכנים (שהיו מרואינים שהגדירו אותם בדיעבד לאחר הרבה שנים, כביקורים של הכובש אצל הנכבש). עוד רובד של צער קשור בכך שלא מסתדרים ולא יכולים לחיות בהרמוניה, ועצב על כל כך הרבה הזדמנויות מוחמצות והעקשנות הרבה של שני הצדדים.

במירב סיכמה אחת מתושבי המקום את מגוון רגשותיה בקצרה: "ביטחון, צער, דאגה – גם לנו וגם להם" (מירב, 28).

במעלה-גלבו אמר אחד התושבים כי "יש לי המון צער על השכנים. אנו הכרנו את האנשים מג'לבון ופקועה. היינו נפגשים, והם עבדו אצלנו בבית והם שילמו מחיר, אבל הגדר נותנת לי המון ביטחון" (מעלה-גלבו, 15). תושב אחר הרחיב על המשמעויות הכאובות של הגדר ואמר כי "אני חש כאב אחד גדול, ולמה – מעשה הגדר בראייה היסטורית כמעט בלתי הפיך, פצע אדיר בגאוגרפיה של המדינה שכמעט לא ניתן להזיז

את זה גם אם יהיה רצון להחזיר מצב לקדמותו. נזק אדיר ליחסים עם השכנים. הרוב המכריע של החקלאים משני הצדדים מנסה לחיות בשקט" (מעלה-גלבוע, 17).

במגל היו מי שחשו צער על הגדר. אחד מהם אמר כי "צער לראות אותנו נאלצים כל הזמן להפריד את עצמנו, להתבדל ולהתגונן, ואני לא בא כאן בהאשמה על הצד השני או עלינו בהתנהגות שלנו" (מגל, 3).

בבחן אמר אחד המרואיינים כי "אני רואה את הקטע של בת-חפר והחומה של קלקיליה שצולמה בכל הטלוויזיות ולא אהבתי זאת – לא מסמל לרצות להיות ביחד", "חומה מפרידה עמים" (בחן, 21).

מרואיינים ערבים

מבטים והתבוננות על הגדר מצד התושבים הערבים מביעים כאב וכעס. תושבת מוקבלה אמרה: "כאשר אני מסתכלת [על הגדר] חשה במצב של כעס. אני זוכרת את מצב העריצות וההשפלה, וזאת גם בגלל בסיס צבאי" (מוקבלה, 1). מרואיין אחר מאם-אלפחם תיאר גם הוא את ההשפלה שהפלסטינים סובלים עקב הקמת הגדר: "כאשר אני רואה את הגדר אני חש כעס ורחמים על מצב בני עמי. הגדר הפכה את הגדה המערבית לבית סוהר. תושב ענין או טיבה נאלץ לנסוע 200 ק"מ אל ירושלים בכדי להגיע לאם-אלפחם, למרות שהמרחק הוא פחות מק"מ אחד, וזאת בכדי לזכות בנגיסת מזון ובעבודה מכובדת" (אם-אלפחם, עין ג'ראר, 2). תושב באקה-אלע'רביה חשב לא רק על הגדר, אלא על מה שנמצא מאחורי הגדר: "הגדר הופכת אותי לחוש מדוכא ואומלל. אני חושב על הילד העומד מאחורי הגדר. אני חש תמיד שיש ילד מהצד השני והוא רואה את הסכר הגבוה, וכאילו אין אפשרות להתקדם, אין עתיד בפניו" (באקה-אלע'רביה, 3). המרואיינים כעסו על הסבל שגורמת הגדר למי שנמצאים מאחוריה. מרואינת נוספת אמרה כי "בעת שאני רואה את הגדר אני חשה בקנאה בלב אפילו בלי פוליטיקה כי נאסר עלי ללכת לגדה המערבית בחופשיות. תחשוב על הצד הזה בלבד" (ברטעה, 12).

רגשי הכעס ועגמת הנפש נגרמים בגלל הנתק שנוצר בעקבות הקמת הגדר: "בעת שאני רואה את הגדר אני חשה עגומה כי איני יכולה לראות את סבתא והדודים שלי שהם בגדה" (אם-אלפחם, עין אלנבי, 13). מרואיינים אחרים הביעו רגשות אחרים: "בעת שאני מביטה בגדר אני חשה שיש צורך להרוס אותה, היא גורמת לי תסכול וחנק" (אם-אלפחם, עין אברהים, 14). אחר אמר: "כשאני רואה את הגדר אני חש בנוכחות הכיבוש וחוסר חופש" (זמר, 15). מילים של כעס, דיכאון, אומללות, שליטה, כיבוש, דיכוי, חשש, שנאה, אי-נוחיות היו שכיחות בתיאור רגשות המרואיינים בעקבות ההתבוננות בגדר.

אחד המרואיינים קשר בין רגשותיו כשהוא מסתכל על הגדר לסבל של העם היהודי: "כשאני רואה הגדר אני חש בסבל, היהודים הם הראשונים שבנו גדר בשכונת ה'גטו' בוונציה שבאיטליה. מכאן צמח השם גטו לשכונת היהודים. הגדר הראשונה הביאה עליהם סבל ושואה והם לא למדו לקח. גדרות גורמות לסבל" (אם-אלפחם, חי שיכון, 24). הממד ההיסטורי קבל ביטוי גם בעמדתו של אחד המרואיינים שאמר "כשאני מביט על הגדר אני חש שאני נמצא בצד [המערב] של הגדר באקראי. צחקו על המלך עבדאללה והעבירו את המפות שרצו ולכן ואני כאן והם שם. הייתה אפשרות ששנינו נהיה באותו צד או ששכנינו יקבלו תעודת זהות כחולה. אין ספק שזה מכאיב" (סנדלה, 26). רק שלושה מרואיינים הביעו עמדה שונה בקשר לגדר.

אחד המרואיינים מסנדלה ציין "אני לא רואה ואינני מתבונן בה, אך חש בביטחון, למרות שלא התקרבותי אליה כלל" (סנדלה, 30). שני מרואיינים ממוקבלה, גבר ואישה, הביעו גם הם עמדה שונה. הגבר ציין: "כשאני רואה את הגדר אני חש בשביעות רצון, אני רואה את גבולות המדינה הפלסטינית" (מוקבלה, 27). ואילו המרואיינת ציינה: "בעת שאני רואה את הגדר אני חשה בנינוחות" (מוקבלה, 28), ולא נימקה מדוע. עיקר הכעס על הגדר נוצר בגלל הניתוק שגרמה עם הקרובים.

יש שמציינים כי הגדר לא קידמה פתרון, אלא החריפה את הבעיה. "אין צורך בגדר, הגדר הגבירה את הבעיה ולא פתרה אותה, פתרונות באים דרך משא ומתן, הדיאלוג היה מבלתי פתורונות הגיוניים אחרים" (ברטעה, 10). המרואיינים ראו משמעויות לגדר ולכן דחו את הצורך בהקמתה. המרואיינים סבורים שבמוקדם או במאוחר הגדר תיהרס כמו חומת ברלין.

היו מרואיינים שנימקו את אי-הצורך בגדר בתפיסה גאופוליטית: "אין צורך לגדר, לא חשבתי על הסדרים אחרים, אך אי-אפשר להפריד את האדמה הפלסטינית, הינה אדמה אחת וכבושה; כשאני מסתכל על הגדר או חושב עליה, אני חש כעס, וזה אופי יחסי עם המדינה, כעס" (ג'ת, 33).

נקודת המוצא של הציבור הערבי היא התנגדות להקמת הגדר. הציבור הערבי מעדיף פתרונות אחרים על פני גדר מפרידה. כך סיכם אחד המרואיינים: "מובן מאליו שאני אומר שאין צורך בגדר. חייב להיות מצב בו כל צד יפעיל כוח ביטחוני כדי להגן על הגבול. אם זה הוא הגבול, חייב להיות גבול מוסכם; כשאני מסתכל על הגדר אני חש בדיכאון, כאילו הגדר סותמת את האופק, קוטמת חלומות" (מוקיבלה, 44).

למרות ההנחה כי מובן מאליו שהערבים יתנגדו להקמת הגדר ואינם רואים בה צורך, למעשה היו מעטים שתמכו בהקמת הגדר וראו בה כלי להבדיל ולהפריד אותם

מהפלסטינים. הגדר המפרידה מבליטה את ההבדלים ותוחמת את גבולות השיוך הגאו-לאומיים והמרחבים התפקודיים. לכן, אפשר לציין כי מול הרוב הדוחה את הצורך בהקמת הגדר וממליץ על הסדרים אחרים על בסיס הידברות ושיחות שלום, יש מיעוט שחושב אחרת. אפילו באותו יישוב הדעות היו חלוקות.

שמות וכינויים לגדר בקרב תושבים ערבים

ההתייחסות הקשה אל הגדר קיבלה ביטוי בשמות המגוונים שהמרואיינים הערבים נתנו לגדר. המרואיינים העניקו לגדר כינויים ושמות שונים מאלה המקובלים במדינה: כולם היו שליליים. רק ארבעה מרואיינים ציינו "גדר הגבול" ו"הגדר המפרידה". השם השכיח שניתן היה "גדר ההפרדה הגזענית". מרואייין מבאקה-אלע'רביה הסביר: "גדר, במובן של סכר גבוה, סכר במלוא המובן של המילה, כי הוא סוגר כל כניסה. אני חש כאילו הדרך מבאקה-אלע'רביה לבאקה-אלשרקיה הפכה להיות סוף העולם. חייבים להסתובב ולחזור אחורה". השמות/הכינויים שנתנו המרואיינים נבחנו לפי צורת היישוב, והתברר שאין אחידות בשם/בכינוי שנתנו מרואיינים מאותו יישוב. לכן ההצגה והניתוח לא ייעשו לפי יישובים, אלא לפי מרואיינים. למשל, מרואיינים מאם-אלפחם קראו לגדר בשמות שונים: "גדר ההפרדה הגזענית", "גדר ההרתעה", "הצורה המפחידה", "גדר הגזענות", "גדר בית הסוהר", "גדר הגזענות והשנאה", "הגבול החונק".

ב-44 ראינות לא נמצאה אחידות בין המרואיינים על שם שכיח מסוים כלשהו לגדר ההפרדה. בקרב המרואיינים נרשמו 24 שמות/כינויים לגדר, שכולם מצביעים על האיום הנובע ממנה. מרואייין (ברטעה, 5) כינה את הגדר "גדר הגטו, יכול להיות שגדר ההפרדה הגזענית, אני מעדיף לקרוא לה גדר הגטו כי [שם זה] מובן יותר אצל היהודים. הם יבינו כינוי זה כמשליך גם על אחרים; הגטו אינו רק בלעדי להם". מרואייין אחר אמר: "גדר הכיבוש, כיבוש האנשים ונפשם ותודעתם, המסר מאחורי הגדר הוא הכנעת האנשים למציאות הכפייתית שנעשית על ידי שלטון יותר חזק מהם". (ברטעה, 11). מרואיינים מבאקה-אלע'רביה (16, 17) ומאם-אלפחם (23) קראו לה "גדר בית הסוהר".

הכינוי של הגדר מביע את רגשות האנשים ועמדותיהם כלפיה. ציבור המרואיינים מבטא את ההרגשה השכיחה בקרב האוכלוסייה הערבית שהגדר פוגעת בפלסטינים וגם בהם עצמם. רק שלושה מרואיינים קראו לה "גדר ההפרדה" (סאלם, 20; סנדלה, 26; אם-אלפחם, 24). הכינוי של הגדר בשם מסוים מבטא את הרגשתו של המרואייין כלפי עצם פיזי זה בשטח. למרות שקיים שם חצי-רשמי לגדר, הציבור הערבי מבטא את זעמו על הגדר דרך כינויה בכינויים ושמות שליליים, ובכך מבטא התנגדות חריפה להקמתה.

סיכום ודיון

העמדות והתפיסות של שתי קבוצות אוכלוסייה, יהודים וערבים אזרחי ישראל, בעניין הגדר שונות מהותית. המרואיינים היהודים הגדירו את הגדר בכינוי כמעט אחיד, לעומת הערבים שכינו את הגדר במגוון שמות אשר ביטאו את תודעתם, תפיסתם ועמדותיהם כלפי הגדר הרואות אותה כשלילית בעליל. רוב היהודים תומכים בהקמת הגדר, ואילו הערבים מתנגדים לה. התנגדותם של רוב הערבים לגדר היא בגלל שהיא שבה ומפרידה אותם מבני עמם. ההפרדה שנוצרה בין 1949-1967, ונסתיימה לאחר כיבוש הגדה המערבית, אך נפגעה מהקמת הגדר – גרמה שוב לצמצום הקשרים עד שנותקו. אולם, רוב המרואיינים הערבים ציינו שאינם מתנגדים להתוויית גבול פוליטי בין מדינת פלסטין למדינת ישראל, דהיינו לממש את פתרון שתי המדינות, לשני עמים כשהערבים בישראל יהיו מיעוט בתוך מדינת ישראל. לדידם, הגבול הפוליטי הראוי הוא "הקו הירוק".

עמדות ותפיסות בנושא הביטחון

השאלות שקשרו בין הקמת הגדר למצב הביטחון והרגשת הביטחון של המתגוררים בקרבתה שוב העלו על פני השטח את הקיטוב הניכר בתפיסת הביטחון של מרואיינים ערבים ויהודים. מצב הביטחון ותחושת הביטחון הם בעלי חשיבות גבוהה מאוד ביישובים היהודיים. תושבים בחלק מיישובי המחקר הם שיזמו את הקמת גדר ההפרדה הרבה לפני שהוקמה על ידי המדינה משום שלא יכלו לשאת את הפגיעות בביטחונם האישי, המשפחתי והיישובי. בעיני המרואיינים היהודים, ביטחון מתייחס הן לפעולות טרור וחבלה והן לפגיעות ברכוש. כמעט כל המרואיינים היהודים סברו שמצב הביטחון ביישוביהם השתפר מאז הוקמה הגדר. עם זאת, יש לציין שכל היישובים המשיכו להישאר מגודרים, ובחלקם גם הבתים עצמם מוגנים היטב. המרואיינים חששו

שהשיפור בביטחון הוא לטווח קצר בלבד וגם הייתה להם גישה מפוכחת לגבי סוג המגננה שהגדר מעניקה להם. לדעת המרואיינים היהודים, השיפור במצב הביטחון ביישוביהם היטיבה גם עם הרגשת הביטחון האישי של המרואיינים. המרואיינים דיברו על "הרבה פחות פחד יומיומי", "ההתנהלות ביישוב היא מאוד חופשית, הילדים פה לא מוגבלים בכלל משום שכל היישוב מוקף בגדר".

רוב המרואיינים הערבים סברו שמצב הביטחון היישובי לא שופר אלא הורע בעקבות הקמת הגדר. לדעתם, מקור ההרעה הוא פעולות הצבא ומשמר הגבול בגדה וביישוביהם, פעולות המטילות פחד וחששות. גורם נוסף למצב הביטחון שהידרדר הוא יישובם של משתפי פעולה ("משת"פים") ביישובים הערביים, שמפר את האיזון החברתי שם. קבוצה קטנה הייתה סבורה שלא חל שינוי במצב הביטחוני. קומץ מבין המרואיינים הערבים דיווח שהרגשת הביטחון שלו השתפרה אבל מחציתם דיווחו שלא השתנתה כלל. לאי-הביטחון הזה תורמות תנועות הצבא ומשמר הגבול, נוכחות הזרים ביישובים הערביים וישובם של משתפי פעולה ביישובים אלה.

על השאלה בעניין הצדקת הקמת הגדר על ידי ישראל, ענו כל המרואיינים היהודים ב"הן". הם אינם משוכנעים שהגדר היא פתרון לטווח ארוך, והסיבות לכך הן ביטחוניות – אי-היכולת לספוג עוד ועוד פיגועים וחדירות. המרואיינים היו שמחים לפתרונות אחרים, אבל בהיעדר פתרונות אחרים וכל עוד אין פתרונות כלכליים למצוקתם של הפלסטינים – יש צורך בגדר.

המרואיינים הערבים התקשו מאוד למצוא הצדקה להקמת הגדר מנקודת המבט הישראלית. הם סברו שפתרון הבעיות צריך להיעשות בדרכים של משא ומתן, הסכם שלום וכדומה. כמעט לא הייתה התייחסות לפעולות טרור ההתאבדות, אלא התייחסות כללית לכך שנמשך "הרג הפלסטינים" וש"תגובות הפלסטינים הן פעולות בתוך ישראל".

נושא הביטחון, יותר מכל הנושאים האחרים, מציג קיטוב שלא ניתן לגשר עליו בין מרואיינים ערבים ויהודים שתפיסותיהם מנוגדות לחלוטין ואין ביניהם קווים משיקים. זהו נושא המביא לשיאו את הבידול בעמדות יהודים וערבים בישראל והמצביע על כל מה שאינו משותף בשיח הציבורי בישראל. תפיסת הביטחון של הערבים שונה מאשר זו של היהודים. בשונה מהיהודים, הערבים לא הצביעו על כך שהרגשת הביטחון שלהם גברה לאחר הקמת הגדר. נהפוך הוא; אמנם חלקם הצביעו על הפחתה באירועים פליליים כגון גנבות, אך התעוררו בעיות של כניסת זרים, משתפי פעולה ופעילות של משטרה ומשמר גבול שאינן נותנת מנוחה. תפיסת הביטחון של הערבים מבוססת על הביטחון הקיומי שלהם, למשל בכך שלא יהיו הסדרים פוליטיים הקשורים בטרנספר. דהיינו הביטחון שלהם תלוי ביחס של מדינתם אליהם. בתודעה של חלק מהם, המדינה

ומוסדותיה, בכלל זה המשטרה, משמר הגבול והצבא תופסים את הערבים כבעיה וכאיום ביטחוני. תפיסה זו של מנגנוני ומוסדות המדינה את הערבים מעוררת אצלם חשש, זאת לבד מהפחתת הפעילות הפלילית שדעותיהם של המרואיינים היו חלוקות לגביה.

בתוך היישובים הערביים, יש גידור פנימי על הרכוש הפרטי, אך ברמה הכלל-יישובית אין גידור. הגידור הגביר אפוא את הרגשת הביטחון בקרב היהודים, אך לא תרם להרגשת הביטחון בקרב הערבים. נהפוך הוא, חלק מהמרואיינים החלו להביע יותר חששות, בגלל העתיד הלא ברור ולא יציב. כאן המקום לציין כי הרגשת הביטחון פחתה אצל חלק מהמרואיינים הערבים כתוצאה מהקמת הגדר עקב כניסת "זרים ויישוב משתפי פעולה" ביישובים הערביים שעוברים תהליכי עיור. המעבר מצורת יישוב המתנהג לפי מתכונת כפרית, המבוסס על בקרה חברתית שיוכית, שבו האקולוגיה החברתית מבוססת על חמולות – אל מתכונת עירונית ללא היערכות נכונה של הפרט והקהילה, נוסף לתחושה שהמערכת המשטרתית אינה מגינה על הפרט, יצרו את בעיית הביטחון.

תפיסת הגדר כגבול

כצפוי, תפיסת הגדר כגבול מנוגדת לחלוטין אצל שתי הקהילות. כמעט כל המרואיינים היהודים (פרט לאחד) תופסים את הגדר כגבול פוליטי, אבל הם חלוקים ביניהם באיזו מידה מדובר בגבול קבוע או ארעי. כשני-שלישים מהמרואיינים היהודים רואים את הגדר כגבול קבוע והאחרים כגבול זמני. יש לציין שאלה שראו את הגדר כקו גבול זמני הביעו את רצונם שקו הגבול הקבוע יעבור על פני תוואי "הקו הירוק".

למרות שנים רבות של מחיקתו ועמעומו, ל"קו הירוק" יש אחיזה ניכרת בתודעה של המרואיינים – יותר בקרב הערבים מאשר בקרב היהודים, אבל נוכחותו קיימת, ועבור רבים הוא נקודת אחיזה, גבול – פחות או יותר. לא תמיד ידוע מיקומו, ובחלק מפרברי הגדר, "נמשך" תכנון היישוב ובנייתו במכוון אל תוך שטחי ההפקר או שטחי הגדר; אכן, לא נגיסות גדולות, אבל נגיסות לתוך שטחי יו"ש. קיים ניגוד בין המישור התפיסתי של תושבי "הקו הירוק" לבין העובדות המלמדות על "חריגות". התודעה והתפיסה של "הקו הירוק" בקרב המרואיינים היהודים והערבים גם יחד מצביעה על מכנה משותף כלשהו ואולי על בסיס למדיניות עתידית.

המרואיינים הערבים-הישראלים חצויים בדעותיהם באיזו מידה הגדר מהווה גבול פוליטי. רוב המרואיינים אינם רוצים לראות את הגדר כגבול פוליטי, אבל גורמים

שונים הקשורים להקמת הגדר משכנעים אותם שהגדר היא אמנם גבול פוליטי, למשל ההשקעה הכספית בגדר ו"המציאות בשטח". אלה מהמרואיינים הערבים שסירבו לראות את הגדר כגבול קבוע, ציינו שהיא לא מקובלת על הצד הפלסטיני, ולכן היא אינה יכולה להיות גבול קבוע. רוב המרואיינים אינם רוצים לראות את הגדר כגבול קבוע. עוד ראוי לציין שהמרואיינים הערבים סברו שסוג הבנייה של הגדר עשוי להשפיע על ארעיותה; כך, גדרות תיל קל יותר להסיר, ולכן יש יותר סיכוי שישתנו, בעוד שחלקי החומה בגדר ההפרדה נושאים חותם של קבע.

כמעט מחצית המרואיינים היהודים רואה את הקמת הגדר כקשורה להקמת מדינה פלסטינית, ורק חלק קטן טען שהקמת הגדר אינה קשורה לכך. לדעת מיעוט זה, היא קשורה לגבולות שישראל רוצה לקבוע עם הפלסטינים משום שהיא מגדירה טריטוריה. קומץ מרואיינים סבר שהקמת הגדר מרחיקה את הקמת מדינה פלסטינית.

השפעת הגדר על חיי היומיום

לגבי מרכזיותה של הגדר במישור הכלכלי, רוב המרואיינים היהודים לא סברו שלהקמת הגדר הייתה השפעה על שימושי הקרקע באזור. אלה שסברו שהייתה השפעה, ציינו שבניית שכונות חדשות (הרחבות) בקיבוצים הושפעה בדרך כלל לטובה מהקמת הגדר. לדעת מעטים, הגדר גם השפיעה לטובה על תיירות וטיולים באזור – לפני הקמתה אנשים נמנעו מלטייל בגלבוה או להתארח בצימרים באזור. רוב המרואיינים הערבים ציינו שהגדר השפיעה על שימושי הקרקע בקרבתה – דעות אלה נשמעו באם-אלפחם, ברטעה ובאקה-אלע'רביה. בסאלם מוקיבלה וסנדלה לא סברו האנשים שחל שינוי בשימושי הקרקע.

אחת הסיבות לצמצום השימוש בקרקע בקרבת הגדר היא נוכחות הצבא לאורך הגדר וחששם של המרואיינים מהחיילים. המרואיינים גם היו ערים לכך שאדמות של כפרים פלסטיניים נותרו מערבית לגדר והן אינן מעובדות כיום. האם לגדר הייתה השפעה כלכלית על היישובים היהודיים הסמוכים לה ועל המצב הכלכלי האישי של תושביהם? רוב המרואיינים במגל, בבחן ובמירב לא סברו שלגדר הייתה השפעה כלכלית כלשהי על יישוביהם. במירב פשט את הרגל מפעל לנרות שהעסיק פועלים פלסטינים, אבל המרואיינים לא ראו זאת. במעלה-גלבוה ציינו כמעט כולם שמצבו הכלכלי של הקיבוץ השתפר בגלל קבלת פיצויים על קרקעות שהופקעו לטובת הגדר.

בבת-חפר סברו רוב המרואיינים שהמצב הכלכלי השתפר בעקבות הקמת הגדר אבל גם בגלל בניית כביש 6 שהגביר את המשיכה ליישוב. גם במתן סברו מחצית המרואיינים

שהמצב הכלכלי השתפר. נמצא שהייתה השפעה כלכלית דיפרנציאלית של הגדר על היישובים היהודיים וזהו המצב גם ביישובים הערביים. מצבם של בעלי חנויות ועסקים באם-אלפחם וכנראה גם בברטעה השתפר. יישובים ערביים שהפכו ליישובי קצה, כגון זמר, ג'ת ובאקה-אלע'רביה, נפגעו כלכלית קשות כי איבדו את תפקודם כיישובי מעבר ונקודות חיבור עם הגדה המערבית.

ביישובים הקטנים: סאלם, מוקיבלה וסנדלה המצב הכלכלי לא הושפע מביניית הגדר. היו מרואיינים שציינו שבחלק מהיישובים מצב העניים הורע משום שהם אינם יכולים לבצע כיום קניות זולות של סחורות ושירותים בערי הגדה.

רוב המרואיינים היהודים והערבים גם יחד לא סברו שלגדר הייתה השפעה כלשהי על מצבם הכלכלי האישי. בתחום החברתי נשאלו שלוש שאלות: הגדר כנושא לשיחה; היחס היומיומי לגדר; ובאיזו מידה הייתה לגדר השפעה כלשהי בתחום החברתי. אשר להשפעת הגדר על המצב החברתי ביישובים, המצב החברתי במגל, לדעת המרואיינים היהודים, לא הושפע, ועם זאת בעקיפין עלו נושאים שהעידו על השפעה – למשל בניית ההרחבה של היישוב, האפשרות לערוך מסיבות בחוץ שנמנעה בעבר ואף חזרה של משתמשים לחוגים בקיבוץ. בבחן לא חל כל שינוי חברתי כתוצאה מהקמת הגדר, ואילו במעלה-גלבוע ומירב סבורים חלק מהמרואיינים שהמצב החברתי השתפר הן בגלל החוויה המגבשת שעברו הקיבוצים בעתות מצוקה ביטחוניות והן בגלל השיפור במצב הביטחוני שהביא עמו שיפור חברתי וקליטת משפחות נוספות ביישובים. במתן ובבת-חפר לא ייחסו לגדר כל שיפור או שינוי במצב החברתי.

ביישובים הערביים, חלק גדול מהמרואיינים ציינו שהמצב החברתי הורע. הם מנו גורמים שלא כולם היו קשורים ישירות להקמת הגדר, למשל, כניסתם של משתפי פעולה ליישוב או העובדה שהגדר אינה מאפשרת ביקורים אצל קרובי משפחה. יש הרבה מקרי נישואים שבהם אחד מבני הזוג הוא מהגדה, והגדר אינה מאפשרת ביקורים.

היו גם מרואיינים שסברו שהמצב החברתי ביישוב לא השתנה (ברטעה, באקה-אלע'רביה, אם-אלפחם), או אף השתפר גם בגלל שחדלו הגנבות והפריצות. גם קיומם של שוהים בלתי חוקיים, פועלים מהגדה שמשתקעים ביישובים הערביים כי הגדר מונעת את חזרתם – מגבירה את ההרגשה שהמצב החברתי הורע.

ניתן לסכם ולאמר שהקמת הגדר ותפקודה לא נתפסו בקרב המרואיינים היהודים כבעלי השפעה ניכרת על אורחות חייהם בכלכלה, בחברה בפוליטיקה. אצל המרואיינים הערבים, נטו בחלקם לייחס לגדר השפעות שליליות בתחומים הכלכלי והחברתי, אבל

גם כאן הייתה נטייה לא להאשים את הגדר בדברים שהיא אינה אשמה בהם. הצצה לתחום הפוליטי גילתה ששתי הקהילות לא ייחסו כל חשיבות וכל השפעה לגדר על דעותיהם הפוליטיות. ההבדלים בעמדות ובתפיסות התמידו: היהודים מתבוננים לרוב על הביטחון, הערבים מתבוננים על המרקם שלהם עם הפלסטינים כשהניכור מישראל ומהיהודים בולט בכל סוגי השיח.

השפעת הגדר על מערכות הקשרים

הראיונות ביישובים הערביים חושפים מערכות מורכבות של קשרים הדוקים עם יישובי הגדה המערבית. הקשרים הם מסוגים רבים: קשרי משפחה, חברות, בילויים, תרבות, מסחר, שירותים, עסקים משותפים ועוד. מ-1967 חודשו הקשרים עם הגדה המערבית, וקשרים אלה נקטעו עם בניית הגדר (אירועי האינתיפאדה לא השפיעו על קשרים אלה). ערי הגדה הפכו למקומות המרכזיים עבור ערביי ישראל. ערביי ישראל משתדלים לשמור על קשרים בעיקר עם בני משפחותיהם, ומבקרים מפעם לפעם, בהיתר, ביישובי הגדה. תדירות הביקורים, שאצל חלקם הייתה בעבר יומיומית ואף שבועית, פחתה בהרבה.

חלק מהמרוויינים דיווחו שביקוריהם בגדה פסקו לחלוטין עם הקמת הגדר. ייתכן שהסיבה לכך היא קשיי המעבר, ההמתנה הממושכת במחסומים, המלווה לא פעם בהשפלה. מעט מרוויינים פירשו את הקמת הגדר כמכוונת להפרדה בינם לבין הפלסטינים בגדה.

תדירות הביקורים בגדה של ערביי ישראל היא בניגוד ברור לתדירות הביקורים בגדה של האוכלוסייה היהודית שהייתה נמוכה בהרבה, וגם הביקורים ביישובים היהודיים ביר"ש אינם רבים.

המרוויינים הערבים מדווחים על היחלשות ניכרת של קשריהם עם הפלסטינים בגדה ומביעים על כך צער. ניתן לשאול האם הקמת הגדר, שמרחיקה אותם מהפלסטינים בגדה, תקרב אותם לרוב היהודי. הראיונות אינם משקפים נטייה כזאת. הנשאלים היהודים והערבים התקשו להגיב על שאלה שביקשה לברר בין מי למי מפרידה הגדר, בין יהודים לערבים, בין ישראלים לפלסטינים או בין ערבים ישראלים לפלסטינים.

חלק הארי של המרוויינים היהודים סברו שהגדר מפרידה בין ישראלים לבין הפלסטינים וחלקם אף הדגישו שבקרב הישראלים הם כוללים את הערבים הישראלים. בכל היישובים היו מרוויינים שסברו וידעו שהגדר מפרידה בין ערבים ישראלים לפלסטינים בגדה. חלק קטן מהמרוויינים ציינו שהגדר מפרידה בין יהודים כאן ושם,

והיו מעטים שציינו שהגדר גם מפרידה בין פלסטינים לפלסטינים. אבל רוב מוחלט של הערבים שרואיינו במחקר זה ראו את הגדר כקוטעת בין פלסטינים לפלסטינים ומעטים ראו עצמם כישאלים ואת הגדר כמפרידה בינם לבין הפלסטינים. גם כאשר הם כינו עצמם "ערביי ישראל", הם ראו את הגדר כמפרידה בין בני עם אחד.

התהליך היה ממושך וכלל את אירועי האינתיפאדה. יותר מתמיד קשה למרואיינים היהודים להפריד בין ערביי ישראל לפלסטינים, אם כי חלקם בוודאי עושה זאת ומדגיש בכל עת שהוא מבדיל בין הפלסטינים לבין ערביי ישראל. האם קיימת מגמה מקבילה אצל ערביי ישראל? האם הם חשים קרובים יותר ליהודים בישראל מאשר לאחיהם הפלסטינים? הראיונות עם ערביי ישראל מצביעים על מגמה הפוכה – הקמת הגדר גורמת לביטויי איבה מוקצנים כלפי היהודים ולאמפתיה לפלסטינים. לנו, כחוקרים, קשה להתעלם מכך שכנראה לכל המרואיינים שלנו, יהודים כערבים, הייתה נטייה להקצין את עמדותיהם השונות, וגישות פרגמטיות "הורשו" להסתנן פה ושם. הגדר לא שיפרה את הדיאלוג בין ערביי ויהודי ארץ ישראל והביאה את הניגודים ביניהם לרמה חדשה.

גדר ונוף

לנושא הנוף אין חשיבות גדולה בחיי המרואיינים היהודים. הם בלי ספק מוטרדים מהפגיעה בנוף, אבל הם גם עושים מאמצים ניכרים כדי להכפיף נושא זה לנושא הביטחון. הפגיעה בעיבוד קרקעות פלסטיניות הטרידה את שתי הקהילות, אם כי היהודים לא הראו בקיאות גדולה בפעילות השערים החקלאיים שנועדו לפלסטינים.

מבחינת מקומה של הגדר בתודעה ובתפיסה של החברה הישראלית, הראה המחקר שהרבה ממאפייניה של הגדר אינם ידועים לציבור ושבמידה רבה נותרה הגדר עניינה של הפריפריה – הפריפריה היא שגידרה את עצמה והיא שחיה עמה.

הגדר בוודאי אינה מעסיקה רבות את המרכז, את הליבה של ישראל.

בנושא הפגיעה בנוף הכפרי לא ניכרו הבדלים בולטים בין המרואיינים היהודים והערבים. קצת יותר ממחצית המרואיינים היהודים ציינו שהגדר/חומה פוגעות בנוף ומפריעות לו. מרואיינים שהגדר לא נראית כמעט מיישובם נטו להשיב שהגדר אינה פוגעת בנוף. למרואיינים מבת-חפר, החומה/גדר פגעו בנוף, ואילו במתן שבה החומה-גדר נבנו יחד עם היישוב עצמו, לא הייתה הרגשה שהללו פגעו בנוף.

בכל היישובים שבקרבם נעקרה צמחייה כדי לבנות גדר, כולל מטעי זיתים של פלסטינים, הביעו צער רב על עקירת צמחייה, ובמיעוטם כגון במירב ומעלה-גלבוע,

השקיעו מאמצים כדי לטעת מחדש את הצמחייה העקורה. בתשובה לשאלה זו היה דמיון-מה לתשובות המרואיינים הערבים, שגם הם ראו בשלילה רבה את הפגיעה בנוף והרס הטבע על ידי הגדר. מיעוטם, שחיו בקרבת הגדר, סברו שהפגיעה בנוף הייתה מתקבלת על הדעת. כצפוי, ביישובים הסמוכים לחומה, התגובות של המרואיינים היו הקיצוניות ביותר.

לגבי הפקעת אדמות לבניית הגדר במגזר היהודי, התברר שאדמות בכמות ניכרת הופקעו במעלה-גלבווע ובכמות קטנה במירב. אך בעוד שבמעלה-גלבווע ידעו רוב המרואיינים שהופקעו אדמות, במירב היו רק מעטים שידעו על כך. ביישובים הערביים לא הופקעו אדמות ככל הנראה, וזאת לנוכח המחאה המועטת בנושא זה שהתקיימה ביישובים אלה. בעבר כאשר הופקעו אדמות ביישובים הערביים, למשל ליד נצרת או לבניית כביש 6, המחאה הייתה ניכרת. מדברי המרואיינים התברר שהם מחו בעיקר על הפקעת אדמות פלסטיניות לבניית הגדר.

מדברי המרואיינים היהודים התברר שבמגל כנראה השפיעה קרבת הגדר על העיבוד החקלאי (היהודי), וכמו כן ידעו אנשי מגל שנותרו מטעי זיתים של הכפר הפלסטיני זיתא מערבית לגדר והם אינם מעובדים. במירב ידעו חלק מהמרואיינים שמטעי זיתים פלסטיניים נותרו מערבית לגדר, אבל רובם לא ידעו אם הם מעובדים או לא.

המרואיינים ביישובים היהודיים שלידם נותרו מטעים פלסטיניים ציינו רובם שלא נוח להם עם מצב זה, אבל חלק גדול מהמרואיינים לא ידעו בבירור על קרקעות פלסטיניות שנותרו בישראל והאם הן מעובדות. לרוב המרואיינים הערבים לא היה מידע מדויק על קרקעות פלסטיניות שנותרו מערבית לגדר.

אחרית דבר

שמונים וחמישה מרואיינים יהודים וערבים היושבים בפריפריה הכפרית של ישראל בקרבת ה"קו הירוק" וגדר ההפרדה חלקו עמנו את עמדותיהם ורגשותיהם לגבי גדר ההפרדה. השיח בשתי הקבוצות משקף שני עולמות נפרדים לחלוטין ומחדד את הבידול וההקצנה שחלו ביחסי שתי הקהילות. אין ביכולתנו לקבוע בבירור שגדר ההפרדה תרמה להקצנה ולבידול אלה וזאת משום שמחקר כזה לא נעשה בטרם נבנתה הגדר. יחד עם זאת, אין ספק שממצאי המחקר צריכים לעורר חשש כבד בליבם של כל מי שחרדים לרקמת היחסים השברירית שבין שתי הקהילות הללו בישראל. השבר הוא גדול והשעע עמוק ואם אלה לא ניתנים לאיחוי קיימת סכנה מוחשית ואיום לשתיהן הקהילות גם יחד.

מקורות

ספרים

- גונן, ע' ור', חמאיסי (1992). **מגמות בתפרוסת האוכלוסייה הערבית בישראל**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- גזית, פ' וא', סופר (2005). **מרחב התפר בין שרון לשומרון**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, הקתדרה ע"ש חייקין.
- דרוקר, ר' וא', שלח (2005). **בומרנג – כשלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה**. ירושלים: כתר.
- חמאיסי, ר' (2006). **השלכות גדר ההפרדה על האוכלוסייה הערבית בישראל**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- חן, א' (2007). **גדר ההפרדה – מכשול או גבול? חיפה: אוניברסיטת חיפה, החוג לגאוגרפיה, עבודת גמר לתואר מוסמך**.
- יער, א' ות', הרמן (2003) **מדד השלום**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב מכון תמי שטיינמץ.
- מדינת ישראל, הכנסת, פרוטוקול משיבת הוועדה לענייני ביקורת המדינה שהתקיימה ב- 10/6/2002: פרוטוקולים / ביקורת / 5342, ירושלים 25/6/2002.
<http://www.knesset.gov.il>
- מדינת ישראל, הכנסת, פרוטוקול מס' 14 משיבה הוועדה לענייני ביקורת המדינה שהתקיימה ב- 17/6/2003: פרוטוקולים / ביקורת / 7128, ירושלים 18/9/2003.
<http://www.knesset.gov.il>
- פולמן, י' (2004). **סיפורה של גדר ההפרדה**. ירושלים: כרמל.
- שיפטן, ד' (1999). **כורח ההפרדה**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן.
- Kliot, N. and Y. Charney (2006) "Location of Suicide Terror Attacks According to Years 1994-2005", *Geojournal*. 66 (4): 353-373.

עיתונים

הארץ, 28.11.2003

הארץ, 9.3.2004

הארץ, 14.3.04

בצלם, ינואר 2004

אתרי אינטרנט

www.stopthewall.org

www.pengon.org.il

www.pna.gov.ps/index.asp,

נספח א: מאפיינים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים של המרואיינים יהודים וערבים

לוח 1: מאפיינים של המרואיינים הערבים

בעל קרקע ליד הגדר		מקום תעסוקה		הכנסה				השכלה		הגדרה עצמית ביחס לדת			נשים	גברים	מספר מרואיינים	שם יישוב
אין	יש	מחוץ ליישוב	ביישוב	גבוה	בינוני	נמוך	אקדמי	תיכון	יסודי	חילוני	מסורתי	דתי				
3	3	1	5	--	4	2	4	2	--	4	1	1	3	3	6	מוקיבלה
2	1	2	1	--	3	--	2	1	--	--	2	1	--	3	3	סנדלה
4	1	3	2	--	3	2	1	2	2	1	2	2	3	2	5	סאלם
9	1	2	8	2	7	1	5	5	--	1	3	6	4	6	10	אם-אלפחם
*8	--	1	7	3	4	1	6	2	--	1	5	2	3	4	8	ברטעה
8	1	4	5	2	6	1	6	3	--	2	7		4	5	9	באקה-ג'ת
1	2	3	--	1	2	--	2	1	--	--	--	3	1	2	3	זמר
35	9	16	28	8	29	7	26	16	2	9	20	15	19	25	44	סה"כ

הערות:

* כולם ותיקים ביישוב.

** ממוצע גודל ממשפחה: 4.9 נפשות בבית אב (34 מהמרואיינים נשואים, ולא להוסיף 2 מרואיינים רווקים).

*** אם הגדר תעבור על "הקו הירוק", 4 מהמרואיינים ציינו שהם בעלי קרקע ליד הגדר ועלולים להיפגע מכך.

לוח 2: מאפיינים של המרואיינים היהודים

מקום תעסוקה		הכנסה			השכלה		הגדרה עצמית ביחס לדת			נשים	גברים	מספר מרואיינים	שם יישוב
מחוץ ליישוב	ביישוב	גבוה	בינוני	נמוך	אקדמי	תיכון	חילוני	מסורתי	דתי				
5	--	--	5	--	5	--	--	--	5	2	3	5	מירב
1	3	--	1	3	2	2	3	1	--	1	3	4	בחן
6	2	4	4	2	4	4	7	1	--	5	3	8	בת-חפר
5	3	2	4	1	6	2	6	2	--	5	3	8	מתן
3	4	1	6	-	7	--	--	--	7	2	5	7	מעלה-גלבוע
2	7	1	5	2	8	1	8	1	--	2	7	9	מגל
22	19	8	25	8	32	9	24	5	12	17	24	41	סה"כ

הערות:

* למירב, מעלה-גלבוע, מגל ובחן יש שטחים ומטעים הסמוכים לגדר.

** גודל המשפחה הממוצע – 5.3 נפשות בבית אב.

נספח ב' – שלד ריאיון המחקר

שאלון גדר הפרדה

שם, יישוב, תאריך

A. חלק I

גיל:

מין:

השכלה:

רמת דתית:

רמת הכנסה:

גודל משפחה:

מקום מגורים:

מקום עבודה:

דור ביישוב:

B. חלק II כללי

1. האם, לדעתך, יש צורך בהקמת הגדר, או שהיו פתרונות או הסדרים עדיפים אחרים, תן דוגמה.
2. אלו מחשבות על הגדר מתעוררות אצלך? מה אתה חושב כאשר אתה מתבונן בגדר? (שביעות רצון, כעס, ביטחון, צער, אחר).
3. כמה פעמים ביום/בשבוע/בשנה אתה רואה את הגדר?
4. האם אתה מסתכל עליה במכוון?
5. כמה קרובה הגדר לביתך? למקום העבודה? במטרים? בהתייחס למרחק פסיכולוגי?
6. האם הגדר מפריעה לנוף?
7. האם בבניית הגדר הופקעו אדמות מיישובך?
8. האם הגדר מגבילה עיבוד חקלאי בקרבתה?
9. האם הגדר שינתה במשהו את שימושי הקרקע באזור?
10. האם נעקרו צמחייה ועצים בעקבות בניית הגדר?

11. איך אתה מכנה את הגדר (מחסום, חומה, חומת ביטחון, גדר הפרדה, גבול אחר).
12. האם ראית את תוואי הגדר במקומות אחרים. אם כן, היכן?
13. האם הגדר מפרידה בין יהודים לערבים? בין ישראלים לפלסטינים? בין ערבים ישראלים לפלסטינים?
14. האם ביקרת בצד השני של הגדר? איפה?
15. מתי ביקרת לאחרונה בצד השני של הגדר?
16. כמה פעמים ביקרת בעבר בצד השני של הגדר לפני הקמתה?
17. לאילו צרכים ביקרת בצד השני של הגדר לפני הקמתה (קניות, מסחר ושירותים, שירותים כגון בריאות וחינוך, ביקור קרובים וידידים, פעילויות פנאי, תרבות וצרכים מנהליים)?
18. האם מצב הביטחון ביישובך השתפר/הורע/לא השתנה בעקבות הקמת הגדר? (התייחס לפעילות טרור, אלימות, ופעולות פשיעה כגון גנבות ופריצות)
19. האם הרגשת הביטחון האישי והיישובי גברה/נחלשה בעקבות הקמת הגדר?
20. האם הגדר משפיעה/השפיעה על הקמה או הסרה של גדרות ביישובך? (שאלה לצד היהודי).
21. האם, לדעתך, עדיף היה להקים חומה במקום גדר, או חיץ אחר? אם כן, הסבר את ההבדלים.
22. האם יצרת בעבר קשרים חברתיים עם אלה שגרים בצד הישראלי/הפלסטיני?
23. האם קשרים חברתיים או משפחתיים נותקו בעקבות הקמת הגדר? פרט.
24. האם נושא הגדר עולה בשיחה שלך עם משפחה/חברים/מכרים ערבים?
25. האם המצב החברתי ביישובך השתפר/הורע או לא הושפע בעקבות בניית הגדר?
26. האם המצב הכלכלי ביישובך השתפר/הורע או לא הושפע כתוצאה מהקמת הגדר?
27. מה לגבי מצבך הכלכלי האישי?
28. האם ידוע לך על קרקעות/חלקות של פלסטינאים ממערב לגדר?
29. האם חלקות אלה מעובדות כפי שהיו בעבר?
30. מה את(ה) מרגיש ביחס לזה?
31. האם הגדר מסמנת גבול פוליטי? גבול זמני או קבוע?
32. האם ידוע לך אם הגדר בנויה על "הקו הירוק"?
33. האם היה צריך לבנות את הגדר על "הקו הירוק"?
34. מה דעתך על הסטיות של הגדר מ"קו הירוק"?
35. האם אתה סבור שבאיזשהו שלב בעתיד יהיה ניתן להסיר את הגדר?
36. האם הקמת הגדר מתקשרת אצלך להקמת מדינה פלסטינית?

37. לפני הקמת הגדר, מה הייתה דעתך כלפי ההתנתקות מעזה, מהגדה המערבית? שתי מדינות נפרדות? ארץ ישראל השלמה? האם דעות אלה השתנו לאחר בניית הגדר?
38. האם אתה סבור שיש הצדקה להקמת הגדר – מנקודת המבט הישראלית?
39. מנקודת המבט הפלסטינית?
40. האם יש אזורים או חלקים בגדר המיותרים בעיניך?
41. האם יש להשלים את הגדר לכל אורכה? (יש גרסאות שונות של התוואי הסופי?).
42. האם אתה יודע משהו על פעילות השערים בגדר?
43. האם יש לשנות את פעילותם של השערים? למשל לפתחם בתדירות גבוהה יותר?
44. כיצד היית מגדיר את היחס היומיומי שלך לגדר?
45. האם המלחמה האחרונה בלבנון יצרה איזשהו שינוי בהתייחסותך לגדר?